

**"Қостанай облысы әкімдігінің қоғамдық даму басқармасы"
ММ тапсырысы бойынша**

**По заказу ГУ "Управление общественного развития
акимата Костанайской области"**

**«ҚАЗАҚСТАН: ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМ САЯСАТЫ»
Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
материалдары**

**Материалы международной научно-
практической конференции**

27 мамыр 2022 жыл, Қостанай

Редакциялық кеңес:

Исмаилов С.С., тарих ғылымдарының кандидаты; Табулденов А.Н., тарих ғылымдарының кандидаты; Айтмухамбетов А.А., тарих ғылымдарының докторы, Айтжанова И.Н., PhD докторы; Ауесханов А.У.

Редакционный совет:

Исмаилов С.С., кандидат исторических наук; Табулденов А.Н., кандидат исторических наук; Айтмухамбетов А.А., доктор исторических наук, Айтжанова И.Н., доктор PhD; Ауесханов А.У.

Editorial board:

Ismailov S.S., Candidate of Historical Sciences; Tabuldenov A.N., Candidate of Historical Sciences; Aitmuhambetov A.A., Doctor of Historical Sciences; Aitzhanova I.N., Doctor of PhD, Aueshanov A.U.

«ҚАЗАҚСТАН: ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМ САЯСАТЫ», 2022 жылдың 25 мамырдағы Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары: А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, 2022. 92 б. = «ҚАЗАҚСТАН: ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМ САЯСАТЫ»: Материалы международной научно-практической конференции 25 мая 2022 года. - Костанай: Костанайский региональный университет имени А.Байтұрсынова, 2022. - 92 с.= «KAZAKHSTAN: THE POLICY OF HISTORICAL EDUCATION»: Materials of the international scientific and practical conference on May 25, 2022. - Kostanay: Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, 2022. - 92 p.

ISBN «Қазақстан: тарихы тағылымы САЯСАТЫ» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция жинағында 1920-1950 жылдары тарихта орын алған репрессивтік үдерістерді зерттеу проблемалары бойынша еркін пікір алмасу және ғылыми зерттеулер нәтижелері үшін пәнаралық диалог алаңын құру, оларды зерделеу әдіснамасы, заманауи саяси-құқықтық әдістерді қолдану мәселелері бойынша ғылыми мақалалар ұсынылған. саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық оңалтуды жүргізуге, белгіленген проблемаларды одан әрі зерделеу жөніндегі тұжырымдамалық ережелер мен ұсынымдар әзірлеуге арналған құралдар.

Осы жинақтың материалдары ғалымдар мен жоғары оқу орындарының оқытушыларына, магистранттар мен студенттерге пайдалы болуы мүмкін.

В сборнике Международной научно-практической конференции тему: «ҚАЗАҚСТАН: ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМ САЯСАТЫ»: представлены научные статьи по вопросам, создание междисциплинарной диалоговой площадки для свободного обмена мнениями и результатами научных исследований по проблемам изучения репрессивных процессов, имевших место в истории в 1920-1950-е годы, методологии их изучения, использование современных политико-правовых инструментов для проведения полной реабилитации жертв политических репрессий, выработки концептуальных положений и рекомендаций по дальнейшему изучению обозначенных проблем.

Материалы данного сборника могут быть интересны ученым, преподавателям высших учебных заведений, магистрантам и студентам.

The collection of the International Scientific and Practical Conference on the topic: «KAZAKHSTAN: TARIKHS TAGYLYM SAYASATY»: presents scientific articles on issues, the creation of an interdisciplinary dialogue platform for the free exchange of opinions and research results on the study of repressive processes that took place in history in the 1920s-1950s, the methodology of their study, the use of modern political and legal tools for the full rehabilitation of victims of political repression, the development of conceptual provisions and recommendations for further study of the identified problems.

The materials of this collection may be of interest to scientists, teachers of higher educational institutions, master students and undergraduates.

ӘОЖ 93/94 (574)**КБЖ 63.3 (5 Қаз)**

Авторлардың пікірі редакциялық кеңес көзқарасына сәйкес болмауы мүмкін. Қолжазбалар рецензияланбайды және қайтарылмайды. Тапсырылған материалдар үшін жауапкершілік авторларға жүктелген. Материалдарды қайта басып шығаруда конференция материалдарына сілтеме жасау міндетті. = Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. За достоверность предоставленных материалов ответственность несет автор. При перепечатке материалов ссылка на журнал обязательна. = Opinions of authors may not always coincide with the opinions of editors. Manuscripts are not censored or recalled. Authors are responsible for the adequacy of the information provided. If reprinting of the content is to take place, a reference to the conference content is obligatory.

Жұрқабаев Марат Кенжебекұлы –
*Қостанай облысы әкімдігінің қоғамдық
даму басқармасының басшысы*

Құрметті оқырман!

31 мамыр – Қазақстан тарихының ең қайғылы беттерінің бірі болған жаппай саяси қуғын-сүргін мен миллиондаған адамның өмірін қиған қасіретті ашаршылықты еске алу күні. Ағымдағы жылы осы атаулы күннің белгіленгеніне 25 жыл толып отыр.

Қазақстан жеріндегі саяси репрессиялар 1917 жылғы Қазан революциясынан кейін-ақ бірден басталып кетті. 1920 жылдың соңы мен 1930 жылдың басында еліміздегі саяси репрессиялар жедел түрде индустриализациялау мен ауыл шаруашылығын коллективтендіруді күштеп кіргізу секілді бұқаралық сипат алды. «Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын» деген ұранмен жүргізілген шаруаларға қатысты репрессиялық саясаттың аштыққа алып келгенін біз жақсы білеміз.

Қуғын-сүргіннен тек қазақ халқы ғана зардап шеккен жоқ. Зұбалаң жылдарында қазақ жері ұлты мен дініне қарамастан көптеген адамдардың үйіне айналды. Көптеген отбасылар үшін Қазақстан олардың өмір шежіресіндегі жаңа парақшаға айналды. Сол кездегі ең маңыздысы – бәрі бірігіп, репрессия деп аталатын мызғымас күшке қарсы тұрды.

1988 жылы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің қаулысымен 20-40 және 50-жылдардың басында қуғын-сүргінге ұшыраған және сотталған арыстарымыздың даңқты есімдері халыққа қайтарылды. Әлихан Бөкейхановтың, Ахмет Байтұрсыновтың, Бейімбет Майлиннің, Міржақып Дулатовтың шығармашылық мұрасын жаңғырту жұртшылық арасында ерекше қолдауға ие болды.

2020 жылғы 24 қарашада Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Жарлығымен Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссия құрылды. Комиссияның басты миссиясы – Қазақстанның ХХ-ғасырдағы тарихының ақтаңдақ беттерін зерттеу, аттары ұмыт болған арыстарымыз бен азаматтарымыздың есімдерін халық жадына оралту.

2021 жылдың қаңтар айынан бастап Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөніндегі облыстық комиссия жұмысын бастады. Комиссия құрамында 5 жұмыс тобы мұрағаттағы тарихи құжаттарды 5 тақырып бойынша зерделеді. Өткен 2021 жылы осы жұмыстың арқасында ақталмаған азаматтардың 1173 тегі анықталды, 7 жаппай жерлеу орны белгілі болды, 1 ұжымдық монография және 1 жинақ жарық көрді.

Облыстық комиссия жұмысына өңірлік жоғары оқу орыну профессор,ғалымдары үлес қосты. Бұл ретте, басшылығы мен ұжымына алғысымызды білдіреміз.

Бұл жұмысқа атсалысқан барлық азаматтардың улесі біз үшін маңызды және пайдалы болып табылатыны сөзсіз. Тарихи естелік патриоттық тәрбиенің негізі болуға тиіс. Жазықсыз қаза тапқан батырларды есте сақтау - идеологиялық көзқарастардағы айырмашылықтарға қарамастан, біздің ортақ ісіміз. «Өткеннен алыс ештеңе жоқ, болашаққа жақын ештеңе жоқ», – дейді халық даналығы. Бүгін саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні – бұл тарихтың ұмытылмайтынының дәлелі. Жазықсыз зардап шеккендердің бәріне олардың жақсы есімін қайтару – біздің қасиетті парызымыз.

И.о. Проректора по стратегическому развитию и цифровизации
Костанайского регионального университета имени А.Байтұрсынова

ЗДРАВСТВУЙТЕ, УВАЖАЕМЫЕ УЧАСТНИКИ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ!

В этом году исполняется 25 лет со дня выхода Указа Президента об объявлении 31 мая Днем памяти жертв политических репрессий и голода.

Первые шаги по реабилитации граждан, которые были подвергнуты незаконным репрессиям были сделаны в 1950-е годы. Но данная акция была достаточно закрытой и носила фрагментарный характер. Более широкое освещение в обществе темы репрессий и реабилитации стала проводиться в 1988-1990-е годы, что было связано с политикой демократизации и гласности.

В данный период народу были возвращены имена наших великих казахских деятелей, как Ахмет Байтұрсынов, Алихан Букейханов, Мыржақып Дулатов, Мухамеджан Тынышпаев и другие. Однако, данная работа была не полной, так как не охватила тысячи имен простых казахстанцев, которые остались без реабилитации и их имена не были возвращены даже их родственникам.

Новый импульс данному процессу придал Указ Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева от 24 ноября 2020 года, **О создании Государственной комиссии по полной политической реабилитации жертв политических репрессий**. В соответствии с данным документом были созданы в областях и городах республиканского значения Региональные комиссии, в которые вошли общественные деятели, депутаты, заинтересованные государственные органы, ученые-исследователи, работники музеев, архивов, школьные учителя, волонтеры.

Известно, что профессорско-преподавательский состав университета активно участвует в работе Региональной комиссии по реабилитации жертв политических репрессий. Ежегодно в Костанайском региональном университете имени Ахмета Байтұрсынова проводятся целый ряд мероприятий, посвященных этой дате. В Костанайском региональном университете имени А.Байтұрсынова в 2021 году создан офис «Изучение и реабилитация жертв политических репрессий», который проводит на постоянной основе работу по выявлению репрессированных граждан. Данная работа способствует процессу реабилитации незаконно репрессированных граждан. Символично, что 2022 год, проходящий под знаком 150-летия со дня рождения нашего знаменитого земляка Ахмета Байтұрсынова, проходящего под эгидой ЮНЕСКО совпал с этой датой.

Необходимо отметить, что сам А.Байтурсынов дважды становился жертвой политических репрессий, которые проходили в стране в 1920-1930-е годы. Только в 1988 году его имя было возвращено Казахстану.

Жертвами сталинских репрессий стали не только известные политические, общественные деятели, но и представители культуры, образования, науки, производственники и представители других сфер жизнедеятельности государства и общества.

В настоящее время работа по реабилитации ведется по различным направлениям, в результате которой будут выявлены жертвы незаконных репрессий, проводившиеся в годы конфискации баев и кулаков, коллективизации, голода 1920-1930-х годов, депортации народов на территорию Казахстана, восстаний, репрессии в отношении участников движения Алаш, служителей религиозных культов и других категорий граждан.

Данная международная научно-практическая конференция поспособствует раскрытию новых страниц нашей истории, в которой имели место подобные трагические события. Хочу пожелать участникам конференции плодотворной работы и всех благ.

Өмірзақ Озғанбаев «Ардагерлер ұйымы»
Республикалық қоғамдық бірлестігі
төрағасының орынбасары, тарих ғалымдарының
докторы, саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық
ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның
мүшесі

«ЗАМАНА ЗАПЫРАНЫ»

2020 жылы қараша айының 24-ші жұлдызында Президент Қ.К.Тоқаев «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» Жарлыққа қол қойып, жедел түрде комиссия құрамы да жасақталып жұмысын бастап кеткен болатын. Өткен ғасырдың басында халқымызды сарсаңға салып, қасірет шектірген саяси қуғын-сүргіннің зобалаңы тарихтың ақтаңдығы ретінде көңілден көшпей, жүректен өшпей келе жатқаны рас. Ендігі ретте, егеменді ел болдық, етек-жеңімізді жинадық, әлем алдында танымал мемлекетке айналдық деген тұста саяси қуғын-сүргін құрбандарын жазықсыз жағылған қара күйеден аршып алу басты парызымыздың бірі болмақ.

Сөз орайы келгенде айта кетейін бұл өзекті мәселе бұдан бұрын да көтерілген еді. Алайда, түйіні шешілмей, күрмеуі көп болып орта жолда аяғына дейін жеткізілмей қалғанды. Енді, міне, «Сабақты ине сәтімен» болған уақыт та келіп жетті. Адамзатты қызыл асығына дейін қан кештірген Қызыл империя қаншама жанға «халық жауы», «жапон тыңшысы», «қарақшы» т.б. түрлі айып тағып жалалы етті, қанын төкті, көз жасына қалды десеңші.

Сталиндік-большевиктік билік халық толқулары мен қарсылықтарына қатысқандарды саяси репрессияға ұшыратып, «халық жауы» атандырып Қазақстанның тәуелсіздігі үшін күрескендерді «буржуазиялық ұлтшылдар» деп «пантюркистер» деп, Жапония, Түркия, Германия т.с.с. европалық елдердің жолымен жүргісі келгендерді сол елдердің «шпиондары», «бандқұрылымдардың мүшелері», «отанын сатқандар» деп қудалаған.

Солақай саясаттың құрығына ілініп қаза тапқан аруақтардың есімін ар соты алдында ақтап алу иманды, сауапты, ізгілікті іс деп білемін. Біріншіден-осындай қилы кезең, тар жол тайғақ кешуде шейіт болғандарды ақтау аруақ алдындағы азаматтық борышымыз, екіншіденкөзі тірі ұрпақ үшін міндетіміз, үшіншіден-болашақты гуманистік имандылық қадамға бағыттауға кең мүмкіндік берер қадамымыз.

Тарих қойнауына көз жүгіртсек тарихшылар мен саясаттанушылардың пайымдауынша 1930-1933 жылдары 3 миллионнан астам қазақ ашаршылық құрбаны болған. Бұған 1921-1922 жылдары аштан қатқан 1,5 миллион адам бақилық болды. Ал, 1937-1938 жылғы репрессияда 100 мыңнан аса адам қуғын-сүргінге ұшырады. Соның 25 мыңы атылды. Оққа ұшқандардың дені қазақтың

бетке ұстар, көш бастаушы, ағартушы, ұлттың көсемі болуға лайық алаштың арда ұлдары еді.

Бұрынғы КСРО бас прокурорлары, А. Вышинскийдің, Руденконың айтуы бойынша орта есеппен 1 минутта бір іс қаралып, бір адамның өмірі қиылып отырған. Олардың көбіне соттан тыс органдармен қаралғанының өзі, айыпталып, жазаланғандардың толық ақталуына негіз болады.

Сонымен қатар елімізде 370-тен аса бұқаралық көтерілістер мен қарсылық шаралары да әділ бағасын алған жоқ. Бұл қан жосамен басылған ереуіл туралы деректер егемендікке дейін өте құпия күйде сақталды.

Айталық, Семейдің – Абыралысындағы, Қызылорданың – Қарақұмындағы, Түркістанның – Созағындағы, Маңғыстаудағы Адай көтерілісі әділдікті талап еткен халықтың наразылығы болатын. Күнкөрісі үшін талғажау етіп отырған қолындағы азғантай малын ұжымдастыру деген желеумен тартып алса, егіні жоқ, малынан айырылған халық ашуға мініп қарсы шықпағанда қайтеді. Қазақтың табан ақы, маңдай терімен еккен егінінің дәні өзіне бұйырмады. Бірақ, пышақ, балта, қорағаш ғана қолына іліккен қарапайым шаруа қойны-қонышына дейін мұздай қаруланған жасақтың бетін қайтара алушы ма еді? Осы тұрғыдағы көтерілістердің бұрқ ете түсуі бейбіт тұрғынның қынадай қырылуына алып келді. Сөйтіп, қазақтың басындағы қасірет қоюлана түсті. Ұсталған көтерілісшілерді аяусыз қырды, атты, дарға асты, түрмеге қамады.

Профессор Ә.Әбжаппаровтың «Созақ көтерілісінің қасіреті» еңбегінде: жарты ғасыр бойы айтылмай келе жатқан қанды оқиғаның ең ірісі 1930 жылы Созақта болған халық наразылығы еді. Адам шығыны мен қатысқандар саны жағынан ең ауқымды көтерілістің тұтануына халықтың қолындағы мал-мүліктің заңсыз тәркіленуі, зорлық-зомбылық, қолындағы соңғы сауын малына дейін тартып алынуы, «жүн салығы», т.б. түрлі салықтардың салынуы себеп болды. Күйзеліп, әбден жұтаған халық, намысы тапталған бұқара амалы таусылып атқа қонуға мәжбүр болған.

Тағы бір жантүршігерлік мысал. Семей губерниялық атқару комитетін басқарған Нығмет Сырғабеков деген азамат ашқұрсақтықтан қалаға жетуге қауқары жетпей жолдың екі жақ жиегінде қиналып жатқан балаларды көргенде көкірегі қарс айырылып, жүрегі сыздағаннан бүлдіршіндерді үйіне алып келіп, жуындырып, киіндіріп, тамақтандырып балалар үйіне тапсырып отырған. Аштан өлген адамның есебінде қисап жоқ. «Аштан өлген адамның моласы жоқ», – деген қағида ел арасында осындай кезеңде етек алса керек. Өйткені, аштық кезінде баудай қырылған өлікті арулап қоюға еш мүмкіндік болмаған. Далада аштан өлген пенделердің сүйектерінің қаңқасы ағарып жататын. Осы көріністер жанына батқан Н.Сырғабеков

– «Сонда бұл астық қайда кетеді?», – деп Н.Сырғабеков айқайға басады.

– «Шет елге өткізіп, айырбасқа құрал-жабдық алынады», – депті қоймашы. Содан Н.Сырғабековтың үстінен аймақтық партия комитетіне арыз түсіп, ісі жиналыста қаралып, қатаң сөгіс беріледі.

Қуғын-сүргін құрбандарының дені иісі қазақтың бетке ұстар, көш бастаушы, ағартушы, ұлттың көсемі болуға лайық алаштың арда ұлдары еді. Амал қанша? Сөйтіп, Кеңестік қызыл империя қазақтың мәйегін орып, халықты «бассыздандырды».

А.Ахмет

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау
университеті тарих ғылымыдарының
докторы, профессор

«АЛАШ» ОТРЯДЫ ТУРАЛЫ АҚИҚАТ

Қазақ Елінің тарихындағы ақтаңдақтардың бірі – екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы тұтқындар жөнінде және Түркістан легиондарында қызмет еткен (әрине көпшілігі өз еріктерімен емес) жерлестеріміз жөнінде өте аз мәліметтер білеміз. Түркістан легионы, М.Шоқай т.б. туралы 1968 жылы С.Шәкібаевтің «Үлкен Түркістанның күйреуі» атты кітабы шығып, кейін 1972 жылы орыс тілінде жарық көрді. Тәуелсіздік жылдары Түркістан легионы жөнінде Амантай Кәкеннің «Түркістан легионы» (-Астана, 2000. - 96 бет) және филология ғылымдарының кандидаты, доцент Бақыт Садықованың «История Туркестанского легиона в документа» (- Алматы:Кайнар, 2002. - 248 с.) атты еңбектерін атап өтуге болады. Түркістан легионында болған атыраулық Ғайпен Бейісовтың «Тамұқтан өткен тағдыр» (-Алматы: «Өлке», 2002, 400 бет) атты деректі әңгіме кітабындағы басты тұлғалар екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі тарихтың «ақтаңдақтар» беттерінен ойып, өз орындарын алатын қайраткерлер екендігін кәрі тарихтың өзі дәлелдеп берді.

- Бұл жабық жатқан тақырып. Сәре, жуырда ашыла қоймас. Қызығып жүрген ешкім жоқ. Бәрін көтеруге жалғыз менің әлім жетпейді,- деген екен сонау тоқсаншы жылдардың басында марқұм Хасен Оралтай.

Ғайпен ақсақалға 2003 жылдың 10 желтоқсан күні Германиядан жазған хатында Х.Оралтай «Кітабыңызда тағы бір қомақты кітап жазылуын қажет ететін көп тарихи деректер берілген, тіпті бір емес екі кітапқа сия қоймайтын деректер баршылық. Ана Батыста біз тек Ағаев атын ғана білетін «Алаш қосындары» тақырыбы және Берлиндегі комитет төңірегі... неміс пен орыс мұрағаттары да кәдеге жаратыла отырылып зерттелсе, жалпы алғанда Түркістан, жекелегенде қазақ тарихының бір ақтаңдағы әйгіленген болар еді» деп жазды.

Қай заманда, қай елде болмасын опасыздықтың аты опасыздық, сатқындық болып қала береді.

Дегенмен де соғыс туралы ащы шындықты айтар болсақ, қоршауда қалып немесе жаралы күйінде тұтқынға түсіп, азап шеккендерді елемей кетуге болмайды. Соғыстың алғашқы кезеңінде кеңес жауынгерлері мындап қырылып, тірі қалғандары қоршауды бұзып өтіп партизандарға қосылды. Мұндай бақытқа қолы жетпегендер концлагерлерде азап шекті.

1944 жылдың мамырында Гурьев (Атырау) облыс аумағына түскен Ағаевтың диверсиялық тобы туралы республикалық баспасөз бетінде ең алғаш қалам тартқан «Ленинский смена» газетінің журналисі Геннадий Бочаров болатын. Газеттің 1963 жылғы 19 желтоқсан күнгі санында «Эти материалы публикуются впервые» айдарымен «Фашистский десант в Казахстане» деген мақала жарық көріпті.

Бір қызығы – мақаланы оқыған Қазақстан Жазушылар одағының Гурьев облысындағы бөлімшесінің бастығы, белгілі жазушы Берқайыр Аманшин болашақ фильмнің сценарийін жазу мақсатында «Ағаев ісі» құжаттарымен танысуға архив басшылығынан рұқсат сұрайды. Сол уақытта диверсанттар ісімен танысып, кітап жазуға дайындалып жүрген Мемлекеттік Қауіпсіздік Комитетінің қызметкері Серік Шәкібаев Аманшиннің бұған араласуын құп көрмеген. Шәкібаевтың «Үлкен Түркістанның күйреуі» атты еңбегі толымсыз мәліметтермен осылайша жарық көрді.

Егер Берқайыр Аманшин фильмнің сценарийін жазып шыққанда, «қызыл көздердің» өре түрегелетіні анық еді. Әрине, бұл – менің болжамым. Бірақ ақиқаты да осы. Себебі, диверсанттар ісімен танысқан жазушы сол кезеңдегі «қалыпқа сыймайтын» сценарий жазып шығуы бек мүмкін еді.

Соғыстан кейінгі 1946-1950 жылдардағы Түркістан легионына қатысты тергеу құжаттарында «Алаш» мектебі, «Алаш отряды» деген сөздер жиі кездеседі.

Герман – кеңес соғысы уақытында Германия астанасы Берлин қаласынан елу шақырым қашықтықта орналасқан Люккенвальде атты шағын қалада «Алаш» деген қазақ мектебі болғанын бүгінгі ұрпақ білмеуі де мүмкін. Соғыс уақытында бұл мектеп туралы өте құпия болғаны белгілі. Мектеп Люккенвальде қаласының терістік бет шетінде ағаш барақтарда орналасқан. Мектеп 1943 жылы салынды. Бұл мектептің негізгі міндеті – Батыс Қазақстанның Атырау өлкесіндегі қара алтын – мұнай шығып, өндіріп жатқан, шығайын деп іске қосылып, берілгелі тұрған кенорындарын істен шығару. Қопарып, жарып, өртеп, өнім беруге кесел келтіру. Сұрапыл соғыс жылдары мұнай Кеңес Одағы үшін стратегиялық маңызы аса зор өнім болатын. Сонымен бірге Кіші жүз, оның ішінде Маңғыстау түбегіндегі жергілікті қалың адай тайпасын көтеріліске дайындап, Кеңес үкіметінің күшін әлсіретуге халықты үгіттеу.

«Алаш» мектебі ОКВ 4-РСХА (Оберкоманда Вермахтың барлау тобының 4-бөлімі) жетекшілік етуші фон Ганний Грайф. Оның көмекшісі, неміс армиясының обер-лейтенанты Әлихан Ағаев. Өзінің азан шақырып қойған ныспысы – Әмірхан Тілеумағамбетов. Туған жері – Атырау облысының Қызылқоға өңірі. Армияға шақырылғанға дейінгі жұмыс орны – Алматы қаласы. Қызыл Армияның кавалериялық (атты әскер) взводының командирі, лейтенант Тілеумағамбетов 1941 жылы 17 қараша күні Москва түбіндегі шайқаста немістердің тұтқынына түскен. Бұл мәліметтер неміс тұтқынына түскенде толтырылған карточкада анық жазылған. Немістер өте ұқыпты халық қой, карточкада Әмірханның туған жылы мен күні, туған жері, мамандығы – агроном, Қызыл Армиядағы әскери бөлімі, тұтқынға түскен кезде денсаулығының жақсы екенін, көзінің түсі мен әкесінің есім-сойын, үйінің мекен-жайын, жанқалтасындағы тиын-тебеніне дейін тәптештеп жазып қойған.

Түркістан легионында қызмет еткен Ә.Ағаев ОКВ-ның сеніміне кірген соң, 1944 жылы әдейі «Алаш» деген атты сұрап алған. Әлихан Ағаев Германиядағы жалған аты. 1943 жылы Италия жеріне барғанда, 1944 жылы Гурьев (Атырау) аумағына түскенде Иранов болып келген. Өзінің ата-анасының азан шақырып қойған аты Әмірхан Тілеумағамбетов.

Тлеумагамбетов Амирхан (1939)

Сурет 1 - Әмірхан Тілеумағамбетов (жалған есім сойы Әлихан Ағаев) (1908-1944)

Туған жері Атырау облысының Қызылқоға өңірі. Білімі жоғары. 1930 жылдары Гурьев облысы, Жылыой ауданы жер қатынастары бөлімінде агроном болып қызмет атқарды. Армияға шақырылғанға дейінгі жұмыс орны – Алматы қаласы. Вермахтының Жоғарғы Бас командованиесінің Түркістан насихат бөлімінің әскери фототілшісі болып қызмет атқарған Ғайпен Бейісов (1921-2007) Ә.Ағаевпен кездесіп дәмдес, болған. Ол «Әлихан Ағаев орта бойылыдан биіктеу, артық біткен ет жоқ, қанжардай қатқан кеуделі, әскери адам. Әскери форма жарасады екен. Кісіге қарағанда дөңгелек үлкен көзі өңменіңнен өтіп, тінте қарайды екен. Жалпы қазақтың көзінің көпшілігі қара көз, қой көз, ептеп көк көздер де кездесіп қалады ғой. Бұл кісінің көзі қызғылт па деп қалдым. Бет алдында артық ет бітпегендікі ме, бет әлпеті соқпақша, ақ сұр көрінді. Қыр мұрын. Тек ауызы үлкендеу ме деп қалдым. Күлгенде екі бетінің шұқыры көрініп қалып отырды. Басқа көзге көрініп тұрған белгісі байқалмады. Шылым тартатынын білмедім. Менімен бірге отырғанда шылым шеккенін көрген емеспін. Өзі, аз сөйлеп, көп тыңдағанды ұнататын болса керек», - деп сипаттайды. Ал Ағаевтың «Алаш» отрядында болған Новобогат (қазіргі Исатай) ауданына қарасты Манаш ауылының тұрғыны Жәрдем Бекмағамбетов (1920-2017) «Ағаев сұмдық қатыгез адам болатұғын. Тәртіп бұзғандарға мейірімсіз, рақымы болмайтын. Менің білетінім, құралайды көздемей тигізетін мерген еді», - дейді. Ал орынбасары болған Бақи Бисемалиев (Бом Бақи) «Асылы, ағамыз жаман адам емес. Тек тәртіпті өте қатаң ұстайды. Кейде онысы дұрыс болса, кейде бұрыс болып жатады», - деп айтқан.

Люккенвальде «Алаш» мектебінде диверсиялық топтарға бірінші, тактикалық сабақтар (карта, компос пайдалана білу) – 22 сағат, екінші, сапқа жүру дайындығы – 33 сағат, үшінші, жарылғыштарды пайдалану ісі – 11 сағат, төртінші қазақ тілі шрифтісін оқу ісі – 22 сағат оқытылған. Барлық сабақтарды неміс әскерилері жүргізген. 1946 жылдың ақпанында тұтқындалған, диверсиялық топта оқыған Жәрдем Баймағамбетовтың тергеушіге берген жауабында тактикалық және сапқа жүру дайындығы сабақтарын неміс армиясының 30 жас шамасындағы, орыс тілін нашар білетін фельдфебель, жарылғыштарды пайдалану ісі бойынша орыс тілінде нашар сөйлейтін 40 жастағы унтерофицер, қазақ тілі шрифтісін оқу ісі бойынша 45 жастағы, орыс тілін еркін меңгерген оберсфрейтор сабақ бергендігін айтады.

Ғ.Бейісовтың жазуынша «Алаш» мектебінде небәрі 60 жігіт оқыған. Оларға 13 неміс нұсқаушылары сабақ берген. «Алаш» мектебі ірілі-уақты 6 барақтан тұрды. Ортасында спорт алаңы бар.

1943 жылдың желтоқсанында Түркістан легионына келген Ә.Ағаев 20 қазақты іріктеп алып әр біреуімен жеке сөйлесіп, 13 адамды диверсиялық мектепке таңдап алды. Соның ішінде Ж.Бекмағамбетовте болады. Мектепті бітірген соң «Алаш» отрядын екі қатар сапқа тұрғызып, неміс армиясы тарапынан доктор фон Ганий Грайф пен обер-лейтенант Ә.Ағаев сөз сөйлейді.

Бірінші болып немісше сөйлеген Грайфтан соң Ә.Ағаев қазақша сөйлеп, екеуінің де сөздері бір арнаға тоғысып жатты, яғни Германияға адал қызмет етуді, Түркістанды большевиктерден азат ету жолында аянбай, бар-күш жігерлерін сарып етуге жұмсау керектігін айтты. «Алаш» қосынының сарбаздарына арнап сөйлеген сөзінде Ә.Ағаев: «Біз бұдан былайғы жерде Түркістан легионының құрамында емеспіз. Біз бөлек әскери қазақ тобы болып саналамыз. Біз Германия үшін 600 грамм нанға бола соғысатын Түркістан легионерлері сияқты емеспіз, біздің міндетіміз – Кеңес Одағының тылында күрес жүргізіп, қазақ халқын Кеңес өкіметінің бұғауынан босатып, Қазақстанда тәуелсіз мемлекет құру. Сондықтан, біздің қосынның атауы – «Алаш». Түркістан легионынан айырмашылығымыз – Қазақстанда бұрын болған «Алаш» партиясының символ-эмблемасын тағуымыз, - деген. «Алаш» қосынының сарбаздары әскери тәртіп бойынша бір-бірімен «Алаш» деп сәлемдескен. Қосынға «Алаш» туын Құрбан айт мерекесіне орайластырып тапсыруының да өзіндік мәні бар деген ойдамыз.

Мектепті бітіруші легионерлерге «Алаш» деген жазуы бар белгілерді тапсырған. 1946 жылдың 2 сәуір күнгі тергеушінің «Сіз қызмет еткен әскери бөлім қалай аталды, «Алаш» отрядының қандай әскери айырым белгілері болды» деген сұрағына берген жауабында Ж.Бекмағамбетов «Алаш» отрядында болған әрбір жауынгерге 4 сантиметрдей көк түсті материалдан жасалған 5 жұлдызды айы бар ерекшелік белгісі берілді. Сонымен бірге ерекше көк түсті екі жағы да дөңгелек пагон қоса берілген. Отрядтың барлық топтарына сары түсті материалдан жасалған диаметрі 80+40 болатын, ірі әріптермен «Алаш» деп жазылған ту берілді деп жауап берді. Сары түсті тудың ортасында жасыл жіппен көмкерілген ромб белгісі, оның ішінде ақ жіппен жұлдызды жарты ай, садақ пен жебе және араб ғаріпімен «Алаш» сөзі жазылған. Ж. Бекмағамбетов Әлихан Ағаев туралы есіне алғанда «Ағаев отряды екі бөлімнен тұрды. Біріншісі жұмыс істемейтін тек оқитын, өздері бөлек әскери жұмыстарымен айналысады. Мен осының екінші тобында болдым. Мені Ағаев Италия жерінде тұрғанда апарды. Бірінші топтың не істейтіндерін білмеуімен кеттім. Біздер соғыс біткенде одақтастардың қолына түстік. Бізді елге қайтарды. Мен Ағаевтардың Құлсары маңына түскенін елге келіп естідім. Ол жақта олардың қайда кеткенін біздерге білдірген жоқ», - деп еске алады.

1944 жылы Герман командованияесі өздерінің жымысқы саясатын ешкімге сездірмеу үшін «Алаш» отрядын Италияға жіберіп, олар сол елдің солтүстік-шығысындағы Тольмеццо қаласында көпірлер мен әскери қоймаларды күзеткен. Италия партизандарына қарсы ұрыс қимылдарына да қатынасты.

Серік Шәкібаев өз кітабында «Алаш» туы, 3 мың дана листовка (үнпарақ) туралы айтқанмен, оның мазмұны туралы жақ ашпайды. Өйткені, ол үнпарақта: «1931-1933 жылдары Кеңес өкіметі 3 миллионға жуық қазақты аштан қырды. Халықтың 40 пайызы өлім құшып, ит пен сарышұнақ жеді. Ол күндерді бірде-бір қазақ ұмытпайды. Жаңа халық жасасын!», – деп жазылған еді. Ашығы – осы. Ал,

Әмірхан 1931-1932 жылдардағы елдегі алапат аштықты, тігерге тұяғы жоқ, таяғын ұстап қалған шаруаны көзімен көріп, 1937-1938 жылдардағы қуғын-сүргінді көкірегіне түйді. Осының бәрі жүрегіне шемен болып қатты деуге болады.

Легиондағылардың көпшілігі «Алаш», «Алашорда» туралы түсінікті білмегені де рас. Себебі, оған дейін қолжетімді болған мәліметтерді Қазақ АКСР Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлар Кеңесінің бұрынғы хандар, сұлтандар мен Алашорда өкіметінің басшылары мен жақтастары, белсенді қайраткерлерінің архивтік құжаттарын Орталық өлкелік архивке тапсыру туралы 1928 жылғы арнайы қаулысымен құпияландырылған еді. Вермахт басшылығын сендіре біліп әрі мойындатып, «Алаш» қосынын құру оңай шаруа емесі белгілі. Ондай қосынды Түркістан Комитетінде саны жағынан қазақтардан да басым болған өзбектер де, одан басқа қырғыз, түркімен, тәжіктер де құра алған жоқ. Ал, Әлихан Ағаевтың аюдай ақырған Гитлерге, қала берді немістердің өздері өлердей қорқатын гестапоға «Алаш» идеясы жолындағы ісі мен сөзін дәлелдей білуі оның ұйымдастырушылық қабілетінің жоғары болғанын көрсетсе керек.

Personalkarte I: Personelle Angaben

1 2 Ағаев 7 Ахмед 13 Алиханов 24 25

Verpflichtung der Gefangenenskarte: Nr. 5664 Lager: 5064

Kriegsgefangenen-Stammlager: III 9

Name: Ағаев Ахмед Staatsangehörigkeit: Russie (Kaukasien)

Vorname: Ахмед Dienstgrad: Leutnant 2. 10

Geburtsort und -tag: 25.3.1908 Geburtsort: Ташкент

Religion: Mos. Religion Wehrdienst: 51 Reg. 44. Div. 1. Komp. 11. Btl.

Vorname des Vaters: Ахмед Wehrdienst: 1. 10

Familienname der Mutter: Алиханов Ob gefund., krank, verwundet eingeleitet: 9. 10. 36

Äußere Personalbeschreibung

Wohnter Kriegsschein: Камен-Беген

Name und Wohnort der zu beauftragenden Person in der Heimat des Kriegsgefangenen: Алиханов, Бокунская 62

Алиханов Ахмед Сулейманович

Алиханов

(отец)

24 Februar 29 Februar
13 Rubel 42 Kop. 15 Rubel 42 Kop.

Ағаев Ахмед
Алиханов, Бокунская 62
Алиханов Ахмед Сулейманович
Алиханов
(отец)

Сурет 2 - Немістердің Ә.Ағаевқа толтырған карточкасы

Атышулы Ағаевтың күнделігін оқыдық, онда «көз шығарып, бас жаратындай» ештеңе де жоқ. «Алаш» отрядын құруды 1942 жылдан бастап ойластырғанын, Түркістан легионынан қазақ легионын бөлу, легионерлерге әскери бұйырықтарды қазақша беру және оның қазақша сөздігін жасақтағаны, Түркістан Ұлттық комитеті құрамынан бөлек қазақ комитетін құру, Түркістан Ұлттық комитетінің басшысы Вали Каюмханға комитетке қарасты газетжурналдарды 80 пайыз қазақша шығаруға, жұмыс барысымен әртүрлі қалаларда іссапарда болғанын және өз ойларын туралы күнделігіне түсіріп отырған.

1944 жылдың мамыр айының басында Бухарест арқылы Атырау жеріне Ә. Иранов Ағаев тобы екі бөлініп, екі рет ұшақпен келіп түседі. Сол 12 (негізі 14 адам) адамның тізімін Мемлекеттік Қауіпсіздік Комитетінің (КГБ) полковнигі С.Шәкібаев кезіндегі Гурьев (Атырау) облыстық газетіне жариялаған. Олар:

1. Әлихан Ағаев
2. Бом Бақи (Бисеналиев) – Ағаевтың орынбасары. Туған жері Астрахан облысы, Құмөзек ауданы. Біреудің жалғыз баласы. Қызыл Армияның бұрынғы офицері. 1917 жылы туған. Орыс, татар, қалмақ тілдерін сауатты меңгерген.
3. Әбдіқадыр Әлижанов
4. Оспанов
5. Қалжан Төлегенов
6. Кеңесбай Керимбердиев
7. Матай Омаров
8. Сәтмағамбет Оразов
9. Мұхатаев – радист. Батыс Қазақстан облысы, Ілбішін ауылының тумасы.
10. Жарас Бастаубаев
11. Садық Қалиев
12. Созақбай Құттыбаев Маңғыстау ауданы, Жиделі ауылынан. Қазан университетінің математика факультетінде оқыған. Таушық елді мекенінде мектеп директоры болған. Бұлардың барлығы «Алаш» қосынының сарбаздры.

Жалпы алғанда, екінші дүниежүзілік соғыста тұтқынға түскен қазақстандықтардың және легионерлердің ісі түгелімен қайта қаралып, тек тұтқын ретінде априорлық шешімге бағыт ұстамай, ізгілікті қадам жасалуы тиіс. Сол зұлмат кезеңнен бері 80 жылдай уақыт өтті, заман өзгерді, қазақтың өз тағдырын өзі шешуі керектігі жөнінде тәуелсіз ой-пікір қалыптасты.

Сталиндік жүйенің қатыгездіктерінен үзілді-кесілді арылу – демократиялық қоғам құрудың басты шарттарының бірі. Осыны түсінген Ресей Федерациясы, Украина, Белорусь елдері соғыс тұтқындарын ақтау жұмыстарын кең көлемде жүргізді.

Қазіргі жағдайда оларға, яғни марқұмдарға ақтаудың да, даттаудың да керегі бола қоймас. Бірақ олар жөнінде жасалған адамгершілік іс-шаралар бүгінгі ұрпақтары, туыстары үшін қажет. Қазақ халқының тұтастығы мен болашақ үшін керек.

... Сонымен соғыс жылдарындағы «Алаш» отряды туралы ақиқат пен аңызының қысқаша тарихы осындай. Уақытында испан прозаигі, философ Б.Грасиан «Жалған сөйлеме, ақиқатты түгел айтудың да қажеті шамалы» деген екен...

Табулденов Алибек Нурмагамбетович,
директор Института экономики и права им. П. Чужина
Костанайского регионального университета им. А.
Байтурсынова, кандидат исторических наук,
подполковник полиции запаса

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ДЕПОРТАЦИИ НАРОДОВ В КОСТАНАЙСКУЮ ОБЛАСТЬ В 1930-1950-Х ГГ.

И РАБОТЫ ПО РЕАБИЛИТАЦИИ ЖЕРТВ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ

Полиэтнический и мультикультурный облик Северного Казахстана формировался на протяжении нескольких столетий. Значительное влияние на его развитие в XX веке оказали депортации репрессированных народов в 30-50-е годы XX века.

Процесс депортации представляет собой одну из специфических форм или разновидностей политических репрессий[1, с. 125]. Они являлись своеобразной формой учёта и принуждения государством его политических противников. Одновременно с местом жительства представители «наказанных народов» лишались своей автономии, относительной национальной государственности[2, с. 33].

Официальной версией применения тотальных депортаций являлось или возмездие за совершенное ими «предательство», или избавление их от соблазна его совершения. Собственно говоря, превентивные депортации - это наказание даже не за потенциальное предательство, а за «принадлежность к национальности, с зарубежными соплеменниками которой ведётся или может вестись война».

По мнению казахстанских ученых Б.О. Жангуттина и Е.М. Грибановой, репрессивная политика по отношению к ряду этнических групп – следствие страха сталинского руководства перед возможностью использования

представителей этих народов в качестве агентуры вражеской разведки и перехода их на сторону противника в случае начала военных действий

По решениям высшего партийно-государственного руководства СССР депортации подверглись 11 народов (немцы, поляки, калмыки, карачаевцы, балкарцы, ингуши, чеченцы, крымские татары, корейцы, греки, финны), а 48 народов – депортированы частично. Территория Казахстана, наряду с Сибирью, Уралом и другими регионами была избрана местом ссылки для миллионов человек.

Всего в Казахстан в 30-40-х годах было депортировано около 800 тысяч немцев, 18,5 тысяч корейских семей, 102 тысяч поляков, 507 тысяч чеченцев, ингушей, карачаевцев и других народов. Из западных республик и областей СССР было эвакуировано почти 300 тысяч евреев [3, с. 39, 40].

Весной 1936 года с пограничных районов Украинской ССР было выселено 36 тысяч поляков, весной 1940 г. и в начале 1941 г. из Западной Белоруссии и Западной Украины депортировано еще около 60 тысяч, в 1942 г. переселены 2000 человек из Саратовской области.

В Северном Казахстане насчитывалось около 50 тысяч поляков, из них в Кустанайской – 8705 человек [4, с. 128, 186]. В Кустанайской области поляки были размещены, преимущественно в Мендыгаринском, Орджоникидзеvском, Семиозерном, Урицком, Тарановском, Федоровском районах.

Одним из этносов, подвергшимся тотальной депортации в Казахстан в конце 30-х гг. XX века, стали корейцы.

Численность корейцев, размещенных в Кустанайской области, составила 877 семей. В результате миграции корейцев в южные области, их численность на севере значительно сократилась. В Кустанайской области осталось 992 хозяйства. В 1939 г. в области насчитывалось 1090 корейских хозяйств, размещенных в двух колхозах «Самир» и «5-е декабря» [5, с. 46].

В декабре 1937 г. депортации подверглись греки Грузии, Крыма, Приазовья, Кубани.

Одним из регионов размещения греков в Северном Казахстане стала Кустанайская область. Здесь их расселили в Комсомольском, Семиозерном, Федоровском, Урицком районах, г. Кустанай. В годы войны в области проживало 107 греков. [6, л. 1].

В октябре 1938 г. насильственным переселениям подверглись иранцы из пограничных районов Азербайджанской ССР, Туркменистана, Грузии, Армении [7, л. 1]. Почти все колхозы с иранским населением были размещены в Северо-Казахстанской и Павлодарской областях. Нами выявлены иранцы, размещенные в Кустанайской области.

В 1937-1939 гг. в Казахстан были переселены азербайджанцы, турки, ассирийцы, армяне. В ноябре-декабре 1937 г. в Казахстан прибыли курды, жившие на пограничной полосе с Турцией в Азербайджане и Армении. Летом

1940 г. депортации охватили Прибалтику, Бессарабию и Северную Буковину. В Прибалтике и Молдавии депортация «антисоветских элементов» началась в конце мая 1941 г. Часть населения предполагалось разместить в Казахстане, из них в Кустанайской области - около 2 тысяч человек [8, с. 10].

В Кустанайскую область также были депортированы немцы.

По переписи 1939 г. в республике проживали 92 571 немец, из них в Кустанайской области - 9 794 немцев [9, с. 132].

28 августа 1941 года вышел Указ Президиума Верховного Совета СССР «О переселении немцев, проживавших в районах Поволжья». В этот же день СНК СССР и ЦК ВКП (б) приняли постановление «О переселении всех немцев из республики немцев Поволжья, Саратовской и Сталинградской областей в другие края области». Одновременно объявлялись указы о переселении немцев из Мурманской, Московской, Краснодарской областей, Ленинграда, Грузинской, Азербайджанской, Армянской ССР и других регионов [9, с. 132].

Значительная часть депортированного немецкого населения была направлена в Казахстан. Основная часть немцев, по аналогии с польским населением, была размещена в Акмолинской, Кустанайской, Павлодарской, Северо-Казахстанской областях.

По состоянию на 1941-1942 гг. в Северном Казахстане насчитывалось 243 211 немцев, из них в Кустанайской области – 64 964 человек [9, с. 132].

Осенью 1943 года депортации подверглись 2,2 тысячи калмыков. Небольшая часть калмыков была направлена в Казахстан и расселена на севере республики. В Кустанайской области на спецучете в этот период находились 20 калмыков.

29 января 1944 г. была утверждена «Инструкция о порядке проведения выселения чеченцев и ингушей». 31 января ГКО издал Постановление «О мероприятиях по размещению спецпереселенцев в пределах Казахской и Киргизской ССР» [10, с. 33].

Большинство вайнахов было направлено в Казахстан (239 768 чеченцев и 78470 ингушей). Из них в Северном Казахстане были размещены 186 904 человека: в СевероКазахстанской - 39 021 человек, Кустанайской - 45 768 человек, Павлодарской - 42 127 человек, Акмолинской областях - 59 988 человек [10, с. 41].

Следует отметить, что чеченцы и ингуши являлись наиболее многочисленной депортированной группой, проживавшей в Казахстане, северных областях и Кустанайской области в частности, к середине 40-х годов.

Подводя итоги, следует отметить, что влияние депортационного фактора на этнодемографическое развитие Северного Казахстана и республики в целом в 30-40-х гг. XX века было значительно. В первую очередь, увеличилась общая численность населения Казахстана и северных его областей. В стране появились «новые» этносы.

Только за 1937-1939 гг. численность населения республики выросла почти на один миллион человек. Наибольший абсолютный и относительный прирост за два года дали русские – 531 тысяча человек (28 %), казахи – 132 тысячи человек (6,1 %), украинцы – 106,8 тысяч человек (19,4 %), немцы – 118 тысяч человек (14 %), татары – 148 тысяч человек (16 %), узбеки уменьшились на 6,7 тысяч человек [9, с. 379].

По переписи 1939 г. в Казахстане проживало 6 081 тысяча человек, при этом Северный Казахстан в этот период являлся одним из населенных в республике. Здесь проживали 1 610 696 человек.

Численность населения Кустанайской области с 1938 по 1939 годы увеличилась в основном за счет механического прироста с 332 500 до 371 751 (372 010) человек. За два года (1938-1940 гг.) оно возросло почти на 60 тысяч человек, что было обусловлено размещением депортированного населения [11, л. 1].

В результате активных миграционных процессов в 1938-1940 гг. население Казахстана возросло на 5,4 %. В четырех северных областях республики из восьми этот средний прирост был превышен: по Северо-Казахстанской области – 5,5 %, Акмолинской – 6,5 %, Кустанайской – 7,3 %, Павлодарской – 9,3 % [12, с. 81]. Численность депортированных этносов в Северном Казахстане была следующей:

Акмолинская область – 105 780 человек (9281 семья), Кустанайская – 73 483 (19 838), Кокчетавская – 102 511 (27 936), Павлодарская – 60 841 (16 722), Северо-Казахстанская – 43 246 (11 720). [13, с. 52].

К 1 января 1953 г. в Казахстане находилось 988 373 спецпоселенца, что составило почти 36 % от общей численности спецпоселенцев СССР [14, с. 68].

Уже к концу года их численность перешагнула миллионный рубеж и составила 1 013 610 человек, из них 1 000 814 спецпоселенцев, 9646 ссыльно-переселенцев, 2132 ссыльных и других. [15, с. 8, 212].

В Северном Казахстане численность спецпереселенцев составляла 215 726 человек, из них: в Кокчетавской - 91 634, Северо-Казахстанской - 45 314, Кустанайской области - 78 778 [9, с. 136].

По данным переписи 1959 г. в Северном Казахстане проживали представители более 30 национальностей. По составу этнической мозаики Северный Казахстан «уступал» лишь Южному региону.

В частности, по количеству курдов, армян и тюрков Северо-Казахстанская область в 1938 г. являлась своеобразным лидером, а по общему количеству семей корейцев, иранцев, курдов, армян и тюрков область находилась на втором месте в Казахстане после КзылОрдинской области.

Немцы стали преобладать в Кустанайской (78 709), Кокчетавской (67 981) областях, азербайджанцы на севере республики были зафиксированы в Кустанайской (504) и СевероКазахстанской областях (162) - 666 человек (1,8 %).

Местами компактного проживания корейского населения в Кустанайской области являлись Кустанайский, Затобольский, Федоровский, Мендыгаринский, Орджоникидзевский, Джетыгаринский, Семиозерный, Убаганский, Урицкий, Тургайский районы, а также г. Кустанай.

Таким образом, почти половина депортированного в Казахстан населения в предвоенные и военные годы была размещена и в последующем проживала в северных областях республики.

В Северном Казахстане были размещены в основном корейцы, поляки, немцы, чеченцы, ингуши, кабардинцы, балкарцы, иранцы и другие народы. О значительной доле спецконтингента в северном регионе свидетельствовали населенные пункты, в основной своей массе состоявшие из спецпереселенцев.

В результате депортации народов, миграционных процессов в Северном Казахстане возросла плотность населения, увеличилась численность народов, проживавших ранее, что в дальнейшем способствовало большей полиэтничности северного региона.

Депортированные этносы вместе с местным населением, эвакуированными, внесли весомый вклад в Победу СССР в Великой Отечественной войне, восстановлении инфраструктуры страны в послевоенное время.

Депортации народов, активные миграционные процессы в 1937-1956 годах способствовали значительной трансформации социально-экономической, этнодемографической, культурной картины Северного Казахстана. Межнациональные отношения, взаимопомощь, согласие стали залогом успешной созидательной деятельности.

24 ноября 2020 года Глава государства Касым-Жомарт Токаев подписал Указ «О Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий». Постановлением акимата Костанайской области от 5 января 2021 года № 24 создана областная комиссия.

В деятельности рабочей группы по сбору и изучению дополнительных данных по нереабилитированным жертвам-казахстанцам, представителям депортированных народов, в рамках областной комиссии по реабилитации жертв политических репрессий, следует выделить следующие аспекты:

1. Изучены нормативные документы, регламентирующие процесс реабилитации жертв политических репрессий, а также научная и справочная литература по данной проблеме.

2. Осуществляется работа с архивными документами в Государственном архиве г. Костанай и Костанайской области.

3. В рамках работы с архивными документами в Государственном архиве г. Костанай, городских, районных и региональных архивов Костанайской области – г.г. Лисаковск, Джетыгара, Аулиекольский, Денисовский, Карабалыкский, Мендыгаринский, Сарыкольский, Узынкольский, Федоровский районы изучены новые документы по особенностям депортации народов и их размещения в Костанайской области в 1930-1950-х годах.

4. Новые документы, содержащие сведения о динамике численности депортированных народов в Костанайской области в 1930-1950-х годах (рождаемости, заключении браков, смертности), обнаружены членами рабочей группы в ходе поисковой работы в отделах ЗАГС районов области.

5. В процессе работы по выявлению депортированных групп населения в архивах области обнаружены и исследованы множество дел, на основе которых постепенно формируется база по таким критериям: национальность, численность, половозрастной состав, населенные пункты их компактного расселения, профессиональная структура, социальная характеристика и экономический статус.

6. Представители депортированных и ссыльных групп населения функционировали в народнохозяйственном комплексе Костанайской области. Большая часть по факту переселения функционировала в аграрной сфере. Некоторые из них по причине наличия высокой квалификации продолжили свою профессиональную деятельность по ряду направлений в качестве специалистов.

7. В этот период у представителей этих групп населения формировались корпоративные связи, которые проявились в формировании системы постоянных поисков родственников, составлении коллективных ходатайств к официальным структурам с целью защиты собственных прав и интересов, организации взаимопомощи.

8. В источниках периодически встречается информация о фактах награждения и поощрения представителей исследуемых групп населения по итогам их деятельности. Соответствующий малоисследованный исторический сюжет требует детального изучения.

9. Управлением Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры по Костанайской области завершена полная инвентаризация личных дел спецпереселенцев и ссыльных. Всего инвентаризировано 34 843 дела и 66 940 алфавитных карточек. К концу 2021 года инвентаризированные личные дела были рассекречены.

Осуществляется работа с архивными документами (личными делами и алфавитными карточками) в архиве Управления Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры по Костанайской области.

По итогам изучения и анализа личных дел вышеуказанных категорий населения формируется электронная база данных.

10. Данные цифры обуславливают необходимость продолжения исследовательской деятельности по выявлению, изучению и анализу личных дел, персоналий, выявлению новых исторических фактов и событий и введению их в научный оборот, объективной оценки персоналий жертв политических репрессий с целью их последующей реабилитации.

11. Осуществлены выступления:

- 6 октября 2021 года - на республиканском семинаре в онлайн формате с докладом «О некоторых аспектах депортаций народов в Кустанайскую область в 1930-1950-х гг. и работе по реабилитации жертв политических репрессий».

- 15 октября 2021 года - на круглом столе с участием депутата Парламента Республики Казахстан доктора исторических наук, профессора Серика Абдигалиулы с докладом «О некоторых аспектах депортаций народов в Кустанайскую область в 1930-1950-х гг. и работе по реабилитации жертв политических репрессий».

12. 21 октября 2021 года состоялось выступление на телеканале «КазахстанКостанай» по теме политических репрессий и депортации народов в Кустанайскую область.

13. По итогам интервью опубликованы две статьи в средствах массовой информации:

- «Вернуть Истории добрые имена» // Костанайские новости. – 7 октября 2021 года. – С. 12.

- «Реконструировать картину тех лет» // Костанай Агро. – № 41 (606). – 4 ноября 2021 года. – С. 10.

14. По итогам проведенной исследовательской работы в конце 2021 года опубликована коллективная монография «Репрессии и депортации на территории Костанайской области в 1920-1940-е годы» (Айтмухамбетов А.А., Исмаилов С.С., Табулденов А.Н., Наурызбаева Э.К. Репрессии и депортации на территории Костанайской области в 1920-1940-е годы. Монография. - Актобе: «Арт полиграфия», 2021. – 104 с.).

15. Исходя из результатов проведенной поисковой работы возникает вопрос о необходимости разъяснения для ученых четкого алгоритма (механизма) реабилитации жертв политических репрессий.

16. Процесс передачи рассекреченных архивных документов (личных дел) по истории депортации народов из региональных спецархивов в республиканский, затруднит и существенно ограничит поисковую работу региональных исследователей, скажется на результативности проводимой работы.

Список использованных источников:

1. Записка Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-

40-х-начала 50-х гг. Архивная копия от 12 декабря 2007 на Wayback Machine // Вестник Архива Президента Российской Федерации. 1995. № 1. - С. 123-130; Хрестоматия по отечественной истории (1946-1995): Учебное пособие / Под ред. А. Ф. Киселёва, Э. М. Щагина. - М.: ВЛАДОС, 1996. - С. 310-323.

2. Садовская Е. Ю. Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы / Е. Ю. Садовская; [МОМ (Международ. орг. по миграции)]. - Алматы: Галым, 2001. - 259 с.

3. Назарбаев Н. А. Одна страна – одна судьба//Казахстанская правда. 2015 г. - 24 апреля. - №75 (27951). - С. 2.

4. Аманова А. С. К вопросу о депортации народов в Павлодарскую область в 1930-1940 годы: численность и состав//Вестник КазНУ. Серия историческая. 2007. № 3 (46). - С. 113-116. 5. Черныш П. М., Хан В. Н. Корейцы Костанайской области. Костанай, 2000.

6. Архив Управления по правовой статистике и специальным учетам по Костанайской области (АУПСиСУ по КО). Ф. 3. Оп. 1. Д. 1. 1 л.

7. Костанайский краеведческий музей (ККМ). Отд. 6. НВФ. 12636. 1 л.

8. Вопросы истории, археологии и этнографии Павлодарского Прииртышья. Сборник материалов научной конференции. - Павлодар, 2000.

9. Масанов Н. Э., Абылхожин Ж. Б., Ерофеева И. В., Алексеенко А. Н., Баратова Г. С. История Казахстана. Народы и культуры. - Алматы, 2000. – 610 с.

10. Бугай Н. Ф. Правда о депортации чеченского и ингушского народов // Вопросы истории. 1990. № 7. - С. 32-36.

11. Государственный архив Костанайской области (ГАКО). Ф. 234. Оп. 14. Д. 5. 2 л.

12. Базанова Ф. Н. Формирование и развитие структуры населения Казахской ССР (национальный аспект). - Алма-Ата: Наука, 1987. - 190 с.

13. Табулденов А.Н. Депортации народов и эвакуация населения в Северный Казахстан (1937-1956 гг.). Монография. - Костанай: Костанайская академия МВД РК имени Шракбека Кабылбаева, 2015. – 192 с. (8,75 п.л.). ISBN 978-601-210-126-3

14. История переписей населения и этнодемографические процессы в Казахстане. – Алматы, 1998. – 230 с.

15. Какенова А. А. Социально-демографические процессы в Северном Казахстане в 1926-1959 годах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. - Алматы, 2002. - 186 с.

Исмаилов Серикжан Сагиндыкович

к.и.н. ассоциированный профессор КРУ им. А. Байтурсынова,

и.о. руководитель офиса «Изучения и реабилитации жертв политических репрессий».

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ РЕПРЕССИЙ И РЕАБИЛИТАЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

24 ноября 2020 года Президент Республики Казахстан К.К. Токаев подписал Указ о создании Государственной комиссии по полной политической реабилитации жертв политических репрессий. В соответствии с данным документом были созданы в регионах Региональные комиссии, в которые вошли общественные деятели, депутаты, заинтересованные государственные органы, ученые-исследователи, работники музеев, архивов, школьные учителя, волонтеры.

В Костанайской области в настоящее время работает 7 рабочих групп:

по установлению народных протестов, невооруженных и вооруженных восстаний в области, по фамильный состав участников каждого восстания, их лидеров, места их выступлений (дислокаций), их цели и задачи, какие интересы они защищали, поддержка их со стороны народа; по установлению количество конфискованных хозяйств кулаков, баев, полуфеодалов (середняков) и крестьян-шаруа, количество возбужденных по ним уголовных дел, административных материалов и количество подвергнутых насильственной коллективизации крестьянских хозяйств и седентаризации (оседанию) казахских семей в областях; по установлению количество уничтоженных, конфискованных мечетей и церквей, кому они переданы. Количество священнослужителей (члены их семей) подвергшихся различным видам репрессий; по выявлению граждан, единолично боровшихся за независимость и территориальную целостность Казахстана, а также лиц, подвергшихся государственному преследованию и репрессиям за эти идеи в служебной, научной, культурной и других сферах; по неоправданным жертвам насильственно депортированных в Казахстан народов и спецпереселенцев; по установлению количества вынужденных беженцев – перемещенных людей из аулов, сел и городов, как внутри Казахстана и за его пределы, начиная с момента насильственного установления советской власти и других антинародных политических кампаний; по определению численности казахстанцев, находящихся в плену в фашистской Германии, Финляндии и других европейских странах в 1939-1945 годах, а также временно пребывающих в Туркестанском легионе казахстанских военнопленных, изучению их дел, подготовке заключений и выработке рекомендаций по реабилитации.

Необходимо отметить, что в работе данных групп имеются определенные успехи, которые связаны с деятельностью ученых, которые входят в состав данных рабочих групп. Например, группа, занимающаяся вопросами депортации, является по составу одной из опытных и продуктивных. Исследователи смогли в рамках научной деятельности собрали обширный

материал в областном и районных архивах, а также в специализированных государственных архивах. Это связано тем, что при проведении депортационных кампаний, органы НКВД имели четкий план по реализации репрессивных мероприятий и развитую документацию. Наличие большого круга письменных материалов, позволяет лучше проследить судьбу почти каждого человека, который попал в списки насильственно переселенных граждан.

Однако, много материалов содержат районные и региональные архивохранилища, которые требуют от ученых выезда на места и работа в данных учреждениях. Поэтому данный аспект не позволяет за короткий промежуток времени собрать весь материал. Еще одним вопросом это количественный и качественный документооборот по депортированным. Наличие большого количества архивных документов требует от исследователей тщательной проработки информации по каждому гражданину, что естественно увеличивает сроки аналитической работы с имеющейся документацией.

Особенностью работы с документацией по группе конфискованных баев и кулаков состоит в том, что имеются в наличии часть официальных циркуляров и нормативноправовых актов, которые определяли работу различного уровня комиссий по конфискации, от аульных и сельских советов до окружных, областных, республиканских и союзных комиссий по данному вопросу. Нами были обнаружены списки баев, кулаков, бывших волостных управителей, граждан, ранее состоявших на службе царской администрации, люди, имевшие какое-либо отношение к движению Алаш, аткаминеры и другие категории, которые подвергались конфискации и гонениям со стороны советской власти.

Были обнаружены пофамильные списки высланных в Костанайский округ баев из Каркаралинского округа вместе с членами семей. Это 56 баев с семьями, которые были направлены в Кустанайский округ как к месту ссылки. Общая численность вместе с семьями составила по нашим подсчетам примерно 353 человека.

В региональных и районных архивах имеется информация по данным категориям граждан, однако она имеет фрагментарный характер. При работе в районных и региональных архивах встречаются сведения о гонениях по отношению к родственникам баев и кулаков. То есть социальное происхождение гражданина играло значительную роль в жизни человека при получении образования, карьерного роста, работе на предприятиях. Зафиксирован исторический факт, когда сына репрессированного кулака уволили в 1935 году из лесного хозяйства только за то, что он был сыном бывшего кулака. То есть власть действовала по принципу «сын за отца в ответе», что противоречило советскому законодательству и официальной риторике «вождей советского народа». К сожалению в документации мы не обнаружили дальнейшую судьбу уволенного работника.

Подтверждением данного тезиса о коллективной семейной ответственности, когда родственники незаконно репрессированного гражданина

лишались имущества, избирательных прав, а некоторых случаях их отправляли в лагеря. Пример лагерь АЛЖИР, созданный специально для данных целей. Дети данной категории осужденных направлялись в детские дома, при этом детей из одной семьи распределяли в разные детские учреждения, чтобы они потеряли всякую родственную связь между собой и в дальнейшем не могли знать друг друга. Есть информация о том, что местные органы власти в лице аульных и сельских советов по указанию сверху принимали «самостоятельные решения» по определению лиц, которые подвергались конфискации имущества и скота. Таким образом, советская власть искусственно сталкивала разные слои населения между собой, разжигая так называемую «классовую борьбу». Лишив баев и кулаков всего имущества, их отправляли в ссылку в иные регионы Казахстана или в другие союзные республики. Высланные граждане сталкивались на местах с трудностями, такими как: отсутствие средств к пропитанию, самостоятельное прибытие к месту ссылки, неприятие местных жителей на месте ссылки, полное отсутствие избирательных и иных прав и т.д.

Существует проблема наличия всех документов по спискам конфискованных граждан, прибытие или отсутствие на месте их ссылки, кто из них откочевал самостоятельно в другие регионы, боясь преследования со стороны официальных властей. Определенные сведения по данной категории осужденных имеются в Специальных государственных архивах, которые имеют еще гриф «Секретно» или «Совершенно секретно», что затрудняет работу исследователей, даже имеющих допуск к работе с данными документами. Сведениями, находящиеся в данных уголовных или наблюдательных делах, мы не имеем право разглашать и тем более публиковать.

Имелись случаи, когда людей без суда и следствия могли расстрелять на месте лишь только за его социальное положение. При этом никакой документации могли не вести, в которой фиксировалась их вина, списки расстрелянных и т.д. Данную категорию репрессированных граждан почти невозможно отследить. Единственный источник информации это сведения потомков или старожил, которые сохранили определенную информацию по таким фактам.

Встречается информация об откочевщиках из Кустанайского округа в соседние области Казахстана и России в 1929-1930-е годы. Она пока недостаточна обширна и слабо фиксировалась в исследуемые годы. Особенностью Костанайского региона является то, что такие откочевки трудно было фиксировать в официальной документации, так как они вынуждено меняли место жительства во внутренних районах государства. Приграничные регионы наоборот имели большое количество фиксаций подобных фактов, так как откочевщики пересекали государственную границу, которая охранялась пограничными войсками, которые о каждом случае докладывали начальству. По данной категории граждан имеется фрагментарная информация, которая не дает всей полноты картины. Одним из источников информации по откочевщикам

могут быть архивы соседних казахстанских и российских регионов, сводки ОГПУ и других советских органов.

По работе с документацией связанных с военнопленными и участниками Туркестанского легиона имеющаяся информация хранится в СГА Департамента полиции. Данная категория дел до сих пор является закрытой и сведения из них не подлежат разглашению. Максимально, что можно сделать – это составить списки таких граждан. Данная работа была проделана представителем военного комиссариата.

По работе по выявлению участников различных восстаний, которые имели случаи с раннего периода установления советской власти также имеется информация в областном и ведомственных архивах. В данных делах встречаются списки участников восстаний, указываются причины восстаний и репрессии к ним со стороны официальных властей. К сожалению, часть информации пока имеет гриф «Секретно», что значительно сокращает круг исследователей и возможности их предания огласки.

Одной из проблемных тем является определение населенных пунктов, в которых были уничтожены мечети, церкви, молельные дома и другие религиозные здания. Также не всегда есть зафиксированная информация, в которой отражались бы сведения по фактам гонения против служителей религиозных культов, то есть муллы, имамы, священники, монахи и т.д. Определенная работа проводилась местными религиозными организациями по выявлению граждан, подвергнутых репрессиям на религиозной почве. О наличии в 1920-1930-е годы культовых зданий в населенных пунктах можно только при интервьюировании местного населения, старожилов, краеведов и других лиц.

Одним из вопросов, которые требуют тщательной работы с различными источниками информации – это бывшие члены партии Алаш, также граждане, поддерживающие их в период гражданского противостояния и позже, лица, которые пытались в одиночку или малыми группами противостоять насильственным действиям со стороны советской власти. Если известные деятели алашевского движения у всех на слуху, то рядовые члены и им сочувствующие остались в тени и до сих пор не реабилитированы. Информация о данной категории отрывочно встречается в различных списках граждан, которые подвергались гонениям или репрессиям. Иногда в уголовных или наблюдательных делах встречается подобные сведения. То есть выявления таких лиц требует проработки разнообразных архивных дел, в названии которых может полностью отсутствовать наличие слов о таких гражданах.

На территории Костанайской области пока документально не зафиксированы специальные места для отбытия наказания граждан, осужденных по политическим или иным причинам, которые входят категорию репрессированных. В области имелись тюрьмы, пересыльные пункты, через которые проходили вышеуказанные группы людей, но исправительно-трудовых лагерей по типу Карлаг, Степлаг и других не было.

Следует отметить, что вопросы изучения репрессий и реабилитации в рамках Костанайской области имеют собственную специфику, которая обусловлена рядом обстоятельств. Регион входил до 1936 года в состав Актюбинской области, что предполагает наличие определенной архивной документации в архивных фондах соседнего региона. На уровне Государственной комиссии должен быть решен вопрос о рассекречивании категории дел, в которых имеются сведения о незаконно репрессированных гражданах, которые подлежат реабилитации. Область стала одним из крупных регионов по приему депортированных народов, что отражено в демографической картине населения. Встает вопрос о реабилитации потомков репрессированных граждан, которые вследствие родственных связей с ними не могли полностью реализовать свои права на получение образования, работе на государственной службе, занятии высоких должностей и другие возможности.

Есть категория лиц, которые подвергались репрессиям несколько раз, но они реабилитированы только по одному уголовному делу. По другим эпизодам отсутствуют реабилитационные документы. В данном вопросе требуется четкая правовая оценка юристов: необходимо реабилитировать по каждому их осуждению или достаточно одной реабилитации? Например, А.Байтурсынов, который был осужден в 1929 году, а позже в 1937 году был арестован и расстрелян. За 1929 год он был реабилитирован в 1988 году, а за 1937 год официальной реабилитации нет.

Таким образом, остается ряд нерешенных вопросов, которые требуют решения как на местном, так и на национальном уровне. Решение данных и других проблем ускорит процесс выявления граждан, подвергнувшихся незаконным репрессиям и их полной правовой и политической реабилитации.

**СИСТЕМА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ КАК ФАКТОР
НАСИЛИЯ И
РЕПРЕССИЙ В СССР**

*Беккер Виктор Яковлевич, доцент, кандидат исторических наук, кафедра
истории*

*Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова, г.
Абакан,*

Республика Хакасия, Российская Федерация

Представленная статья посвящена краткому анализу системы политической власти советского государства от периода возникновения вплоть до его распада. Рассматривается специфика этой системы и ее органическая связь с практиковавшимися методами насилия и репрессий, характерными для правящей РСДРП-КПСС.

Великая русская революция 1917 г., несомненно, явилась важнейшим историческим событием XX в. и в определённой степени предопределила дальнейший ход мирового развития. Буржуазный этап этой революции фактически явился классическим отражением подобных революций в Западной Европе и определил вектор буржуазно-демократического развития страны. Однако, конкретно-исторические условия, сложившиеся в России, привели к Октябрьской социалистической революции под руководством большевистской партии. Не вдаваясь в дискуссию о ее природе, можно согласиться с мнением А. Н. Яковлева, который считал, что «Октябрьский переворот есть контрреволюция, положившая начало созданию тоталитарного государства, державшегося не только на идеологии, но и на массовом терроре [1, с. 5-6]. Поэтому политическую систему, сложившуюся в СССР, возможно характеризовать как совокупность характерных для страны политических отношений, средств и методов управления, отношений между государством и обществом, состоянием политической культуры. Исходя из этого, современная российская историография, в основном, характеризует сложившийся в советской России режим как тоталитарный.

Начальной, классической формой системы политической власти в Советской республике стала военно-коммунистическая система советского типа, сложившаяся к середине 1918 г. Эта жесткая система основывалась на диктатуре вождя, монопольной власти большевистской партии, курсом на ликвидацию частной собственности, что предполагало уничтожение автономии личности, абсолютную власть партии и государства, различные формы и методы насилия вплоть до репрессий [2, с. 31]. Политика военного коммунизма, социальный, государственный террор, принцип революционной целесообразности,

оправдывающий беззаконие и насилие, не оставляют сомнения в характере установившейся коммунистической власти. Поэтому необходимо констатировать, что партия большевиков являлась общественно-политической организацией только до конца 1917 г. Стараниями В. И. Ленина и его соратников, уже на II съезде РСДРП в 1903 г., были заложены основы ее будущего перерождения. Оно характеризуется жесткой конспиративностью, не менее жесткой централизацией, идеологической нетерпимостью и азиатским революционизмом. Все эти и ряд других факторов означали насаждение социализма традиционным российским способом – «сверху», путем принуждения и насилия.

Первая советская Конституция 1918 года носила ярко выраженный классовый характер с доминантой обязанностей и декларативными правами. Она четко провозгласила курс на установление диктатуры пролетариата и классовый принцип организации политической системы [3, с. 83]. Таким образом, монополия политической власти правящей партии абсолютно не подвергалась никаким сомнениям и не регулировалась законом. Большевики, устанавливая свою недемократическую политическую систему даже не пытались ее как-то закамуфлировать. В связи с этим вызывает интерес высказывание Н. И. Бухарина, который писал: «Диктатура пролетариата вообще и диктатура пролетариата в частности, кроме единодержавия класса, включает особый момент, не связанный даже собственными законами» [4, с. 224].

Формировавшаяся после Ленина сталинская политическая система основывалась на целенаправленной политике руководящей партии, четкой работе партаппарта, системной кадровой политикой, стремлением к единовластию. Эти параметры обеспечивались существующей групповщиной, интригами, шантажом и репрессиями. Уже к концу 1920-х гг. эта система являлась четко централизованной структурой, по этим же лекалам были выстроены структуры советских, хозяйственных, комсомольских, карательноправоохранительных органов, которые находились под постоянным контролем партийных комитетов.

Необходимо учитывать, что особую устойчивость созданной политической системе придавала узаконенная абсолютная секретность действия руководящих органов власти. Еще в 1919 г. Политбюро ЦК РКП (б) приняло постановление: «Решения по наиболее серьезным вопросам не заносить в официальный протокол...» [5, с. 145]. Эти решения и постановления хранились в «особых папках». По примеру партийных органов действовали почти все органы государственной власти. Эта секретность была очень удобной. Она позволяла сохранять анонимность и скрывала авторов непопулярных решений, покрывала некомпетентность, способствовала безответственности в проведении репрессивной политики.

При такой организации политической власти говорить о верховенстве закона и конституционных правах было бессмысленно и немыслимо. Да и сами власть предержащие этого не скрывали. В ноябре 1929 года, выступая в Институте советского строительства, Л. Каганович прямо заявил: «Мы отвергаем понятие правового государства. Если человек, претендующий на звание марксиста говорит всерьез о правовом государстве и тем более применяет понятие правового государства к Советскому государству, то это значит, что он идет на поводу у буржуазных юристов, это значит, что отходит от марксистско-ленинского учения о государстве» [6, с. 46].

Учитывая вышеизложенное, вполне понятен вариант советской (сталинской) модернизации страны. Опираясь на ленинское теоретическое «завещание», сталинское руководство приступило к радикальным социально-политическим и экономическим преобразованиям. Постоянно ссылаясь на это «завещание» и, при необходимости, манипулируя им, широко используя методы социальной демагогии, насилия и репрессий, руководство страны приступило к своему варианту модернизации. Формы, методы и масштабы, несомненно, впечатляют, но ее итоги и последствия до сих пор являются спорными в современной российской историографии. Однако, не вдаваясь в дискуссию, отметим, что никто не сможет отрицать, что ее политический венец – это брежневский период «застоя», который современная историография считает «первым системным кризисом реального социализма» [7, с. 276].

Ориентируясь на Ленина, советское руководство во главу угла ставило высокие и сверхвысокие темпы индустриализации и коллективизации. С одной стороны, это диктовалось стремлением «успеть цивилизоваться» до неизбежного столкновения с капитализмом, с другой – это перенапряжение и авральный режим неизбежно приводил к срывам, техногенным катастрофам и недовольству рабочих на производстве. Как правило, вина за это, а также за проблемы с коллективизацией перекладывалась на появившихся контрреволюционеров, саботажников, вредителей, а позднее – «врагов народа».

Следуя Ленину, политическое руководство страны контролировало не только производственную сферу, но и проводимую культурную революцию. Этот компонент ленинского «завещания» осуществлялся в жестких рамках метода «социалистического реализма». Он позволял большевикам осуществлять тотальный надзор за нарождающейся советской интеллигенцией, выкорчевывать буржуазную идеологию из среды еще действующих представителей культуры, науки, искусства дореволюционного периода.

Нет необходимости подробно освещать действия руководства существовавшей политической системы. Достаточно лишь фрагментарно напомнить о наиболее одиозных судебных процессах конца 1920-х – начала 1930-х гг. Это, прежде всего так называемое «Шахтинское и другие «дела» вредителей и контрреволюционеров» 1928 г.; «Дело об экономической

контрреволюции в Донбассе» того же года; суд над организацией «Союз Инженерных организаций» или «Промпартия», суд над «Союзным бюро ЦК меньшевиков»

1931 г.; репрессии против видных советских ученых-аграрников Кондратьевым Н. Д., Чаяновым А. В. и других (всего 1296 человек) 1932 г.; и, конечно, судебный процесс и расправа с членами группы М. Н. Рютина «Союз марксистов-ленинцев» 1932 г. [8, с. 138142].

Естественно, что эта внутренняя репрессивная политика правящего режима вызывала в стране ожесточенное сопротивление. В 1927 году в СССР произошло 1027 выступлений крестьян и 709 терактов против представителей власти. Массовый характер приобрело вооружённое сопротивление населения весной и летом 1930 г. на Дону, Кубани, Северном Кавказе и Сибири против частей Красной Армии и отрядов ГПУ. К концу 1930 г. в СССР насчитывалось 6117 крестьянских бунтов, в которых участвовало около 1,8 млн. человек. Было арестовано 179620 человек, из которых около 19 тысяч были приговорены к расстрелу. В 1931 году в СССР было зафиксировано 13754 массовых выступления, из них около 7,5 тысяч – в связи с коллективизацией, 2399 – из-за действий «антисоветских элементов», 1478 – в связи с закрытием церквей, 1220 – нехваткой продовольствия. В ряде регионов страны против повстанцев были применены танки и артиллерия [9, с. 890].

Трудности и проблемы модернизации усугублялись необходимостью решения национальных проблем и национально-территориального строительства в 1920-1930-е гг. Общеизвестно, что в реализации этих задач были достигнуты бесспорные успехи наряду с перегибами, ошибками, игнорировании интересов отдельных народов. Волонтаризм и методы насилия в решении острых социальных и национальных проблем были обычной практикой внутренней политики ВКП(б). И эта практика вызвала соответствующую реакцию. Так, в 1934 г. произошло массовое восстание населения в Дагестане, направленное против политики правящей партии. Это были горцы Кавказа, бежавшие от тотальной коллективизации русские, украинцы, грузины, армяне, мусульманские отряды – всего около 25 тысяч человек. В принятом воззвании они провозглашали: «Наша народная революционная борьба с бесчеловечным коммунизмом ставит своей целью победу над ним...» [10, с. 240-241]. Фактически, только к концу 1930-х гг. большевики завершили чистку по «национальным операциям». Общее число репрессированных по этим национальным чисткам только за 1937-1938 гг. составило 355513 человек, из которых были приговорены к расстрелу 247157 человек (73,6 %) [11, с. 187].

К началу Великой Отечественной войны Советский Союз представлял собой многонациональное государство, в которое входило 16 союзных и 20 автономных республик, 9 автономных областей, 10 национальных округов с населением 196,7 млн. человек. Но необходимо учитывать, что из этого

огромного многонационального конгломерата свыше 20 млн. стали гражданами СССР только в 1939-1940 гг., когда в Европе уже шла Мировая война. Эти народы были сразу же втянуты в сферу социалистических преобразований традиционными для большевиков насильственными методами. Это сразу же вызвало среди населения недовольство и сопротивление новому режиму. Поэтому следует признать естественным явлением, что с началом войны, в присоединенных областях отмечался высокий, по сравнению с другими оккупированными областями, накал антисоветских настроений населения. Это обстоятельство в значительной степени объясняет причину их активного сотрудничества с оккупационными властями.

В предвоенные годы большевистское руководство, создавая национальную автономию, зачастую игнорировало национальные особенности, традиции, нередко грубо их попирая. Широко проводили антирелигиозные компании, неделикатная культурная ломка в школах и ВУЗах, насильственная эмансипация мусульманских женщин, перевод кочевых народов к оседлому образу жизни, ликвидация естественной сельской общины в ходе насильственной коллективизации – все это рушило веками сложившуюся национальную самоидентификацию народов Закавказья, Северного Кавказа и Средней Азии. Эта же грубая внутренняя политика сталинского руководства вызывала протест народов, присоединенных западных областей, людей западной цивилизации, с иными мировоззренческими и культурными традициями.

В целом, необходимая стране модернизация, проводившаяся в конце 1920-х – 1930-е гг. насильственными, мобилизационными методами, крайне противоречивая и подчас жестокая национальная политика, в конечном счете, привели к началу Великой Отечественной войны, к развитию антисталинских антисоветских и даже антирусских настроений. Насильственная коллективизация, лишения, вызванные индустриализацией, беспощадный массовый террор, особенно в период сталинских чисток, искусственно инспирированный голод в 1932-33 гг., гонения на церковь, – все это отложилось в сознании значительного числа народов СССР. Уже к началу Великой Отечественной войны в СССР действовало около 7160 национальных бандформирований [12, с. 65].

Исходя из вышесказанного следует констатировать, что серьезный мотив для активного протеста и активных действий сложился у народов СССР не в годы Великой Отечественной войны. Война только вскрыла серьезные пороки сталинской системы, противоречия и просчеты национальной политики советского руководства в предвоенные годы. И эта недолгая практически тринадцатилетняя внутренняя политика большевистского руководства привела к тяжелым последствиям и коллизиям в годы Отечественной войны 1941-1945 гг.

В этот период на германской военной службе состояло около 1 млн. 240 тыс. чел.

бывших граждан СССР. Из них русских – 400 тыс., казаков – 80 тыс., украинцев – 250 тыс., латышей – 90 тыс., эстонцев – 70 тыс., азербайджанцев – 38 тыс., народов Казахстана, Средней Азии и Северного Кавказа – 208 тыс. человек [13, с. 112].

Современный авторитетный российский историк А. И. Вдовин констатирует, что уже после победы под Москвой на стороне Германии против частей Красной Армии активно действовали национальные формирования из народов Северного Кавказа и Средней Азии, легионы из мусульман Поволжья и Крыма, казачьи соединения, западноукраинские и прибалтийские эсесовские части. К концу войны была сформирована Украинская повстанческая армия (УПА) – бандеровцы, с 1943 года активно начала действовать Русская освободительная армия (РОА) – власовцы. Всего, по данным А. И. Вдовина на стороне фашистских оккупантов в годы войны действовало 1,5 млн. бывших граждан СССР [14, с. 239-240]. Неприятие сталинской системы было настолько масштабным, что среди военнопленных в СССР были представители таких национальностей, которых заподозрить в симпатиях к фашистам крайне трудно. Это монголы – 3608 чел.; корейцы – 7785 чел., евреи – 10173 чел., цыгане – 383 чел. [15, с. 416].

Таким образом, даже краткий анализ представленной проблемы позволяет заключить, что репрессивная внутренняя политика сталинского руководства в предвоенные годы сформировала среди значительной части советского народа протест и его неприятие. И этот протест в годы войны трансформировался в вооруженное противостояние.

Крайняя негибкость и косность сталинской системы политической власти проявлялась в СССР и далее в исторической перспективе. Так, хрущевская десталинизация не посягала на основы существующей системы власти. Его иррациональный авторитаризм лишь слегка попытался модернизировать систему. Но эта попытка не была теоретически обоснована, не содержала практического импульса и, в конечном счете, привела в 1964 году Хрущева к отстранению от власти.

Пришедший к власти в 1964 Л. И. Брежнев – творец «застоя» даже не пытался приступить хотя бы к небольшому «ремонту» существующей политической системы. За 18 лет своего правления он и его команда не приняли ни одной сколько-нибудь серьезной концепции развития СССР. Для главы державы – это несерьезно и непростительно. Однако он учитывал довольно резонансные антихрущевские выступления народа в Новочеркасске, Бийске, Ярославле, Красноярске и придерживался политики умиротворения общества и не предпринимал попыток обновления системы политической власти.

Определенные надежды советское общество возлагало на новую Конституцию страны. Эта была третья Конституция – Конституция развитого социализма 1977 г. Большинство современных исследователей считают, что она

является тщательно отредактированной Конституцией 1936 года и основные положения системы политической власти были сохранены. Вплоть до перестройки М. С. Горбачева, в советской исторической литературе механизм политической власти практиковался и воспринимался как «широкое вовлечение трудящихся масс в управление, в общественную и политическую жизнь – главный путь по которому идет Коммунистическая партия в совершенствовании демократизма советской политической системы [16, с. 81].

Попытка реформировать существующую политическую систему была сделана Ю. В. Андроповым, но дальше ее косметического ремонта дело не пошло.

Перестройка Горбачева только к 1988 году созрела до понимания необходимости реформирования существующей политической системы. XIX Всесоюзная партконференция пришла к выводу о необходимости крупных экономических преобразований и реформирования системы политической власти в СССР. Однако процесс затягивался, общество стремительно полевело и радикализировалось, что заставило центр вновь, как всегда, усилить свои позиции в проводимом реформировании. Но в условиях углубляющегося внутривластного кризиса 1989-1991 гг. эта попытка привела к тому, что власть, как и прежде, взяла на себя монопольное право на проведение реформ. Но новые и не имеющие необходимого опыта политические институты решить эту задачу не смогли. И конечным результатом, означавшим неудачу центра по реформированию системы политической власти «сверху», стал парад суверенитетов и принятие Декларации о государственном суверенитете РСФСР. С этого периода начался обвальная крах авторитарно-бюрократического социализма, апогеем которого стал распад Советского государства. **Список использованных источников:**

1. Драма российской истории : большевики и революции [Текст]: под ред. акад. А.Н. Яковлева. – М.: Новый хронограф. 2002. – 449 с.
2. Вагнер К.В. Дискуссии вокруг проблемы истоков советской политической системы [Текст]: научная статья / К. В. Вагнер. – Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». – 2016. № 4. – С. 31–40.
3. Новейшая история России. 1914–2011 [Текст]: под ред. М.В. Ходякова. – М.: Юрайт. 2013. – 541 с.
4. Бухарин Н.И. Избранные труды / Н. И. Бухарин. – Л.: Наука. 1988. – 504 с.
5. Известия ЦК КПСС. – 1989. – №4. – М.: Известия ЦК КПСС. 1989. – 226 с.
6. Такер Р. Политическая культура и лидерство в Советской России / Р. Такер // США : Экономика, политика, идеология. – 1990. – № 1.

7. Толстых В. Россия эпохи перемен. М.: РОССПЭН. – 2012. – 367 с.
8. Вдовин А.И. СССР. История великой державы. (1922–1991). – Москва: РТ-Пресс, 2020. – 768 с.
9. История России. XX век. Т.1. 1894–1939. – М.: Астрель, 2010. – 1023 с.
10. Орлов А. Дагестанское восстание 1934–1935 гг. Грани, 1957, № 35. – 327 с.
11. Вдовин А.И. История СССР. От Ленина до Горбачева. М.: Вече. 2014. – 571 с.
12. Дробязко С. И., Кирсанов Н.А. Великая Отечественная война 1941-1945 гг.: Национальные и добровольческие формирования по разные стороны фронта. Отечественная история. 2001. № 6.
13. История России XX век : 1939–2007. М.: Астрель. 2009. – 829 с.
14. Вдовин А.И. От Ленина до Горбачева. М.: Вече, 2014. – 571 с.
15. Кто был кто в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Люди, события, факты: Справочник / под ред. О. А, Ржешевского. 2 изд. – М.: Республика, 2000. – 431 с.
16. Чехарин Е. М. Советская политическая система в условиях развитого социализма. – М.: Издательство «Мысль». 1975. – 349 с.

ДЕПОРТАЦИЯ И РАЗМЕЩЕНИЕ НЕМЦЕВ В КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

*Айтмухамбетов Айдар Абаевич, профессор кафедры
социально-гуманитарных дисциплин Института
экономики и права им. П. Чужилова Костанайского
регионального университета им. А. Байтурсынова,
доктор исторических наук, доцент*

В данной статье освещены особенности депортации немцев и их последующее размещение в Костанайской области в годы Великой Отечественной войны. Сквозь призму официальной корреспонденции с местными властями, показана картина их хозяйственного, бытового и трудового обустройства, деятельности в трудовой армии. Изучены списки немецкого населения, размещенного в некоторых населенных пунктах Костанайской области.

28 августа 1941 года вышел Указ Президиума Верховного Совета СССР «О переселении немцев, проживавших в районах Поволжья». В этот же день СНК

СССР и ЦК ВКП (б) приняли постановление «О переселении всех немцев из республики немцев Поволжья, Саратовской и Сталинградской областей в другие края области». Одновременно объявлялись указы о переселении немцев из Мурманской, Московской, Краснодарской областей, Ленинграда, Грузинской, Азербайджанской, Армянской ССР и других регионов.

[1, с. 56].

По содержательной сути представленных документов немецкое население подверглось обвинению в антигосударственной деятельности.

Первыми переселению подверглись немцы Ленинградской области. 8 октября 1941 года принимается Постановление ГКО № 744 сс «О переселении немцев из Грузинской, Азербайджанской и Армянской ССР».

В Казахстан к концу 1941 года из Дагестана, Чечено-Ингушской АССР прибыли 7306 немцев, Калмыцкой АССР – 5965, Куйбышевской области – 8665, Московской – 8617, Ростовской – 21 400 человек.

Для осуществления перевозки от станций прибытия до мест вселения выделялись денежные средства. Кустанайской области на эти цели выделили 100 тысяч рублей [2, Л. 2].

Депортированные немцы прибывали в Кустанайскую область в сентябре-октябре 1941 года. В Кустанайской области были расселены немцы АССР Немцев Поволжья, Ворошиловградской, Киевской, Харьковской, Одесской, Воронежской, Донецкой, Сталинградской, Крымской, Запорожской областей, Днепропетровска, Челябинска. Часть немцев прибыла на спецпоселение в Кустанайскую область из Саратовской области.

Первая партия в количестве 7 135 человек прибыла в область на эшелонах №№ 803, 804 [3, Л. 1, 19]. На железнодорожные станции Кустанай, Тогузак, Аманкарагай в Кустанайскую область в 1942 году прибывали переселенцы: эвакуированное население и депортированные народы. За два осенних месяца в Кустанайскую область прибыло около 55 тысяч человек.

В колхоз «Красный партизан» Джетыгаринского района прибыло 39 семей, 207 человек, в мясосовхоз «Милютинский» - 16 хозяйств, 89 человек, Убаганский - 308 семей, 1527 человек, Затобольский – 444 семьи, 2227 человек, Карабалыкский – 546 семей, 1784 человека, Федоровский - 292 хозяйства, 1301 человек [2, Л. 20].

Согласно Плану распределения переселенцев-немцев и эвакуированного населения Кустанайской области по состоянию на 10 декабря 1941 года в регионе планировалось распределить 70 000 человек. Фактически прибыло 39 452 человека. В г. Кустанай размещение немецкого населения не планировалось. Поток переселенцев был направлен в сельскую местность. В Кустанайском районе было размещено 1445 человек, Джетыгаринском районе – 2092, Тарановском – 4831, Орджоникидзеvском – 4238, Семиозерном – 3560, Карасуском – 2102, Урицком – 2419, Убаганском – 1047, Затобольском – 2227,

Мендыгаринском – 799, Пресногорьковском – 2300, Федоровском – 4047, Пешковском – 4068, Карабалыкском – 4277. [4, Л. 10].

Наибольшее количество немцев было размещено в Тарановском, Карабалыкском, Орджоникидзевском, Федоровском и Пешковском районах. В этом списке отсутствуют южные, отдаленные районы Кустанайской области.

К концу 1941 года в Кустанайской области стало насчитываться почти 40 тысяч [5, Л. 10], Северо-Казахстанской области - около 50 тысяч немцев [6, л. 22]. В 1941-1942 годах в Кустанайской области насчитывалось 64 964 немцев.

Профессиональный состав немцев выглядел следующим образом: учителя, врачи, инженеры, журналисты, писатели, библиотекари, студенты, актеры, артисты. К примеру, в составе 1301 человек, прибывших в 1941 году в Федоровский район, были трактористы, водители, кузнецы, токари, слесари, плотники, столяры, комбайнеры, агрономы, механики, бухгалтера, счетоводы, врачи, учителя, ветеринарные врачи, санитары и другие [7, Л. 2].

В последующие годы наметилась тенденция к снижению численности немецкого населения в республике. Несмотря на первоначальное увеличение численности немцев в 1941-1942 годах, уже к концу следующего года наметилась тенденция их уменьшения в республике и Кустанайской области, в частности. Так, к октябрю 1943 года их насчитывалось 179 235 человек, из них в Кустанайской области – 40 791 немцев [8, с. 137, 138]. Это уменьшение было связано с мобилизацией немцев в трудовую армию, переездом в другую местность, высоким уровнем смертности. Немцев неоднократно переселяли, что обуславливалось их перераспределением между районами. Так, в марте 1943 года из 150 хозяйств немцев Кустанайской области 100 были повторно переселены из Пешковского в Амангельдинский район, 50 из Урицкого в Тургайский район [7, Л. 283].

Насильственные переселения немцев продолжались и в последующие годы. В Казахстан в 1944-1945 годах прибыли немцы, выселенные из Украины, Белоруссии и Прибалтики. К концу 1945 года в республике были размещены около 9 тысяч немецких семей, прибывших из западных районов СССР [9, с. 239].

В целом, в 1941-1956 годах в Кустанайской области на спецучете находились 54 662 немца [10, Л. 2]. В это число входили местные, осужденные, отправленные на поселение, депортированные немцы. Так, в Тарановском районе Кустанайской области в 1941 году было размещено значительное количество немецкого населения. Немецкое население распределялось по населенным пунктам района группами по несколько десятков человек.

Например, по состоянию на 20 января 1941 года в колхозе «Кужай» Куржувского аульного исполкома проживали немецкие семьи [11, Л. 1-3]. Численность немецкого населения в данном населенном пункте составляла 46 семей или 144 человека. Из них: мужчин - 44, женщин – 58, детей – 42. В

большинстве семей численность членов семьи варьировала от 2 до 4. Только в нескольких семьях численность детей составила от 3 и выше: Шофер, Вагнер, Ланч, Шефер. В 11 семьях фиксируется отсутствие мужчин. Большинство мужчин немецкой национальности не подлежали мобилизации на фронт. Немцы зачислялись в Трудовую армию, которая была задействована на хозяйственных работах. С осени 1941 г. наблюдается переселение немцев в Пресногорьковский район.

В поселке Пресногорьковка в 1941 году также проживали спецпереселенцы. Помимо немцев в данном населенном пункте были расселены и представители чеченского народа [11, Л. 3, 8]. Численность немцев и поляков в селе Пресногорьковское в 1941 году составляла 155 человек. Из них мужчин: 64 человека, женщин – 91. В составе немецкого населения насчитывалось 26 детей, не достигших 16-летнего возраста. Самой пожилой представительнице немецкой национальности Кучель Марии на данный период исполнилось 79 лет.

Значительное количество немцев были среднего и молодого возраста. В среднем семья состояла из 3-4 членов. Имелись семьи, которые состояли из 4-5 человек. Зафиксировано 7 семей, которые состояли из 1-2 человек. Немцы в основном работали в колхозе. Профессиональные группы немецкого населения представлены пчеловодами, начальником почты, кузнецами, работниками колхоза.

На начало 1942 г. на территории Пресногорьковского сельского совета проживали 152 человека или 91 семья немцев [12, Л. 1-8].

Самым пожилым немцам Падштальт Вильгельмине и Шель Томлиц на исследуемый период исполнилось 72 года. Подавляющее большинство немцев были среднего возраста. Количество членов семей варьировало от 2 до 4 человек. Немецкое население трудилось на следующих предприятиях: промышленная артель, МТС, промышленный комбинат, колхоз, райсоюз, пункт заготовки зерна, пимокатное предприятие, РПС, и ряд других предприятий. Некоторые обучались на учебных курсах трактористов и впоследствии работали по данной профессии. Значительное количество женщин зафиксированы как домохозяйки.

К 1942 году картина по численности немцев в с. Пресногорьковское немного изменилась. Общее количество немцев составляло 152 человека или 87 семей. Самому пожилому немцу Шаль Готлибу на исследуемый период исполнилось 72 года, Шлехт Марие Георгиевне – 78 лет.

Немцы и поляки, направленные на размещение в Пресногорьковку в 1944 году, в основном призывались в трудовую армию.

За длительный период проживания в Поволжье, на Кавказе и в других регионах у немецкого населения сложился устоявшийся быт и сформировалась устойчивая социальная среда. В результате депортации произошел разрыв сложившихся социальных отношений и семейных связей. Переселенные в

ограниченные сроки в непривычную для них социальную среду немцы, равно как и другие депортированные народы, испытывали дискомфорт и адаптировались к новым условиям.

С периода переселения немцы занимались самостоятельной поисковой деятельностью, направленной на розыски родственников. Например, Шнер Михаил Францевич обращался в административные структуры Тарановского района с просьбой оказать помощь в поиске его родственников:

«Председателю Тарановского райсовета депутатов трудящихся

Уважаемый товарищ!

По имеющимся данным в Ваш район эвакуированы немцы, поэтому убедительно прошу Вас сообщить, есть ли в вашем районе немцы из Орджоникидзевского края Либкхнетовского района. Я разыскиваю свою семью – жену с детьми Шнер Мария Валентиновна, 1908 года рождения, ранее работала на фабрике № 1 им. Ленина Невлитопольск Орджоникидзевского края. Домашний адрес ее: Орджоникидзевский край, Либкнехтовский район, село Рождественское. Уверен и думаю, что Вы ответите мне на мой жизненный вопрос по адресу: Молотовская область, Соликамский район, поселок Боровск, почтовый ящик № 209/1, 2 станция. Шнеру Михаилу Францевичу. С комприветом. От 15 января 1942 года». [13, Л. 131].

Таким образом, на основании содержания данного письма логичен вывод, что сам процесс организации и переселения населения проводился чрезвычайно быстро без учета обстоятельств, при которых проходил разрыв семей. Следующее письмо с просьбой в поиске родных и близких также адресовано в Переселенческий отдел Тарановского района Кустанайской области:

«Кустанайская область
Тарановский районный
Переселенческий комитет

Заявление

Я нижеподписавшаяся гражданка Функ Екатерина Генриховна, прошу Вас мне сообщить о моем муже, сыновьях и родителях, которых я здесь потеряла: муж - Функ Яков Иванович, сыновья – Функ Яков Яковлевич, Функ Абрам Яковлевич, родня – Функ Иван Абрамович, Франц Иван Петрович. Если у вас таковые имеются, то я вас убедительно прошу мне сообщить их адрес. Мой адрес: КазССР, Кустанайская область, Семиозерный район, с/о Каракалпак, колхоз Карл Маркса, гражданке Функ Екатерине Генриховне. 22 января 1942 года. Проситель: Функ Екатерина Генриховна». [13, Л. 133].

Следующий документ также содержит информацию о поиске родных:

«Тарановский районный
Переселенческий
комитет от Фоттигера
Вильгельма Т.

Заявление

Я Фоттигер Вильгельм ищу своих родных и по поводу этого обращаюсь к вам с просьбой, живет ли в Тарановском районе переселенец из Баку инженер Гюттингер Георг Готлибович. Прошу сообщить его адрес по адресу: КазССР, Акмолинская область, Калининский район, с/совет ст. Колутон, село Ягодное, кв. Ивков, переселенцу Фоттигер В». [13, Л. 266].

В основном разыскивали родственников, которые проживали зачастую в соседних населенных пунктах одного района, либо в территориальных масштабах одной области. Этот факт объясняется правовым статусом спецпереселенцев, согласно которому им запрещалось покидать свой населенный пункт без официального разрешения со стороны спецкомендатур НКВД. Запрещалось покидать места расселения в радиусе до 1-2 км. За самовольный выезд (побег) из мест обязательного поселения виновные подлежали привлечению к уголовной ответственности. Граждане продолжали самостоятельные поиски:

«Товарищ председатель!

В виду того, что я своих родителей потерял, я вас прошу, дайте мне пожалуйста ответ на такие лица, которые я вам ниже пишу. Я услышал, что они находятся в вашем районе, так дайте ответ, где или в каком колхозе или совхозе они находятся. Дайте пожалуйста адрес точный, чтобы я их мог найти.

Лица следующие:

1. Эйзенбраун Луиза Христиановна.
2. Зельтенрейх Луиза Юлиусовна.
3. Вейднер Гульда Юлиусовна.
4. Трост Фридеберт Карлович.

Мой адрес: Кустанайский район, Кустанайская область, Озерный с/с, п. Суриков, колхоз Тельман. Эйзенбраун Альберт Юлиусович. [13, Л. 266].

Накануне Великой Отечественной войны немецкие граждане имели право служить в Красной Армии. В военный период представители немецкой национальности выступали с обращением в административные структуры о призыве в Красную армию. В частности, Роммель В.Х. ходатайствовал в местный военкомат: «Комиссару Викторовского райвоенкомата от военнообязанного 1921 года рождения Роммель Валентина Хр.

Заявление

Прошу меня добровольно зачислить в ряды РККА на фронт. Я хочу честно защищать свою родину и если понадобится погибнуть, то я погибну как погиб мой брат, защищая город Новоград-Волынский. Прошу удовлетворить мою просьбу. 27 февраля 1942 года. Мой домашний адрес: Кустанайская область, Тарановский район, Асенкритовский с/совет, п. Варваровка, получатель Роммель Валентин Хр.» [13, Л. 21].

В Карасуском районе Костанайской области с осени 1941 г. проживала Шмидт Эрна Ивановна, которая ранее являлась уроженкой города Мелитополя. Ее дети на период начала военных действий служили в Красной Армии. Эрна Ивановна обратилась с ходатайством к секретарю Тарановского районного исполнительного комитета, в котором обращалась на предмет поиска ее сыновей:

«Уважаемый товарищ секретарь Тарановского районного исполнительного комитета! До нашего сведения дошло, что недавно в ваш район прибыли красноармейцы. Я мать двух сыновей. Прошу не отказать в моей просьбе и узнать, нет ли в вашем районе моих сыновей. Одного зовут Вернер Николаевич Шмидт, он последнее время служил уже год в рядах РККА в качестве инженера в Полтавской области, а другого зовут Эрвин Николаевич Шмидт, он в последнее время служил в рядах РККА в городе Шуе Ивановской области. Я 28 сентября выехала из города Мелитополя и от них не имею никаких известий. Не откажите в моей просьбе, я Вам за это буду бесконечно благодарна. Если в Вашем районе находится хоть один из них, то передайте им мой адрес или пришлите мне ответ по следующему адресу: Кустанайская область, Карасуский район, село Карасу, улица Нижняя № 30. Гражданке Шмидт Эрне Ивановне. Проситель – мать двух сыновей». [13, Л. 86]. Таким образом, содержание этого письма наглядно демонстрирует, что на период лета-осени 1941 г. значительное количество советских немцев проходило в службу в рядах Красной Армии, в то время как их родственники по обвинению в антисоветской деятельности подвергались депортации.

Красноармеец Матис Ф.И. обращался в один из районных советов с просьбой в поиске родных:

«В Тарановский районный совет от
красноармейца Матис Фридрих
Ивановича

Прошу районный совет сообщить мне если есть в вашем районе переселенцы с Орджоникидзевского края (Северный Кавказ) Ипатовского района Крестьянского сельского совета Матис Эмма Яковлевна и Вюст Елизавета Петровна и сообщить по адресу: город Магнитогорск, среднеуральский п/о 5 п/я 3, часть 701/1. Матис Фридрих Иванович. Я прибыл с фронта и потерял связь с родными. Прошу не отказать». [13, Л. 44].

Письмо с подобным содержанием направил в Тарановский райсовет красноармеец Берг Бруно Павлович, который разыскивал свою семью:

«В Тарановский
райсовет от
красноармейца Берг
Бруно Павловича

Заявление

В настоящем прошу по мере возможности сообщить мне адрес моей матери, Берг Елены Гергардовны и сестры Берг Марии Павловны, эвакуированные из Орджоникидзевского края Либкнехтовского района села Рождественская, так как у меня есть данные, что они проживают в Тарановском районе. Прошу не отказать. К сему Берг. 29 апреля 1942 года. Мой адрес: Тарановский район, станция Тобол, п/я 50/2. Красноармеец Берг Бруно Павлович» [13, Л. 282].

Депортированные народы разделяли все тяготы и трудности войны с местным населением. По сути регионы переселения немцев и других депортированных народов оказались неготовыми к их приему по ряду объективных причин. В местных населенных пунктах катастрофически не хватало жилья и дополнительных финансовых и материальных ресурсов для качественного и полноценного обеспечения переселенцев всем необходимым.

Таким образом, в момент прибытия переселенцев в новые места их проживания резко обострились социально-экономические проблемы, которые следовало решать в ограниченные сроки. Депортированные немцы обращались с письмами-ходатайствами в вышестоящие инстанции, в содержании которых описывали все тяготы их проживания. В частности, жительница поселка Николаевка Гиль Лидия Ивановна так описывала реальную действительность:

«Дорогой товарищ!

В связи с тяжелым материальным положением я должна обращаться к Вам с просьбой о помощи. Я сама немка-переселенка. Училась десять лет почти до переселения. Только в конце июня месяца 1941 года окончила Маркештадтское педагогическое училище. Оттуда меня направил Наркомпрос на работу учительницей в село Франкрейзе АССРНП. Поехала я сперва до дому, на летние каникулы, а оттуда, то есть с Ней-Вальтера Саратовской области ездила 9-го августа работать. Оставила я дома пальто, валенки и другие вещи, так как пальто и валенки были неисправными. Тетя хотела их исправить и посылать мне. Но не успела она этого сделать, так как нас очень скоро по указу Президиума Верховного совета СССР от 28 августа 1941 года переселили. Родных переселили с Саратовской области, а меня с АССРНП. И до сих пор я еще не знаю, где родные находятся, а родные не знают, где я нахожусь» [13, Л. 295].

В октябре 1941 г. принимается указ о депортации немецкого населения с территории Азербайджана. Значительное количество азербайджанских немцев подверглось депортации в Казахстан. Обнаруженные архивные источники характеризует бедственный уровень материального положения немецкого населения [13, Л. 268].

Постановление ГКО СССР № 1123 сс от 10 января 1942 года обязывало НКО принудительно трудоустроить на лесозаготовки, а также на объекты промышленности и железнодорожного строительства порядка 120 тысяч немецких мужчин в возрасте от 17 до 50 лет из числа выселенных в Новосибирскую и Омскую области, Красноярский и Алтайский края и Казахскую ССР. Постановление ГКО СССР № 1281 сс от 14 февраля 1942 года значительно расширило список территорий, с которых немцы подлежали мобилизации. Постановлением ГКО № 2383 сс от 7 октября 1942 года мобилизация распространялась и на население в возрасте от 15 до 16 и от 51 до 55 лет, также этим постановлением мобилизовывались и все женщины-немки в возрасте от 16 до 45 лет (за исключением беременных и имеющих детей в возрасте до 3 лет) [14, с. 5].

Согласно принятым в марте 1944 года «Правилам по хозяйственному и трудовому устройству спецпереселенцев-калмыков, карачаевцев, чеченцев, ингушей, балкарцев и немцев» вопросы трудоустройства спецпереселенцев контролировали органы НКВД.

Переселенцы работали в совхозах, МТС, кустарно-промысловых артелях, в других госорганах. Там, где возможность устройства на работу отсутствовала, их труд использовался на черновой работе. Основная часть спецпереселенцев использовалась на колхозных работах не по специальности, им запрещалось переходить с одной работы на другую без разрешения спецкомендатур НКВД.

Правила предписывали использовать лиц с высшим и средним специальным образованием только по своей специальности. При отсутствии возможности использовать специалистов в районах расселения НКВД разрешало им перемещаться в другие регионы с целью поиска соответствующей работы. При отсутствии работы на селе, в промышленности, депортантам разрешалось объединяться в артели промысловой кооперации.

В исследуемый период продолжалась депортация немецкого населения из Грузии.

В частности, в Пресногорьковском районе по состоянию на 1945 год были расселены немцы, прибывшие из Грузии [15, Л. 1,2]. Численность немецкого населения из Грузии в селе Пресногорьковское в 1945 году составляла 216 человек. Из них мужчин насчитывалось 71 человек, женщин – 145.

Таким образом, в 40-е годы XX века на территории Костанайской области было расселено немецкое население.

Список использованных источников:

1. Дымов О. Тепло казахстанской земли. - Алматы, 1999. - 205 с.; Дымов О. Мы, народ Казахстана. - Астана, 2004. - 352 с.
2. ККМ. Отд. 7. НВФ. 12677.
3. ГАКО. Ф. 268. Оп. 1. Д. 402.
4. ГАКО. Ф. Р-268. Оп. 11. Д. 33.
5. ККМ. Отд. 7. НВФ. 12684.
6. ККМ. Отд. 7. НВФ. 12635.
7. ГАКО. Ф. 268. Оп. 1. Д. 403.
8. Из истории немцев Казахстана. 1921-1975 гг. Сборник документов. - АлматыМосква: Готика, 1997. - 376 с.; История российских немцев в документах (1763-1992 гг.) / Ауман В., Чеботарева В. – М.: Международный институт гуманитарных программ, 1993. -

447 с.

9. Козыбаев М.К. Немцы Советского Казахстана: факты и действительность // История Казахстана: белые пятна. - Алма-Ата, 1991. – С. 237-241.

10. Архив Комитета по правовой статистике и спецучетам Генеральной Прокуратуры РК по Костанайской области. Ф. 3. Оп. 1. Д. 1.

11. Сарыкольский региональный государственный архив. Ф. 150. Оп. 1. Д. 16.

12. СРГА. Ф. 150. Оп. 1. Д. 26.

13. ЛРГА. Ф. 42. Оп. 1. Д.107.

14. Гончаров Г.А. Рабочие колонны на Урале в годы Великой Отечественной войны:

формирование и размещение // Вестник Оренбургского государственного университета:

PDF.- 2006. - Вып. История. Исторические науки, № 9 (59). -

С. 5-9. 15. СРГА. Ф. 150. Оп. 4. Д. 24.

**«БОЛЬШОЙ ТЕРРОР» В СССР И СУДЬБЫ ХАКАССКОЙ
НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ**

*Степанов М.Г., доцент кафедры истории, кандидат исторических наук,
Хакасский государственный университет им. Н.Ф. Катанова, город
Абакан, Россия*

В статье проанализирован процесс реализации советской репрессивной политики, который затронул представителей хакасской национальной интеллигенции. На основе архивных данных представлены судьбы ряда знаменитых деятелей Хакасии. Сделан вывод о негативных последствиях политических репрессий в Хакасии периода «большого террора».

«Большой террор» 1937–1938 гг. стал самой драматической страницей в истории хакасской национальной интеллигенции, которая к середине 1930-х гг. находилась лишь в стадии своего становления. Данная репрессивная кампания была связана с многочисленными публичными заявлениями И.В. Сталина о существовании в стране огромной контрреволюционной троцкистской организации и мерам по ее обезвреживанию. Данные решения и заявления февральско-мартовского пленума 1937 г. повлекли за собой переход сталинского руководства к массовым репрессиям. И.В. Сталин, проводя один процесс за другим, все больше укреплял свое единовластие, показывая, что любые оппозиции будут пресечены. Таким образом он закреплял систему социального контроля, при которой все должны были следить и доносить друг на друга. Поиск «врагов народа» и инакомыслящих начался на территории Хакасской автономной области в 1937 г. Так из Красноярского УНКВД поступило «плановое задание» – найти и арестовать в Хакасии три тысячи «врагов народа» [1, с. 12].

Среди репрессированных в годы «большого террора» оказались видные литературные деятели.

Василий Андреевич Кобяков (1907–1938 гг.) – один из основателей хакасской писательской организации, редактор, автор учебников хакасского языка и политической литературы. После учебы в Красноярской партийной школе работал в Ширинском районе Хакасской автономной области учителем в школе для малограмотных. В 1931 г. его вызвали в молодой город Абакан и направили работать в местное книжное издательство в качестве переводчика с русского языка на хакасский. В 1933–1935 гг. В.А. Кобяков работал в Новосибирске техническим редактором Хакасского сектора издательства, а в 1935 г. был переведен вновь в Абакан. Погрузится в полном объеме в литературное творчество он смог лишь в 1936 г., когда был назначен на должность литературного работника Хакасского национального театра. Однако в полной мере раскрыть свои творческие способности он так и не смог, т.к. в 1937 г. В.А. Кобяков был обвинен в «проведении «контрреволюционной агитации и пропаганды» путем распространения среди коренного населения Хакасии националистических и повстанческих идей». Кроме того, Хакасской областное управление НКВД СССР противоправную деятельность В.А. Кобякова усматривало и в том, что все «его литературные произведения содержат националистические идеи, а переводы искажены». В 1938 г. Военная Коллегия

Верховного Суда СССР приговорила В.А. Кобякова к высшей мере уголовного наказания – расстрелу с конфискацией всего личного имущества [2, л. 52].

Другой, не менее выдающийся культурный деятель Хакасии – Константин Константинович Самрин (1895–1938 гг.), являлся руководителем народного образования в Таштыпском районе, руководителем Хакасского уездного и окружного отдела народного образования в Абакане, внес огромный вклад в составление хакасского алфавита, в подготовку и издание учебников на хакасском языке, являлся автором более двадцати книг и учебников. Более того, К.К. Самрин принял активное участие в создании и деятельности Хакасского краеведческого музея, перевел на хакасский язык большое количество произведений русской литературы, в том числе 21 басню И.А. Крылова. Состав политического преступления в отношении К.К. Самрина усматривался в том, что он «осуществил некорректный перевод басни И.А. Крылова «Ворона и лисица», где лисица имела выраженный контрреволюционный умысел в отношении беззащитной вороны». К.К. Самрин был приговорен к высшей мере уголовного наказания – расстрелу с конфискацией всего лично принадлежащего имущества [3, л. 44].

Пахом Николаевич Майнагашев (1912–1986 гг.), в 1934 г. был направлен на работу в молодой хакасский национальный театр на должность администратора театра. Участвовал в организации и постановке хакасских спектаклей на национальном языке, переводами которых занимался литератор В.А. Кобяков (в последующем также пострадавший от репрессий). В 1937 г. П.Н. Майнагашев был назначен директором театра. 21 июля 1938 г. на заседании Военной Коллегии Верховного Суда СССР предварительным и судебным следствием было установлено, что «П.Н. Майнагашев с 1937 г. находился в связи с участниками антисоветской буржуазно-националистической и террористическоповстанческой правотроцкистской организации...». П.Н. Майнагашев был приговорен к тюремному заключению сроком на 10 лет, с поражением в правах на пять лет и с конфискацией всего личного имущества [4, л. 11].

Ответственный редактор газеты «Хызыл Аал» Сидор Николаевич Майнашев, член ВКП(б) в 1931–1938 гг., был арестован 21 августа 1938 г. и обвинен в том, что «с декабря 1937 г. входил в состав контрреволюционной националистической организации, «умышленно извращал перевод с русского на хакасский язык доклад И.В. Сталина о проекте Конституции СССР, решения и лозунги ВКП(б) в контрреволюционном духе», а также проводил среди колхозников националистическую агитацию» [5, л. 35].

В целом, следует констатировать, что в период «большого террора» культурное развитие Хакасии приостановилось. Общество не получало хороших произведений литературы, многие издания были «арестованы» вместе со своими создателями, театр не собирал большую публику. Во всех отраслях культурного

строительства руководство искало и находило идейную порочность, обвиняя, арестовывая и расстреливая представителей молодой хакасской интеллигенции. Данное явление иногда с трудом поддается объяснению, т.к. незадолго до кампании «большого террора» руководством страны были приложены немалые усилия к проведению так называемой «культурной революции», ликвидации неграмотности и т. д., «взрачиванию» новой интеллигенции.

Список использованных источников:

1. Горькая правда истории. (Политические репрессии в Хакасии) [Текст]: библиографический указатель / сост. А.Г. Вычужанина. – Абакан: Мемориал, 2001. – 28 с.
2. Государственное казенное учреждение Республики Хакасия «Национальный Архив» (далее ГКУ РХ «НА»). Ф. Р-911. Оп. 1. Д. 18.
3. ГКУ РХ «НА». Ф. Р-911. Оп. 1. Д. 10.
4. ГКУ РХ «НА». Ф. Р-911. Оп. 1. Д. 2.
5. ГКУ РХ «НА». Ф. Р-911. Оп. 1. Д. 4.

**ҚАЗАҚСТАН ЖЕРІНДЕ ОРНАЛАСҚАН ПРОРВА
ЛАГЕРІНІҢ
ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ЖҰМЫС ЖАСАУЫ**

*Беков Дастан Салтанович, А. Байтұрсынов атындағы
Қостанай өңірлік университетінің 2-курс докторанты
Исмаилов Серікжан Сағындыкович, ғылыми жетекші,
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің
қауымдастырылған профессоры, т.ғ.к.*

Ғылыми айналымға алғаш рет енгізілген мұрағаттық құжат негізінде мақалада Прорва еңбекпен түзеу лагерінің жұмысы қарастырылады. Бұл ЕТЛ екі одақтас республиканың аумағында орналасқан, олар: Қазақстан Республикасы және Ресей Федерациясы. 4 лагерь бөлімшесінен тұратын пенитенциарлық жүйенің бұл нысаны ГУЛАГ жүйесінің жалпы тармақталған құрылымына кірді. Лагерьдің негізгі өндірістік қызметі Каспий теңізінде балық аулау және балықты өңдеу, сондай-ақ өз қажеттіліктері үшін қажетті инфрақұрылым салу болды. Қарастырылып отырған мұрағаттық құжат зерттелетін Прорва лагерінің экономикалық өмірінің көптеген аспектілерін егжейтегжейлі көрсетеді. Бұл мақала зерттелетін мәселе бойынша толық шолу болып табылмайды және одан әрі зерттеуді талап етеді.

Миллиондаған адамның тағдырын түбегейлі өзгерткен, соның ішінде Қазақстан жерінде орналасқан ГУЛАГ лагерлерінің жұмысы үш кезеңге бөлінеді. Бірінші лагерлер жүйесінің қалыптасу кезеңі отызыншы жылдардың басында бастау алады. Ал екінші кезең 1933-1941 жылдары Қазақстан аумағында Қарағанды және Прорва мәжбүрлі еңбек лагерлері толықтай жұмыс істеуімен тұспа-тұс келді, бұл лагерлердің басты міндеттері ауыл шаруашылығына, соның ішінде балық өндірісіне бағытталды. Үшінші кезеңде мәжбүрлі еңбек лагерлерінің басты мақсаты Ұлы Отан соғысына байланысты болды. Еңбек лагерлері арқылы алдыңғы шепке көмек көрсету жұмыстары жүргізілді. Бұл уақытта Қазақстан жерінде орналасқан лагерлердің де саны артты.

Қазақстан жерінде орналасқан Прорва лагері Кеңес Одағының біріккен мемлекеттік саяси басқармасының 1932 жылдың 5 қыркүйегіндегі жарлығымен ұйымдастырылды. Прорва лагерінің орналасқан орны Гурьев және Астрахань облыстары, Каспий теңізінің маңы болатын. Прорва еңбек лагерлерінің контингенті балық аулаумен және лагерь ішінде құрылыс жұмыстарымен айналысқан. РФ мемлекеттік мұрағатының қорынан алынған ақпараттарға сүйенетін болсам, Прорва лагерінің басқару орталығы Гурьев қаласында орналасқан. Лагерь төрт лагерлік пунктен тұрған: Прорвинск, Астрахань, Бурунчк және Мурма. Осы пунктерде балықшылардың теңізге шағатын негізгі базалары болған.

Басқа лагерлермен салыстырғанда, Прорва лагерінде жазасын өтеушілердің саны көп болмаған. Орта есеппен алғанда 5000 тұтқын жазасын өтеген. Тұтқындардың саны да тез өзгеріп отырған. Жазасын өтеушілер «А», «Б», «В», «Г» болып әртүрлі санатқа бөлінген. «А» санатындағы жазасын өтеушілер лагерьде барлық жұмыс түрлеріне тартылған, «Б» санатындағы тұтқындар ауыр жұмыстарға тартылмаған, олардың белгілі бір теріс көрсеткіштері болған, тек жеңіл жұмыстар жасаған, оның ішінде тамақ жасау, кір жуу, лагерь аумағын тазалау. «В» санатындағы жазасын өтеушілер лагерьдегі өндірістік жұмыстардан денсаулығы байланысты босатылған. «Г» санатындағы жазасын өтеушілер барлық жұмыстардан босатылған, себебі ауыр сырқаттарға шалдыққан. «А» санатындағы жазасын өтеушілер барлық контингенттің 80 % жоғары көрсеткішті құраған. Ауыр жұмыс жасаумен қатар жазасын өтеушілердің арасында техникалық-инженерлік мамандар да болған, олар кемелерді жөндеумен айналысқан. Лагерьде Каспий теңізіндегі балықтың дамуын зерттейтін зертханада және медициналық көмек көрсететін бөлімдерде жұмыс жасаған. Көрініп тұрғандай, лагерь толықтай өзінің жағдайын өзі жасап отырған.

Прорва лагерінде бір жылда 307 жұмыс күні болған, яғни жылына 57 күн демалған. Санай келе, демалыс күндері бір жылда болатын бар жексенбілерде және одан бөлек жеті мерекелік күндерге сәйкес түсіп отырған болуы керек. Жазасын өтеуші бір күнде шамамен 17 сағат жұмыс істеп, 7 сағат қана дем алған.

Каспий маңында орналасқан Прорва лагері өз алдына балық аулаудан үлкен мақсаттар қойды. Лагерьдің өндірістік жұмысын сараптау үшін мысалға 1936 жылғы көрсеткіштерді алатын болсақ, лагерь өз алдына 250 мың центнер балық өнімін алуға жоспар құрған. Оның ішінде вебла балығы 180 мың центнер көлемінде жоспарланып, 152 мың центнер өнім алынды, майшабақ 25 мың центнер көлемінде жоспарланып, 13 мың центнер өнім алынды, үлкен бөлшекті балық 30 мың центнер көлемінде жоспарланып, 13 мың центнер балық өнімі алынды, кішкентай балық 10 мың центнер көлемінде жоспарланып, 3 жарым мың центнер өнім алынды, қызыл балық 4200 центнер көлемінде жоспарланып, 1678 центнер өнім алынды, ақ балық 800 центнер көлемінде жоспарланып, 824 центнер балық ауланды. Осылайша жалпы жоспар 74,6 пайызға ғана орындалды. Лагерь басшылығы жоспардың толық орындалмауын келесі себептердің кедергі келтіруіне байланысты деп түсіндірді:

1. Теңіз бетіндегі желдің қарқыны көктем айларында 5 баллдық шкалаға дейін болды және ол балық аулау мүмкіндігін төмендеткен.

2. Көктем айында ауа температурасының қолайсыз болуына байланысты майшабақ және раушан балықтардың миграциясы кешіккен.

3. Балық аулау кезеңінде лагерьден босап шыққан тұтқындар саны 2088 адам және олардың көбісі білікті балықшылар болған, балықшылардың жетіспеуінің себебінен олардың орнына балық аулау саласынан еш хабары жоқ қарапайым тұтқындар жұмыс жасаған.

4. Балық аулау флоттарында желдің көп соғуы салдарының жұмыс аудандарына жету қиындаған.

5. Балық аулайтын аулар жетіспеген. Оның ішінде вебла балығын ұстайтын ауларының болмауы әсер еткен. Балықшылар флотта қолданған 35236 м/м аулардан шағын балықтар еркін өтіп кетіп отырған. Ал 4 кварталда балберлердің жетіспеуіне байланысты жоспарды орындау одан да қиындай түскен.

6. Прорва ағымы арқылы өтетін майшабақ көлемі басқа жылдарға қарағанда 1936 жылы азайып кеткен.

Осылайша Прорва лагерінің жұмысы мен дамуын қарастырдым. Бұл мұрағат құжаттарының тек қана бір бөлігі және бірнеше жылдар бойынша алынған ақпараттары болатын. Бүгінде Прорва лагері аз зерттелген лагерь болып отырғаны рас. Бірақ балық аулау өндірісімен айналысқан, контингентімен және қызметі бойынша Қазақстан жерінде орналасқан ерекше лагерлердің бірі болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ресей Федерациясының Мемлекеттік мұрағаты. Ф.9414. Оп. 1. Д. 2973а. Л. 96.
2. Ресей Федерациясының Мемлекеттік мұрағаты. Ф.9414. Оп. 1. Д. 2973а. Л. 97.

**НЕКОТОРЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СТАЛИНСКОЙ
МОДЕРНИЗАЦИИ В
ДОВОЕННЫЙ ПЕРИОД И УСЛОВИЯХ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ВОЙНЫ**

*Беккер Виктор Яковлевич, доцент, кандидат исторических наук, кафедра
истории*

*Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова, г.
Абакан,*

Республика Хакасия, Российская Федерация

Представленная статья посвящена краткому анализу системы политической власти советского государства от периода возникновения вплоть до его распада. Рассматривается специфика этой системы и ее органическая связь с практиковавшимися методами насилия и репрессий, характерными для правящей РСДРП-КПСС.

Великая русская революция 1917 г., несомненно, явилась важнейшим историческим событием XX в. и в определённой степени предопределила дальнейший ход мирового развития. Буржуазный этап этой революции фактически явился классическим отражением подобных революций в Западной Европе и определил вектор буржуазно-демократического развития страны. Однако, конкретно-исторические условия, сложившиеся в России, привели к Октябрьской социалистической революции под руководством большевистской партии. Не вдаваясь в дискуссию о ее природе можно согласиться с мнением А. Н. Яковлева, который считал, что «Октябрьский переворот есть контрреволюция, положившая начало созданию тоталитарного государства, державшегося не только на идеологии, но и на массовом терроре [1, с. 5-6]. Поэтому политическую систему, сложившуюся в СССР, возможно характеризовать как совокупность характерных для страны политических отношений, средств и методов управления, отношений между государством и обществом, состоянием политической культуры. Исходя из этого, современная российская историография, в основном, характеризует сложившийся в советской России режим как тоталитарный.

Начальной, классической формой системы политической власти в Советской республике стала военно-коммунистическая система советского типа, сложившаяся к середине 1918 г. Эта жесткая система основывалась на диктатуре вождя, монопольной власти большевистской партии, курсом на ликвидацию частной собственности, что предполагало уничтожение автономии личности, абсолютную власть партии и государства, различные формы и методы насилия

вплоть до репрессий [2, с. 31]. Политика военного коммунизма, официальный государственный террор, принцип революционной целесообразности, оправдывающий беззаконие и насилие, не оставляют сомнения в характере установившейся коммунистической власти. Поэтому необходимо констатировать, что партия большевиков являлась общественно-политической организацией только до конца

1917 г. Стараниями В. И. Ленина и его соратников, уже на II съезде РСДРП в 1903 г., были заложены основы ее будущего перерождения. Оно характеризуется жесткой конспиративностью, не менее жесткой централизацией, идеологической нетерпимостью и азиатским революционизмом. Все эти и ряд других факторов означали насаждение социализма традиционным российским способом – «сверху», путем принуждения и насилия.

Первая советская Конституция 1918 года носила ярко выраженный классовый характер с доминантой обязанностей и декларативными правами. Она четко провозгласила курс на установление диктатуры пролетариата и классовый принцип организации политической системы [3, с. 83]. Таким образом, монополия политической власти правящей партии абсолютно не подвергалась никаким сомнениям и не регулировалась законом. Большевики, устанавливая свою недемократическую политическую систему даже не пытались ее как-то закамуфлировать. В связи с этим не вызывает удивления высказывание Н. И. Бухарина, который писал: «Диктатура пролетариата вообще и диктатура пролетариата в частности, кроме единодержавия класса, включает особый момент, не связанный даже собственными законами» [4, с. 224].

Формировавшаяся после Ленина сталинская политическая система основывалась на целенаправленной политике руководящей партии, четкой работе партаппарта, системной кадровой политикой, стремлением к единовластию. Эти параметры обеспечивались существующей групповщиной, интригами, шантажом и репрессиями. Уже к концу 1920-х гг. эта система являлась четко централизованной структурой, по этим же лекалам были выстроены структуры советских, хозяйственных, комсомольских, карательноправоохранительных органов, которые находились под постоянным контролем партийных комитетов.

Необходимо учитывать, что особую устойчивость созданной политической системе придавала узаконенная абсолютная секретность действия руководящих органов власти. Еще в 1919 г. Политбюро ЦК РКП (б) приняло постановление: «Решения по наиболее серьезным вопросам не заносить в официальный протокол...» [5, с. 145]. Эти решения и постановления хранились в «особых папках». По примеру партийных органов действовали почти все органы государственной власти. Эта секретность была очень удобной. Она позволяла сохранять анонимность и скрывала авторов непопулярных решений, покрывала

некомпетентность, способствовала безответственности в проведении репрессивной политики.

При такой организации политической власти говорить о верховенстве закона и конституционных правах было бессмысленно и немыслимо. Да и сами власть предержащие этого не скрывали. В ноябре 1929 года, выступая в Институте советского строительства, Л. Каганович прямо заявил: «Мы отвергаем понятие правового государства. Если человек, претендующий на звание марксиста говорит всерьез о правовом государстве и тем более применяет понятие правового государства к Советскому государству, то это значит, что он идет на поводу у буржуазных юристов, это значит, что отходит от марксистско-ленинского учения о государстве» [6, с. 46].

Учитывая вышеизложенное, вполне понятен вариант советской (сталинской) модернизации страны. Опираясь на ленинское теоретическое «завещание» сталинское руководство приступило к радикальным социально-политическим и экономическим преобразованиям. Постоянно ссылаясь на это «завещание» и, при необходимости, манипулируя им, широко используя методы социальной демагогии, насилия и репрессий, руководство страны приступило к своему варианту модернизации. Формы, методы и масштабы, несомненно, впечатляют, но ее итоги и последствия до сих пор являются спорными в современной российской историографии. Однако, не вдаваясь в дискуссию, отметим, что никто не сможет отрицать, что ее политический венец – это брежневский период «застоя», который современная историография считает «первым системным кризисом реального социализма» [7, с. 276].

Ориентируясь на Ленина, советское руководство во главу угла ставило высокие и сверхвысокие темпы индустриализации и коллективизации. С одной стороны, это диктовалось стремлением «успеть цивилизоваться» до неизбежного столкновения с капитализмом, с другой – это перенапряжение и авральный режим неизбежно приводил к срывам, техногенным катастрофам и недовольству рабочих на производстве. Как правило, вина за это, а также за проблемы с коллективизацией перекладывалась на появившихся контрреволюционеров, саботажников, вредителей, а позднее – «врагов народа».

Следуя Ленину, политическое руководство страны контролировало не только производственную сферу, но и проводимую культурную революцию. Этот компонент ленинского «завещания» осуществлялся в жестких рамках метода «социалистического реализма». Он позволял большевикам осуществлять тотальный надзор за нарождающейся советской интеллигенцией, выкорчевывать буржуазную идеологию из среды еще действующих представителей культуры, науки, искусства дореволюционного периода.

Нет необходимости подробно освещать действия и последствия руководства существовавшей политической системы. Достаточно лишь фрагментарно напомнить о наиболее одиозных судебных процессах конца 1920-

х – начала 1930-х гг. Это, прежде всего так называемое «Шахтинское и другие «дела» вредителей и контрреволюционеров» 1928 г.; «Дело об экономической контрреволюции в Донбассе» того же года; суд над организацией «Союз Инженерных организаций» или «Промпартия»; суд над «Союзным бюро ЦК меньшевиков» 1931 г.; репрессии против видных советских ученых-аграрников Кондратьевым Н. Д., Чайновым А. В. и другими (всего 1296 человек) 1932 г.; и, конечно, судебный процесс и расправа с членами группы М. Н. Рютина «Союз марксистов-ленинцев» 1932 г. [8, с. 138-142].

Естественно, что эта внутренняя репрессивная политика правящего режима вызывала в стране ожесточенное сопротивление. В 1927 году в СССР произошло 1027 выступлений крестьян и 709 терактов против представителей власти. Массовый характер приобрело вооружённое сопротивление населения весной и летом 1930 г. на Дону, Кубани, Северном Кавказе и Сибири против частей Красной Армии и отрядов ГПУ. К концу 1930 г. в СССР насчитывалось 6117 крестьянских бунтов, в которых участвовало около 1,8 млн. человек. Было арестовано 179620 человек, из которых около 19 тысяч были приговорены к расстрелу. В 1931 году в СССР было зафиксировано 13754 массовых выступления, из них около 7,5 тысяч – в связи с коллективизацией, 2399 – из-за действий «антисоветских элементов», 1478 – в связи с закрытием церквей, 1220 – нехваткой продовольствия. В ряде регионов страны против повстанцев были применены танки и артиллерия [9, с. 890].

Трудности и проблемы модернизации усугублялись необходимостью решения национальных проблем и национально-территориального строительства в 1920-1930-е гг. Общеизвестно, что в реализации этих задач были достигнуты бесспорные успехи наряду с перегибами, ошибками, игнорировании интересов отдельных народов. Волонтаризм и методы насилия в решении острых социальных и национальных проблем были обычной практикой внутренней политики ВКП(б). И эта практика вызвала соответствующую реакцию. Так, в 1934 г. произошло массовое восстание населения в Дагестане, направленное против политики правящей партии. Это были горцы Кавказа, бежавшие от тотальной коллективизации русские, украинцы, грузины, армяне, мусульманские отряды – всего около 25 тысяч человек. В принятом воззвании они провозглашали: «Наша народная революционная борьба с бесчеловечным коммунизмом ставит своей целью победу над ним...» [10, с. 240-241]. Фактически, только к концу 1930-х гг. большевики завершили чистку по «национальным операциям». Общее число репрессированных по этим национальным чисткам только за 1937-1938 гг. составило 355513 человек, из которых были приговорены к расстрелу 247157 человек (73,6 %) [11, с. 187].

К началу Великой Отечественной войны Советский Союз представлял собой многонациональное государство, в которое входило 16 союзных и 20 автономных республик, 9 автономных областей, 10 национальных округов с

населением 196,7 млн. человек. Но необходимо учитывать, что из этого огромного многонационального конгломерата свыше 20 млн. стали гражданами СССР только в 1939-1940 гг., когда в Европе уже шла Мировая война. Эти народы были сразу же втянуты в сферу социалистических преобразований традиционными для большевиков насильственными методами. Это сразу же вызвало среди населения недовольство и сопротивление новому режиму. Поэтому следует признать естественным явлением, что с началом войны, в присоединенных областях отмечался высокий, по сравнению с другими оккупированными областями, накал антисоветских настроений населения. Это обстоятельство в значительной степени объясняет причину их активного сотрудничества с оккупационными властями.

В предвоенные годы большевистское руководство, создавая национальную автономию, зачастую игнорировало национальные особенности, традиции, нередко грубо их попирая. Широко проводили антирелигиозные компании, не деликатная культурная ломка в школах и ВУЗах, насильственная эмансипация мусульманских женщин, перевод кочевых народов к оседлому образу жизни, ликвидация естественной сельской общины в ходе насильственной коллективизации – все это рушило веками сложившуюся национальную самоидентификацию народов Закавказья, Северного Кавказа и Средней Азии. Эта же грубая внутренняя политика сталинского руководства вызывала протест народов, присоединенных западных областей, людей западной цивилизации, с иными мировоззренческими и культурными традициями.

В целом, необходимая стране модернизация, проводившаяся в конце 1920-х – 1930-е гг. насильственными, мобилизационными методами, крайне противоречивая и подчас жестокая национальная политика, в конечном счете, привели к началу Великой Отечественной войны, к развитию антисталинских антисоветских и даже антирусских настроений. Насильственная коллективизация, лишения, вызванные индустриализацией, беспощадный массовый террор, особенно в период сталинских чисток, искусственно инспирированный голод в 1932-33 гг., гонения на церковь, – все это отложилось в сознании значительного числа народов СССР. Уже к началу Великой Отечественной войны в СССР действовало около 7160 национальных бандформирований [12, с. 65].

Исходя из вышесказанного следует констатировать, что серьезный мотив для активного протеста и активных действий сложился у ряда народов СССР не в годы Великой Отечественной войны. Война только вскрыла серьезные пороки сталинской системы, противоречия и просчеты национальной политики советского руководства в предвоенные годы. И эта недолгая, практически тринадцатилетняя внутренняя политика большевистского руководства привела к тяжелым последствиям и коллизиям в годы Отечественной войны 1941-1945 гг.

В этот период на германской военной службе состояло около 1 млн. 240 тыс. чел.

бывших граждан СССР. Из них русских – 400 тыс., казаков – 80 тыс., украинцев – 250 тыс., латышей – 90 тыс., эстонцев – 70 тыс., азербайджанцев – 38 тыс., народов Казахстана, Средней Азии и Северного Кавказа – 208 тыс. человек [13, с. 112].

Современный и авторитетный российский историк проф. А. И. Вдовин констатирует, что уже после победы под Москвой, на стороне Германии, против частей Красной Армии активно действовали национальные формирования из народов Северного Кавказа и Средней Азии, легионы из мусульман Поволжья и Крыма, казачьи соединения, западноукраинские и прибалтийские эсесовские части. К концу 1943 г. была сформирована Украинская повстанческая армия (УПА) – бандеровцы, с этого же года активно начала действовать Русская освободительная армия (РОА) – власовцы. Всего, по данным А. И. Вдовина на стороне фашистских оккупантов в годы войны действовало 1,5 млн. бывших граждан СССР [14, с. 239-240]. Неприятие сталинской системы было не только масштабным, но и труднообъяснимым, ибо среди военнопленных в СССР были представители таких национальностей, которых заподозрить в симпатиях к фашистам крайне затруднительно. Это монголы – 3608 чел.; корейцы – 7785 чел., евреи – 10173 чел., цыгане – 383 чел. [15, с. 416].

Таким образом, даже краткий анализ представленной проблемы позволяет заключить, что репрессивная внутренняя политика сталинского руководства в предвоенные годы сформировала среди значительной части советского народа протест и его неприятие. И этот протест в годы войны трансформировался в вооруженное противостояние.

Крайняя негибкость и косность сталинской системы политической власти проявлялась в различной вариативности вплоть до середины перестроечного периода. Так, хрущевская десталинизация не посягала на основы существующей системы власти. Его иррациональный авторитаризм лишь слегка попытался модернизировать систему. Но эта попытка не была теоретически обоснована, не содержала практического импульса и, в конечном счете, привела в 1964 году Хрущева к отстранению от власти.

Пришедший к власти в 1964 Л. И. Брежнев – творец «застоя» даже не пытался приступить хотя бы к небольшому «ремонту» существующей политической системы. За 18 лет своего правления он и его команда не приняли ни одной сколько-нибудь серьезной концепции развития СССР. Для главы великой державы – это несерьезно и непростительно. Однако он учитывал довольно резонансные антихрущевские выступления народа в Новочеркасске, Бийске, Ярославле, Красноярске и придерживался политики умиротворения общества и не предпринимал попыток обновления системы политической власти.

Определенные надежды советское общество возлагало на новую Конституцию страны. Эта была третья Конституция – Конституция развитого социализма 1977 г. Большинство современных исследователей считают, что она является тщательно отредактированной Конституцией 1936 года и основные положения системы политической власти были сохранены. Вплоть до перестройки М. С. Горбачева, в советской исторической литературе механизм политической власти трактовался и воспринимался как «широкое вовлечение трудящихся масс в управление, в общественную и политическую жизнь – главный путь по которому идет Коммунистическая партия в совершенствовании демократизма советской политической системы [16, с. 81].

Попытка реформировать существующую политическую систему была сделана Ю. В. Андроповым, но дальше ее косметического ремонта дело не пошло.

Перестройка Горбачева только к 1988 году созрела до понимания необходимости реформирования существующей политической системы. XIX Всесоюзная партконференция пришла к выводу о необходимости крупных экономических и социальных преобразований и реформирования системы политической власти в СССР. Однако процесс затягивался, общество стремительно полевело и радикализировалось, что заставило центр вновь, как всегда, усилить свои позиции в проводимом реформировании. Но в условиях углубляющегося внутривластного кризиса 1989-1991 гг. эта попытка привела к тому, что власть, как и прежде, взяла на себя монопольное право на проведение реформ. Но новые и не имеющие необходимого опыта политические институты решить эту задачу не смогли. И конечным результатом, означавшим неудачу центра по реформированию системы политической власти «сверху», стал парад суверенитетов и принятие Декларации о государственном суверенитете РСФСР. С этого периода начался обвальный крах авторитарно-бюрократического социализма, апогеем которого стал распад Советского государства.

Список использованных источников:

1. Драма российской истории : большевики и революции [Текст]: под ред. акад. А.Н. Яковлева. – М.: Новый хронограф. 2002. – 449 с.
2. Вагнер К.В. Дискуссии вокруг проблемы истоков советской политической системы [Текст]: научная статья / К. В. Вагнер. – Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». – 2016. № 4. – С. 31–40.
3. Новейшая история России. 1914–2011 [Текст]: под ред. М.В. Ходякова. – М.: Юрайт. 2013. – 541 с.
4. Бухарин Н.И. Избранные труды / Н. И. Бухарин. – Л.: Наука. 1988. – 504 с.

5. Известия ЦК КПСС. – 1989. – №4. – М.: Известия ЦК КПСС. 1989. – 226 с.
6. Такер Р. Политическая культура и лидерство в Советской России / Р. Такер // США : Экономика, политика, идеология. – 1990. – № 1.
7. Толстых В. Россия эпохи перемен. М.: РОССПЭН. – 2012. – 367 с.
8. Вдовин А.И. СССР. История великой державы. (1922–1991). – Москва: РТ-Пресс, 2020. – 768 с.
9. История России. XX век. Т.1. 1894–1939. – М.: Астрель, 2010. – 1023 с.
10. Орлов А. Дагестанское восстание 1934–1935 гг. Грани, 1957, № 35. – 327 с.
11. Вдовин А.И. История СССР. От Ленина до Горбачева. М.: Вече. 2014. – 571 с.
12. Дробязко С. И., Кирсанов Н.А. Великая Отечественная война 1941-1945 гг.: Национальные и добровольческие формирования по разные стороны фронта. Отечественная история. 2001. № 6.
13. История России XX век : 1939–2007. М.: Астрель. 2009. – 829 с.
14. Вдовин А.И. От Ленина до Горбачева. М.: Вече, 2014. – 571 с.
15. Кто был кто в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Люди, события, факты: Справочник / под ред. О. А, Ржешевского. 2 изд. – М.: Республика, 2000. – 431 с.
16. Чехарин Е. М. Советская политическая система в условиях развитого социализма. – М.: Издательство «Мысль». 1975. – 349 с.

ВООРУЖЕННЫЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ И ПОВСТАНЧЕСКИЕ ДВИЖЕНИЯ 1929-1931 ГОДОВ: ОРГАНИЗАЦИЯ, СОСТАВ, ВООРУЖЕНИЕ И ТАКТИКА

*Алланиязов Т.К., профессор,
кандидат исторических наук, Жезказганский университет*

В статье рассматриваются ключевые вопросы истории вооруженных выступлений и повстанческих движений: организация, состав, вооружение и тактика. Показаны: алгоритм деятельности групп и организаций; факторы, от которых зависели состав, структура и численность повстанческих отрядов; количественные и качественные характеристики вооружения

повстанческих отрядов; условия, влиявшие на тактику боевых действий повстанческих отрядов, их преимущества и слабости.

Конец 1920-х–начало 1930-х годов – один из наиболее драматичных этапов отечественной истории. Именно в эти годы, когда осуществлялась силовая модернизация традиционного казахского общества за счет принуждения к оседлости на принципах крепостничества, произошли открытые формы протеста в виде вооруженных выступлений и повстанческих движений. Данное сопротивление охватило всю республику. В 1929-1931 годах имели место 397 выступлений, в том числе 25 вооруженных, в которых участвовали около 78 тысяч человек. Все выступления были подавлены самым жестоким образом подразделениями Красной армии, войск ОГПУ и коммунистических отрядов. За участие в движении несколько тысяч человек были осуждены, сотни расстреляны.

В настоящей статье рассматриваются такие ключевые вопросы истории вооруженных выступлений и повстанческих движений 1929-1931 годов как организация, состав, вооружение и тактика.

Вооруженные выступления и повстанческие движения, несмотря на отличие их друг от друга по таким параметрам, как время возникновения, состав и численность участников, цели и задачи, размах действий и масштабы охватываемых территорий в своей эволюции имели некоторые общие характерные моменты и определенный алгоритм.

Как правило, вооруженным выступлениям предшествовало появление организованных «контрреволюционных» (по терминологии органов госбезопасности) образований в виде организаций или групп из числа баев и ишанов, вычищенных из партийно-советских органов работников - выходцев из верхушечных слоев казахского аула, а также лиц, подвергшихся тем или иным мерам уголовного преследования со стороны советской власти, в том числе и по политическим мотивам.

С появлением подобных организаций и групп начинается чрезвычайно быстрый процесс накопления ими сил, обрастания образований активизирующимся контрреволюционным элементом. Затем происходит быстрое перерастание их в повстанческие очаги и переход к прямым действиям. В деятельности контрреволюционных повстанческих организаций условно можно выделить два этапа: предварительный и основной. На первом этапе организации или группы намечали открытую вооруженную борьбу в целях свержения советской власти как свою основную перспективу, имея, главным образом, тенденцию к открытой повстанческой деятельности. На втором этапе организации и группы, выбрав соответствующий удобный момент, начинали претворять эти тенденции в действительность.

Ярким примером этому служит деятельность «Чимбайской контрреволюционной организации» во главе с Джалил Максумом Исматуллаевым (КАО), казачьей повстанческой организации, возглавляемой Федором Толстоуховым (Усть-Каменогорский район Семипалатинского округа), группы баев и ишанов Сузакского и Сарысуйского районов во главе с С.Шолаковым и Асадуллой Сафар-али Ибрагимом, байской повстанческой организации под кодовым названием «Суфи» в Гурьевском округе [1, 150, 807].

В ряде случаев территориальным органам госбезопасности удалось своевременно вскрыть и обезвредить деятельность повстанческих организаций, причем буквально накануне их вооруженных выступлений. Так произошло в КАО, Усть-Каменогорском районе, в Гурьевском округе, а также в граничившем с Казахстаном Ишимском округе (РСФСР). За два дня до вооруженного выступления здесь была ликвидирована контрреволюционная организация, которая охватывала многие округа Урала и Казахстана и, создав 24 боевые группы, тщательно подготовилась к восстанию [1, с.248, 316]. Несмотря на аресты основного ядра повстанческих организаций в КАО и Семипалатинском округе вооруженные выступления здесь все же состоялись. В целом же ряде мест, как, например, в Сузакском и Бостандыкском районах, повстанческие организации и группировки успешно реализовали свои планы по поднятию восстания. Причиной тому, как подчеркивалось в распоряжении руководства ОГПУ СССР № 12886 от 7 апреля 1930 года всем ПП ОГПУ «Об устранении перегибов при проведении “операции по кулачеству”» явилось ослабление осведомительной и агентурной работы в деревне, в результате чего «наши удары по контрреволюции не всегда были своевременны» [1, с.217].

В обстановке усиливающегося общего недовольства они возникали быстро, форсированно проводили подготовительную работу, в кратчайшие сроки сколачивали вооруженные кадры и поднимали восстания. У некоторых организаций и группировок имелись четко сформулированные политические платформы, выработанные определенные программы и разработанные планы действий. Причем все эти программы предполагалось осуществить в последующий после свержения советской власти период. Ряд организаций определенно рассматривал себя как представителей «будущей власти» в ближайшее время. В некоторых местах отмечались попытки конструирования органов «новой власти». Примером тому служит деятельность «Чимбайской контрреволюционной организации», а также повстанческих организаций и группировок в Усть-Каменогорском районе под руководством Толстоухова, в Сузакском районе и в Приаральских Каракумах. Наряду с этим имелись и факты, когда восставшие крестьяне из числа середняков и бедняков, как, например в Балхашском районе Алма-Атинского округа, самостоятельно создавали свои органы самоуправления – так называемое «временное правительство района» [2, с.86].

В подготовительной работе повстанческих организаций и групп следует отметить такие моменты: а) вместо общих суждений о необходимости вооружения идет скупка оружия, учет имеющегося, обмен награбленной в кооперативах мануфактуры на оружие, создание своеобразных оружейных мастерских; б) вместо учета членов организации, имеющих оружие, развернутая активная работа по организации и вооружению боевых отрядов – в качестве передовых частей, «авангардов» восстаний; снабжение их продовольствием и отправка их в леса, горы, пески до окончания подготовительной работы; в) организация и подготовка баз продовольствия и боеприпасов, преобладание военных форм в структуре повстанческих организаций (сотни, полусотни, десятки); г) вместо индивидуального отбора кадров в свои ряды контрреволюционные организации и группы переходят к массовой вербовке при помощи агитации, распространении провокационных слухов о восстании в других районах, использовании перегибов и искривлений со стороны местных советских и партийных работников, угроз и террора в отношении тех групп населения, которые занимают нейтральную позицию, запугивания расправой над ними после свержения советской власти и т.п.

В ряде повстанческих организаций активно участвовали, а местами и руководили исключенные из партии члены ВКП(б) – Толстоухов (Усть-Каменогорский район), Исматуллаев Джалил Максум (Чимбайский район, КАО). В ходе подготовки вооруженных выступлений некоторые действующие партийные и советские работники, начальники отделов милиции открыто переходили на сторону восставших и принимали активное участие в борьбе против советской власти – Бейсембаев (Сузакский район) [3, с.64, 69].

Чрезвычайно возросшая активность контрреволюционных элементов и деятельность повстанческих организаций, поставивших своей задачей практическое осуществление планов свержения советской власти на местах, дала в результате ряд крупных восстаний. Только за период с февраля по сентябрь 1930 года в Казахстане произошли вооруженные выступления в Сузаке, Иргизе, Приаральских Каракумах, Восточном Казахстане и Семиречье, охватившие значительные территории с числом непосредственных активных участников свыше 10 тысяч человек. Наибольший размах вооруженные выступления приобрели в феврале в Сузаке и в марте в Приаральских Каракумах.

Всемерно используя тяжелое материальное положение, вызванное хлебо- и скотозаготовками, а также насильственной коллективизацией кулацкие и байско-ишанские элементы развернули чрезвычайно активную агитацию, широкую пропагандистскую деятельность по вовлечению в восстания основных масс крестьянства. В результате этой деятельности основные повстанческие вооруженные отряды пополнились за счет: а) бедняцко-средняцких групп населения, угрозами и провокацией вовлеченных в восстание;

б) присоединившихся к восстанию добровольно середняков и бедняков, видевших в восстании способ борьбы с произволом и насилием, творимым на местах.

Так, например, контрреволюционная повстанческая организация, руководившая восстанием в Усть-Каменогорском районе, захватив несколько населенных пунктов, провела насильственную мобилизацию бедняков и середняков. В Иргизском районе избранный повстанцами ханом А.Саметов «декретировал» мобилизацию мужского населения от 16 до 60 лет [1, с.325]. В Сузаке была объявлена мобилизация лиц от 19 до 36 лет [2, с.70].

Организовавшиеся повстанческие отряды вели работу по расширению территории восстания, устанавливали связи с соседними районами, осуществляли террор в отношении представителей советской власти и партии, громили советские учреждения, разоружали милицию и партийно-советских работников, грабили хозяйственно-кооперативные организации, а местами и местное население, вели широкую агитационно-пропагандистскую работу, разрушали линии связи, захватывали власть на местах, вступали в боевые действия с коммунистическими отрядами, войсковыми частями и подразделениями ОГПУ и Красной армии.

После ликвидации восстаний и выступлений вооруженным путем активные кадры, уцелевшие от разгрома, уходили в труднодоступные места – горы и пустыни, где готовились к новым выступлениям, объединяясь при этом с повстанцами других районов, либо уходили за кордон. Так, участники разгромленного в Сузакском и Сарысуйском районах восстания и ликвидированной контрреволюционной повстанческой организации, подготовившей это восстание, через два с лишним месяца после ликвидации организовали отряд и готовили новое выступление. Уцелевшая от разгрома часть вооруженных повстанцев Иргизского района ушла в Приаральские Каракумы, где влилась в действовавшие здесь повстанческие отряды и приняла активное участие в новом восстании. Аналогичным образом поступали повстанцы, действовавшие в Мангышлаке и на Устюрте.

Рассмотрев вопрос об узловых моментах процесса организации вооруженных выступлений и повстанческих движений 1929-1931 годов в Казахстане, логично будет перейти к вопросу о составе, вооружении и тактике повстанческих отрядов.

Повстанческие вооруженные силы в период вооруженных выступлений и восстаний организовывались по типу войсковых соединений – сотни, полусотни, отряды, группы по 10-15 человек. Отряды создавались по родовой принадлежности с обязательным молитвенным обрядом, клятвой рода на Коране. Комплектование происходило по принципу от семьи один всадник. В случае, если семья не имела лошади, выделялись две семьи, из которой одна обязывалась предоставить всадника, другая лошадь. В качестве военачальников избирались

ханы. Выборы ханов проходили в узком кругу, как правило, в них принимали участие преимущественно старейшины, баи, ишаны и муллы. Кроме того, в помощь хану избирались советники из широко известных лиц, пользовавшихся доверием населения. Между ними распределялись обязанности по различным вопросам военно-организационной, технической и политической работы – снабжение, закупка оружия, формирование отрядов, выделение и назначение командиров, постановка боевых задач, ловля дезертиров, характер и направление агитационно-пропагандистской работы.

Действиями повстанческих отрядов управляли «штабы восстания», «ханские советы», «главкомы» и т.п. В составе повстанческих отрядов действовали группы отличных стрелков-мерген, вооруженных лучшим оружием и хорошо снабженные боеприпасами. Для обеспечения повстанческих сил создавались и оружейные мастерские. Но таких примеров было немного – в Сузаке и в Приаральских Каракумах. Вооружение отрядов в целом было слабым. Имевшиеся трехлинейные винтовки и револьверы в основном были отобранные у милиции и партийно-советских работников, а также захваченные в боях и в ходе разоружения отдельных коммунистических отрядов. Кроме того, часть оружия сохранилась у населения со времен первой мировой и гражданской войн, но преобладало охотничье оружие различных систем. Недостаток огнестрельного оружия компенсировался холодным оружием – пиками, топорами, саблями кустарного производства.

Повстанческие отряды проявляли в целом ряде случаев чрезвычайное упорство в боях и вели их грамотно в тактическом отношении. Характеризуя тактику повстанцев, следует отметить наиболее характерные приемы и способы ведения боевых действий. В их числе – активные наступательные действия с целью окружения и уничтожения отрядов противника, встречные бои в виде конных атак, засады, внезапные нападения с выгодных позиций, ведение ложных переговоров для усыпления бдительности противника, действия оборонительного и осадного характера. Боевые действия отличались как длительностью – 510 часов, так и скоротечностью, преследованием противника или беспорядочным отступлением от него и сопровождались значительными потерями, прежде всего со стороны повстанцев.

В истории боевых действий повстанцев с подразделениями Красной армии следует выделить как беспрецедентные боевые столкновения повстанцев, руководимых Джумагазы и Лаубаевым (Приаральские Каракумы). Тактика повстанцев заключалась в том, чтобы, деморализуя противника своей массой, окружить его и взять в плен. Для этого, пользуясь прекрасным знанием местности, стремились ложными движениями своих дозоров и передовых отрядов поставить противника в такое положение, чтобы его можно было атаковать с короткого расстояния, не подвергаясь губительному действию пулеметного огня на расстоянии, предшествующему атаке. В атаку шли хорошо

организованными и плотно сомкнутыми колоннами со знаменами и штандартами белого цвета, на которых были написаны изречения из Корана. В бою проявляли мужество и стойкость. В составе наступающих колонн были и женщины, которые, максимально приблизившись к красноармейцам, в упор стреляли по ним из наганов [4, л.124 об.].

В ряде мест повстанцы путем организованных по плану наступлений стремились овладеть населенными пунктами, а также районными и окружными центрами – Тахтакупыр, Бричмулла, Сузак, Иргиз, капал, Форт-Александровский, Аккуль, Кайнар и др. Занимая населенные пункты, повстанцы громили советские учреждения, арестовывали и зачастую истребляли советских и партийных работников, создавали органы «новой власти», «временное правительство района» и т.п.

Таким образом, тактика ведения боевых действий была достаточно разнообразной и зависела в каждом конкретном случае от соотношения сил сторон, театра военных действий, конкретных боевых задач – захват населенного пункта, оборона, охранение, засада, внезапное нападение или открытое боевое столкновение в полевых условиях. Острый недостаток вооружения и слабая военная подготовка большинства повстанцев компенсировались стойкостью, решительностью, мужеством, а также природной смекалкой и хитростью.

Наличие в составе повстанческих отрядов бедняцко-средняцких масс с одной стороны усиливало организационные и боевые возможности восставших, с другой – ослабляло их. Неоднородный социальный состав отрядов, преобладание в них бедняков и середняков в известной мере отражались на их устойчивости, вызывали колебания, отколы, переходы на сторону властей.

Кроме того, преимущества и слабость повстанцев вытекали также из особенностей кочевого образа жизни. Необходимость постоянно передвигаться в поисках пастбищ и водных источников не позволяла повстанцам сосредотачиваться на определенной территории. Кочевой образ жизни разъединял повстанцев в пространстве и во времени. Сконцентрировать в единый боевой кулак все свои силы означало собрать тысячи членов семей и десятки тысяч скота на ограниченном пространстве, а это было невозможно из-за недостатка подножного корма и воды как для скота, так и для людей. Выжить в этих условиях можно было лишь путем рассредоточения на огромном пространстве и с обязательной привязкой к источникам воды – родникам или колодцам. Но подобное рассредоточение разъединяло и силы подавления, которые вынуждены были вести свои поисково-разведывательные и боевые действия на значительной по площади и малоизученной территории. Наиболее характерным примером в этом плане являлись повстанческие движения в Приаральских Каракумах, а также на Мангышлаке и Устюрте. Но здесь следует отметить одну отличительную особенность специфики боевых действий в Приаральских Каракумах от боевых действий на Мангышлаке и Устюрте. В

Приаральских Каракумах оперативность и скорость передвижения противоборствующих сил практически была равной в силу природных условий – в песках применение автотранспорта силами подавления было существенно затруднено, здесь можно было сравнительно успешно передвигаться только верхом на лошадях и верблюдах. На Мангышлаке силы подавления широко использовали автотранспорт, который мог достаточно быстро передвигаться по степной дороге и каменистой пустыне, что создавало большие преимущества оперативнотактического плана.

Ряд факторов, в том числе: а) войсковые операции с применением подвижных кавалерийских отрядов (часть которых - дивизионы войск ОГПУ - были специально созданы и подготовлены для ведения боевых действий с повстанцами), вооруженных пулеметами и артиллерией; б) использование авиации, автомобильного и железнодорожного транспорта, а также военно-морских судов для ведения боевых действий, переброски войсковых подразделений и разведки; в) демонстрация военной силы и мощи; г) большие жертвы, которые в ходе боевых действий несли повстанцы и примыкавшее к ним мирное население;

д) резко ограниченные возможности материально-технического характера; е) отрыв от мест постоянного проживания плюс агитационно-массовая работа с обещанием амнистии приводили к отходу от вооруженных выступлений как вовлеченных насильно, так и добровольно присоединившихся середняцких и бедняцких групп населения, к сдаче их властям и выдаче руководителей выступления. Лишь наиболее непримиримые продолжали вести вооруженную борьбу, и загнанные подразделениями войск ОГПУ в безвыходное положение либо погибали или попадали в плен, либо при возможности уходили за кордон, либо переходили на нелегальное положение со всеми вытекающими отсюда последствиями:

скитания, выдача местными жителями властям, голодная смерть.

Резюмируя вышесказанное, можно сделать следующие выводы.

1. Вооруженные выступления и повстанческие движения в своем возникновении и развитии имели ряд общих характерных моментов и определенный алгоритм – деятельность «контрреволюционных» групп и организаций, подготовительные моменты, организация и осуществление вооруженных выступлений и боевых действий.

2. Состав, структура и численность повстанческих отрядов зависели от ряда факторов – степени организации, масштабов вовлеченности населения в боевые действия, характера форм и содержания методов противодействия властям.

3. Вооружение повстанческих отрядов как в количественном, так и в качественном отношениях было недостаточным, неравноценным и, как правило, слабым.

4. Тактика боевых действий отличалась достаточно широким разнообразием и варьировалась в зависимости от характера и направленности боевых действий.

5. Преимущества и слабости повстанческих отрядов вытекали из кочевого образа жизни.

6. Военные, технические, идеологические и социальные факторы обуславливали размах и степень силового сопротивления повстанцев.

Список использованных источников:

1. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т. Т.3. Книга 1. 1930-1931 / Под ред. А. Берелович, В. Данилова. М.: РОССПЭН. 2003. – 864 с.

2. Алдажуманов К. Крестьянское движение сопротивления // Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. Алматы, «Арыс». 1998. – С. 66-92.

3. Насильственная коллективизация и голод в Казахстане 1931-1933 гг. Сборник документов и материалов. Алматы: Фонд XXI век». – 1998 – 263 с. 4. РГАСПИ. Ф.62. Оп.2. Д.2203. Л.124 об.

РЕПРЕССИИ В СССР В ОТНОШЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Коржунбаев Алишер Азаматович студент 4 курса

НАО «Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтурсынова»

Научный руководитель: Турежанова София Абдугалиевна кандидат исторических наук, доцент Костанайского Регионального Университета им. А.Байтурсынова

Аннотация «В данной статье рассмотрены вопросы репрессий Советского государства под руководством И.В. Сталиным в отношении казахской интеллигенции в 1920 – 1930 годах XX века. Так же описывается Социальная, экономическая и политическая жизнь страны в этот же период, В статье отмечается, что репрессии в отношении Казахской интеллигенции были спровоцированы недовольством интеллигенции проводимой политикой в отношении казахского языка, а также социально-экономического кризиса.»

Полномасштабные репрессии 1937-1938 годов начались не сразу. Государственные механизмы социального насилия и использования террора

против реальных и воображаемых противников социалистического строительства укоренились в 1930-е годы, и эти политические средства были оправданы идеологическими санкциями. Использование советским режимом насилия как средства преобразования общества и решения политических, экономических и социокультурных проблем достигло своего зенита во второй половине 1930-х годов». Большой террор» был логичным процессом для проверки функционирования этого механизма регулировки. Однако следует отметить, что репрессивная политика советского народа носила волнообразный характер. Только в 1937-1938 годах массовое уничтожение целых социальных групп уступило место выборочному террору отдельных групп. Это, несомненно, было связано с общей ситуацией в стране, с ростом оппозиции этим мерам или с их относительным спокойствием, а значит, с преобладанием здравого смысла или уходом политических устремлений властных структур. Такой процесс происходил в течение трех лет, предшествовавших драматическим событиям 1937-1938 годов, которые, по сути, предвещали политику «Большого террора».

Социальная, экономическая и политическая жизнь страны в 1930-193 годах была отмечена длительной борьбой между двумя тенденциями. С одной стороны, была предпринята попытка либерализовать общественную сферу, несколько ослабить роль оппозиционных сил, значительно сократить применение жестких репрессивных мер (расстрелы и высылки) и более прагматично подойти к экономике. С другой стороны, продолжение политики «Большого скачка вперед», направленной на скорейшее построение социализма, с усилением административного и идеологического контроля во всех областях политики и более активным использованием карательных мер. В 1933 и 1934 годах эти тенденции развивались в относительном равновесии, а в 193 и 191 годах начала преобладать другая тенденция.

На рубеже первой и второй пятилеток страна находилась в очень тяжелом положении, а в 1932 году разразился кризис, ставший результатом принятой в конце 1930-х годов модели социально-экономического развития. Сельское хозяйство находилось в критическом состоянии и было разрушено коллективизацией. Из колхозов насильно изымалось каждое зерно хлеба, и крестьяне часто были вынуждены разоряться. Бедные районы были изолированы от тех, кого официально называли «кочевниками», которых собирали в специальные лагеря и отправляли на принудительные работы. В Казахстане усилия правительства по разрушению традиционной структуры казахского общества и сложившейся экономической системы поселенческих деревень, а также последовавший за этим голод 1931-1933 годов привели к резкому снижению сельскохозяйственного производства и гибели почти половины коренного населения республики и около 200 000 представителей других этнических групп в более широком регионе [1, с. 82].

В республике, как и в стране в целом, росла народная оппозиция принудительной реорганизации сельскохозяйственного сектора, которая жестоко подавлялась карательными мерами. Согласно неполным статистическим данным, в период с 1929 по 1933 год только в республике за противодействие коллективизации 3 386 крестьян были приговорены к смертной казни, а 13 151 - к тюремному заключению на срок от трех до десяти лет»[1]. Имеются прецеденты разногласий по поводу окончательного падения продуктивности деревни, попыток неповиновения приказам центральной администрации и формирования местными лидерами коллективных сельскохозяйственных продовольственных и посевных фондов. В республиканских и областных администрациях выступления с критикой «генеральной линии партии» часто звучали в прессе, в советских судах партии и со стороны экономических активистов. В частности, в Казахстане местные лидеры (С. Садвакасов, Ж.

Мынбаев, Н. Нурмаков, Т. Рыскулов, У. Яндосов и др.) были названы «националистическими девиантами» и проявлениями фракционности, в то время как некоторые из наиболее известных экономистов (А. Ребников, М. Кир, А. Черинцев, П. Яшинский и др.) из-за своих «великодержавных» и «постколониальных» взглядов были объявлены пособниками возвращения республики в отсталую «эпоху Бикава» [2, с.2].

В подобных и других случаях люди, которых Сталин называл «партийными лжецами», снимались со своих постов (Смагул Садуакасов (С 1925 года — нарком просвещения КазАССР, в марте 1927 года освобожден от должности. По март 1928 года работал директором Казахского педагогического института), Жалау Мынбаев (член ЦК КП Казахстана, председатель ЦИК (Центрального исполнительного комитета) Казакской АССР. Член КПСС с 1923 года) и др.) или впоследствии арестовывались, и, как говорилось в партийном циркуляре от 7 декабря 1932 года, они должны были быть «вознаграждены» ..... В зависимости от существа их дел, это означало, что каждый из них будет приговорен к 5-10 годам лишения свободы» [1, с. 89].

Ситуация в промышленности не лучше. Кризис избыточных мощностей стал очень серьезным (объем венчурного капитала превысил все реалистичные уровни, допускаемые имеющимися ресурсами). Производительность труда падала (рост на 110%, предусмотренный первым пятилетним планом, в итоге снизился на 8%), производство становилось все более убыточным, число рабочих и городского населения, охваченных централизованным питанием, резко сократилось, уровень пекарен и т.д. также упал. Заработная плата рабочих оставалась низкой и оплачивалась за счет обязательной покупки государственных облигаций.

Увеличилось количество прогулов, недостаток продукции и текучесть кадров. Согласно закону, принятому 15 ноября 1932 года, рабочих увольняли за

прогулы, лишали продовольственных карточек и жилья. Инвестиции в капитальные товары (категория А) были важнее, чем производство потребительских товаров (категория В), что привело к постоянному дефициту первичных потребительских товаров. В Казахстане, например, капитальные вложения в группу А составили только 93 процента от общего объема капитальных вложений в республике в 1931-1932 годах. Заработная плата рабочих в республике составляла 30 рублей [2,с. 65]. В своем докладе Голощекин отметил, что одной из причин тяжелого положения казахстанской промышленности являются «трудности и лишения, вызванные ожесточенной классовой борьбой в нашей стране». Баи - представители этих классов - враждебны нам» [2,с. 74].

В финансовом секторе происходил разрушительный процесс, который привел к инфляции (за пять лет денежная масса увеличилась на 180%), девальвации советского рубля и его неконвертируемости. Правительство компенсировало огромный дефицит бюджета за счет повышения цен на потребительском рынке (розничные цены выросли на 250-300%) и расширения деловой сети. Все эти и другие факторы привели к серьезному снижению уровня жизни практически всех слоев населения.

В результате «Великого скачка» общество, опустошенное «Великим скачком», не поверило в перспективы перемен, что отразилось в растущих антиправительственных и антипартийных настроениях. Недовольство росло и достигло пика в конце первой пятилетки, когда в конце 1920-х годов сталинское руководство объявило, что будет «платить по счетам».

Но и в самом центральном партийном аппарате происходило противостояние между теми, кто отвергал сталинские «эксперименты», и теми, кто открыто их поддерживал. Затем некоторые члены партии попытались организовать в ВКП (б) для ведения целенаправленной антисталинской пропаганды. Наиболее широко известны материалы так называемой Марксистско-ленинской лиги, идейным вдохновителем которой был М.Н. Рютин, составивший в 1932 году документ «Сталин и кризис диктатуры пролетариата» и обращение к «членам Центрального Политбюро (б)», в котором он возложил личную ответственность за катастрофическое положение в стране на плечи Сталина и призвал его к отставке. В частности, в петиции говорилось, что «ни один более смелый и хитрый провокатор, чем при Сталине и его группе, не мог придумать лучших средств для подрыва диктатуры пролетариата и дискредитации ленинизма.....». [1,с. 78] За это открытое мнение М. Н. Рютин был приговорен к относительно «легкому» 10-летнему сроку заключения, несмотря на то, что Сталин настаивал на его расстреле. Он был освобожден из тюрьмы через несколько месяцев после того, как раскаялся в своих ошибочных взглядах и публично признал правильность «генеральной линии партии».

По мере углубления социально-экономического и политического кризиса в Казахстане, усиления борьбы ВКП(б) и общества в целом против оппозиционных сил, активизации «традиционного» поиска антисоветских подрывных элементов и контрреволюционных организаций стимулировались процессы явно «националистического» характера. В этот период стали популярны «Северинский», «Хоян», «Менцев», «Рескуров» и другие группы, одной из главных целей которых официально объявлялся сепаратизм и возрождение капитализма в республике [1, с. 93]. По данным членов Всесоюзного комитета большевистско-коммунистической партии Казахстана, занимавшегося исправлением нарушений, допущенных во время весенней кампании 1929-1930 годов, было репрессировано более 70 000 человек, из которых 14 854 были осуждены, и они представляли все социальные слои населения Казахстана [1, с. 89]. в период с 1 января по 15 октября 1930 года в советских учреждениях (всего 177 учреждений, которые наняли 21 729 человек) против республиканцев, 4 371 человек был очищен [1, с. 89].

Четыре года спустя реальные и фиктивные центры антирежимного протеста дали властям повод утверждать, что в 1932-1933 годах действительно сформировалось множество «подпольных организаций» и «центров» и что «контрреволюционные силы» стали сильнее. Это утверждение особенно ярко проявилось в резолюции, принятой Пленумом ЦК (б) в феврале-марте 1937 года, в которой говорилось: «Пленум считает, что все факты, вскрытые проведенными на местах расследованиями в отношении антисоветских троцкистских центров и их сторонников, показывают, что Народный комитет опоздал с разоблачением этих рьяных врагов народа по крайней мере на четыре года». Сталин также упомянул этот термин в своей телеграмме от 25 сентября 191 года, в которой он говорил о предполагаемом увольнении Ягоды из Наркомата и назначении на его место Н. Ежова». Миссия Ягоды по разоблачению группы Троцкого-Зиновьева явно провалилась. В отчете отмечается, что «ОГПУ опоздало с этим вопросом на четыре года» [1, с. 73]. Ввиду описанных выше событий и общественно-политической ситуации в стране в 1933-1934 годах официальные власти не решались пойти на такой важный шаг, как физическое устранение своих политических оппонентов. Понятно, что это звучное слово имеет несколько иное значение. Обвиняя Министерство внутренних дел и его руководство в своих неудачах, власти стремились наказать это учреждение и его нового лидера за более быстрые и беспощадные действия.

В то же время январский пленум ЦК 1933 г. б) призвал к большей бдительности перед лицом растущего врага и широкомасштабного сопротивления, предложив сокращение строительства легкой промышленности и другие относительно скромные меры по стабилизации общеэкономической ситуации в стране. На протяжении всего 1933 года крайние взгляды и тенденции «здравого смысла» переплетались. С другой стороны, второй пятилетний план,

разработанный в 1933 году и принятый на 17-м съезде партии (26 января - 1 февраля 1934 года), ставил более реалистичные и достижимые цели, чем предыдущий план. В новом плане были лучше учтены потребности населения.

Высшее руководство партии проявило определенную лояльность к представителям оппозиции, с некоторыми из которых обошлись только тюремным заключением. С другой стороны, в это же время осуществлялись и другие скрытые дискриминационные меры». 27 июня того же года порядок в сельском хозяйстве, промышленности и государственном управлении был восстановлен с помощью административно-репрессивных мер и продолжительной партийной чистки. В январе 1933 года Сталин выступил на пленуме с очень сильной речью, в которой призвал к беспощадным репрессиям против врагов государства. Он повторил, что классовая борьба будет усиливаться по мере развития социализма и «на этой основе старые контрреволюционные партии, такие как СДПГ, меньшевики, центральные и пригородные буржуазные националисты, осколки троцкизма и правые контрреволюционеры могут возродиться и укрепиться». [1, с. 84]. Эта речь и этот пленум стали прототипом февральско-мартовского Пленума ЦК КПСС 1937 года, на котором национальные лидеры неоднократно цитировали январский Пленум ЦК КПСС 1933 года. Речь Сталина в 1937-1933 годах цитировалась как пример «дальновидности и бдительности, предотвративших опасность полного уничтожения».

Эффектная партийная чистка, объявленная на январском пленуме ЦК 1933 года, была начата в мае 1933 года постановлением, принятым ЦК КПСС (б) 28 апреля 1933 года. В нем были определены категории членов партии, подлежащих исключению. Классовые диссиденты и враждебные элементы; двуличные элементы, которые на практике стремились подорвать политику партии «под прикрытием лжи и лжесвидетельства»; те, кто открыто и тайно нарушал железную дисциплину государства и партии, подвергая сомнению и оспаривая партийные решения и планы; эксцессы; пионеры; смердящие рабочие и моральные дегенераты; политические неграмотные.

В эту «классификацию» входят все недовольные, откровенные и в некоторых случаях просто «сплетники», а также те, кто говорит неправильные вещи в неправильной компании. В основе случаев, которые привлекли большое внимание, лежит сердце. Небольшие откровения об этих стимулирующих процессах распространились по всей стране. Местным ГПУ было поручено создать свои собственные «контрреволюционные ячейки», которые в некоторых случаях были связаны с «заговорщиками» в Москве и Ленинграде. Например, малоизвестный материал по делу «Турецкой народной партии», подготовленный на съезде народовластия Казахстана в 1933 году, очень интересен с точки зрения исследователя.

Обзор контрреволюционных националистических повстанческих групп, ликвидированных в Москве, Удмурт, А.О. . Татарстан, Туркменистан, Западная Сибирь, Башкортостан и Казахстан» и отметил, что «Специальный отдел ОГПУ в Москве провел тщательное расследование в отношении отдельных ПП ОГПУ на основании инструкций, полученных из периферийных регионов. инициатива по ликвидации большого числа контрреволюционных организаций, связанных с иностранными спецслужбами и центрами белой эмиграции за рубежом, и организация восстаний во имя создания независимого национально-буржуазного демократического государства»[1,с. 79].

По официальным данным, эти организации уже созданы:

«1. Использовать их как юридический щит для деятельности.

2. взять на себя руководство (Советским Союзом, экономикой и партийным аппаратом).

3. противостоят деятельности партии и властей во всех вопросах, касающихся экономического и политического развития этнических районов».[1,с. 80].

Во время интервенции «Турецкая народная партия» якобы была очень активна и стремилась свергнуть советский режим и создать независимую демократическую Народную Республику в Казахстане. В его состав входили члены Всесоюзной большевистской коммунистической партии и Всесоюзного ленинского коммунистического союза молодежи, в основном «классовые диссиденты». Согласно архивным документам, «организацию возглавил Абикеев Д., руководитель Алматинского областного комитета ВКП(б), который был членом партии с 1929 года и ранее был исключен из партии за разжигание межнациональной розни в Институте образования и за службу в качестве басмача во время гражданской войны».

В начале 1937 года в стране начались политические репрессии. Уже на декабрьском пленуме Комитета В 191 года, а затем в феврале-марте 1937 года они инструктировали Комитет В и Сталина, что все враги народа должны быть «искоренены и уничтожены с обеих сторон». Это оказало большое влияние на общественное сознание, и на массовых митингах, проходивших повсеместно, в том числе и в Казахстане, рабочие требовали смертной казни для Н.И. Бухарина, А.И. Рыкова и других обвиняемых. Поэтому Сталин и его товарищи решили ликвидировать оппозицию не только в центре, но и в национальных республиках. Ежов и его помощники не пытались сфабриковать эти дела, так же как они не пытались сфабриковать дела так называемых «национал-фашистов», которые были подавлены в 1937-1938 годах. Идея сгруппировать их с троцкистами и правыми была придумана для того, чтобы придать более широкий характер «делам» «национал-фашистов» и других «врагов народа» [3,с. 11]

Список литературы

1. Осипов В.П. Всмотриваясь в 20-30-е годы. - Алма-Ата, 1991. - 159 с.
2. Ахмедов Г. История того времени написана кровью // Казахстанская правда. - 1997. - 31 октября.
3. Айтмухамбетов А.А., Исмаилов С.С., Табулденов А.Н., Наурызбаева Э.К. Репрессии и депортации на территории Костанайской области в 1920-1940-е годы – Актобе: «Арт полиграфия», 2021. – 104 с
4. Жумасултанова Г.А. Политические репрессии в Казахстане в условиях тоталитарного режима (20-е начало 50-х г.г. XX в.): дис. ... к. и. н. – Караганда, 1999.
5. Орынбаева Д.Ш. Политические репрессии в Казахстане в 1938-1939г.г.: сравнительно- исторический анализ проблемы: дисс. ... к. и. н. – Алматы, 1999.

**ҚАЗАҚ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯСЫНЫҢ КӨРНЕКТІ ӨКІЛІ
Е.БЕКМАХАНОВ**

Ибрагимов Мансур Алтынбекович.

Ы.Алтынсарин атындағы Рудный әлеуметтік-гуманитарлық колледжінің қоғамдық пәндер оқытушысы. Гуманитарлық ғылымдар магистрі

Бұл еңбекте қазақ тарихындағы ХХ ғ. 30-40 жылдарындағы білім мен ғылымның дамуында зиялы қауым өкілі Е.Бекмұханов жайында сөз болмақ. Тоталитарлық жүйенің кесірінен еңбегіне лайықты баға бермей, аяғынан шалып тарихымыздың шынайылығы бұрмаланғанына уақыт куә.

Алаштың арманы болған «азаттық» алаш қайраткерлерінің түбіне жетіп, елді ұлттың серкелерінен айырды. «Кеңестер одағының саясаты Алаштың азаттығын аңсаған қайраткерлемізді қырып салды» деп келдік.

Қазақстанның ХХ ғасыр тарихы алуан оқиғаға байлығымен ерекшеленіп, ең бастысы, Кеңестік қатаң идеологиялық қысымнан азат болуға ұмтылды. Ол отандық жылнаманың негізгі бөлігі болып табылады. Ұлы Отан соғысынан кейін Н. Верт айтқандай, 1930 жылғы секілді, партия елдің жаңа тарихын жасауға баса – көктей әрі дәрекі кірісті. 1946 жылы тарихқа жаңаша қараудың жолдарын қарастыра алмағаны үшін «Исторический журнал» («Тарих журналы») жабылды. Бұрынғының орнына ашылған «Вопросы истории» («Тарих мәселелері») журналының өзі 1949 жылы қатаң тазартуға ұшырады.

40-жылдар 50-жылдардың бас кезінде социализмнің сталиндік үлгі идеологиясы өзінің шырқау биігіне жетті. Міне, осындай күрделі жағдайда қоғамдық ғылымдар партия комитеттерінің қатаң бақылауымен дамыды. Әсіресе, қоғамдық ғылымдардың мұнан әрі қарайғы жағдайына БК (б) П ОК-нің «Звезда» және «Ленинград» журналдары туралы қаулысының (1946 жылдың 14 тамызындағы) зардабы қатты тиді. Бұл директивалық құжаттың қабылдануы интеллигенцияны, басқаша ойлайтын адамдарды қудалау мен соңына түсудің жаңа кезеңін өрістетті. Қазақстан партия комитеттері де өз жұмыстарын Х БК (б) П ОК-нің идеология жөніндегі хатшысы А. А. Жданов өз ойын: «Біз шаруашылықтың 5жылдығына кіріскен екенбіз, онда келіңдер, идеологияны да қолға алып, алға апарайық. Не, күшіміз жеткіліксіз бе? Жеткілікті» деп білдірді. Сірә, осы бір мезгілді әсіре патриотизмнің сталиндік құбылнамасының дүниеге келуімен байланыстыруға болатын секілді. Әсіресе оның айқын көрініс тапқан саласы гуманитарлық ғылым, нақты айтқанда: тарих, тіл, әдебиет, шығыстану мен өнер еді. 40-жылдардың аяғына қарай Қазақстан Компартиясы ОК-нің бірнеше қаулысы шықты, солардың ішінен К(б) П ОК-нің 1947 жылдың 1 ақпанындағы «ҚазКСР ҒА Тіл және Әдебиет институтының жұмысындағы өрескел саяси қателіктер туралы» қаулысын ерекше атауға болады. Қазақстан ғылымы мен мәдениетіне, білімге және қазақстандықтардың көптеген буындарын тәрбилеуге қаулының тигізген зардабы зор еді.

Ленинград пен Мәскеуде қолдан жасалған «Ленинград ісі», «дәрігерлер ісі» жүріп жатқан кезде, Қазақстанда «Бекмахановтың ісі» ұйымдастырылды. [2,532-537 бет]

Ісі қазақ үшін мәңгілік қастерлі тұлғалардың ішінде де Ермұхан Бекмахановтың қымқиғаш азап пен ғажапты толайым тоғыстырған, ұлттың ақиқат тарихын айту жолында жұдырықтай жүрегін алау етіп жаққан жаңкешті тағдыры жарқын мұңымен бөлекше жарқырап көрінеді. Қазақтың кәсіби тарихнамасының із ашарына құдайым қайсар мінез бен қабілет-дарынды аса бір жомарттықпен аямай бергені де қандай ғанибет дерсіз. [1]

1946-1947 жылдарда Қазақ КСР Ғылым академиясында жаңадан құрылған Тарих, археология және этнография институты директорының ғылыми жұмыс жөніндегі орынбасары, 1947 жылдан бастап, өмірінің соңына дейін, яғни 1966 жылы мамырдың алтысына дейін Қазақ мемлекеттік университетінде өзі ұйымдастырған Қазақстан тарихы кафедрасын басқарды.

Е. Бекмахановтың ғылым мұрасы оның тақырыптарының алуан түрлі болуымен, тарихи мәселелерді кең қамтуымен және оларды байыпты шешуімен ерекшеленеді. [3, 117 бет]

1943 жылы шыққан «Қазақ КСР тарихының» бір тарауы түріндегі «К. Қасымов бастаған азаттық күрес»і (1837-1847жж) атты диссертациясы, осынау тақырып ауқымын мейлінше кеңейтіп, 1946 жылдың 14 қазанында Мәскеуде

Волхонка 14-тегі көне үй, КСРО Ғылым академиясы Тарих институтының үлкен залында «Қазақстан ХІХ ғасырдың 20-40 жылдарында» деген докторлық монографиясын қорғайды. Алқалы төрде академик Борис Дмитриевич Греков, кеңес мүшелері-академиктер А.М.Панкратова, Н.М.Дружинин, М.В.Нечкина және басқа тарих ғылымдарының докторлары отырды. Қазақ зиялылары залға лық толды. Биолог Кәрім Мыңбаев, химик Ерден Әзірбаев, әскери жазушы, гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлы. Кеңес Одағының Батыры, әдебиетші-жазушы Мәлік Ғабдуллин мен көптеген аспиранттар Ермұханның қорғауын тыңдауға келіпті. Және де Қазақ КСР Ғылым академиясының президенті Қ.И.Сәтбаев та келеді. Ермұхан өз диссертациясының мазмұнын егжей-тегжейлі баяндап береді. Оның оппоненттері Н.Дружинин, М.Вяткин, С.Юшков диссертацияны жіліктеп талдап, жекелеген кемшіліктерін жіпке тізеді. Ермұхан өз көзқарастарын қорғап, зерттелген проблема, архивтік дереккөздер орайында терең білімдарлығын танытып, жалпы тақырып бойынша ой-өрісінің кеңдігін көрсетті. Тек бір дауыс қана қарсы болып, Ғылыми кеңес мүшелерінің басым көпшілігі тарих ғылымдарының докторы атағы берілуін жақтады. Қ.Сәтбаев Ермұханды үлкен ризашылықпен құттықтап, банкет жасауға ақша береді. Бірақ Жоғарғы аттестациялық комиссия осы докторлық атақты бекіткенше екі жыл күтуге тура келеді. Қарсыластары Е.Бекмахановты хандықты көксейді, ұлтшыл деп кінәлап, екінші біреулері ол бәрін Рязанов қолжазбаларынан көшіріп алған деп жала жауып, ЖАК-қа жазып жатты. Бұған налыған Е.Бекмахановты Қаныш Имантайұлы ғалымның жолы ылғи даңғыл бола бермейді, кедергілер де кездеседі, шыда, шырағым деп жұбатыпты. Е.Бекмаханов тыныштық таппай, атағы бекімей тұрып-ақ қолжазбасын баспаға дайындайды. «Қазақстан ХІХ ғасырдың 20-40 жылдарында» атты монографиясы 1947 жылдың жазында жеке кітап болып шықты. Осы кітап шығысымен-ақ, дұшпандары Ермұханға қарсы өре түрегеліп, оны тағы да Кенесары ханды асыра дәріптеді, ұлтшыл деп айыптады. Мұның соңы әуелі Мәскеудегі, сонан кейін Алматыдағы талқылауларға ұласты. 1948 жылдың 14-19 шілдесінде Ғылым академиясының Киров көшесіндегі ғимаратының лық толы залында бес күн бойы пікір талас жүрді. 15-тен аса сөйлеген адамның жетеуі, атап айтқанда, И.Я.Будовниц, Б.Аспандияров, Е.Ділмұхамедов, Ә.Жиреншин, А.Нүсіпбеков, Т.Елеуов, Х.Әділгереев Бекмаханов идеяларын қолдап шықты. Қалған сөйлеушілер қаралаудан танбай, әртүрлі атаққа таңып, ағаш атқа мінгізіп бақты.

Ермұхан өз қарсыластарының сөздерін зейін қоя тындап, қорытынды сөзінде С.Толыбековке, Х.Айдароваға, Т.Шойынбаевқа дәлелді түрде тойтарыс береді. Осы бес күнге созылған пікір таласқа қатысқан жұбайы Халима апай іле-шала перзентханаға түседі. Қазақ салтында мұндай болмаса да, әкеден бес жасында қалған, ашаршылық жылдарында барлық жақын туыстарынан айырылған Ермұхан: « Менің өмірімді жалғастырсын » деп ұлына да Ермұхан деп өз атын қояды. [1]

Қазақстан тарихы ғылымында Қазақстанның Ресейге қосылу проблемалары Кеңестік идеология тұрғысында зерттелінді; ол «түгелдей зиян», «жартылай зиян», «прогрессивті құбылыс» деген сияқты үш қырынан қаралды. Е.Бекмахановтың идеялық қарсыластарының бірі А.Ф.Якунин 1950 жылы «Правда» газетінде «Қазақстан тарихы мәселелерін маркстік-лениндік тұрғыдан жазу үшін» атты мақала жариялады. Ол мақаласында былай деп жазды: «Тарихшы М.Н.Покоровский және оның «мектепсымағы» орыс емес халықтардың Ресейге қосылуын «түгелдей зиян» деп жазғаны мәлім. 1950 жылы 26 желтоқсанда «Правда» газетінде Т.Шойынбаев, Х.Айдарова мен Якуниндердің бірлесіп жазған «Қазақстан тарихын маркстік-лениндік тұрғыдан зерделейік» атты мақаласы жарық көрді. Осы мақала кеңестік тарих, жалпы гуманитарлық ғылым тағдырында зұлматты рөл атқарды. Онда Бекмаханов еңбегінің мәніне бара алмаған, мұрағаттық және әдеби мағлұматтарды қате пайдаланып, тарихты бұрмалаған. Автор маркстік-лениндік ғылыми ұстанымнан ауытқыған, өкінішке қарай, ғылыми-зерттеу жұмыстардың бәрі бірдей осы талапқа сай келмей жатыр деп көрсетілді.

«Правдадағы» осы мақала 1951 жылы 21 ақпанда өткен КСРО ҒА тарих институты Ғылыми кеңесінің талқылау нысанына айналды. С.Л.Утченко мақаланың талқылауға жатпайтындығын, онда екі ұдай пікірдің жоқтығын айтты. Алайда ол М.В.Вяткин, А.М.Панкратова, Н.М.Дружинин, А.П.Кучкин және М.В.Нечкиналардың осы қозғалысқа қате, марксизмге кереғар баға бергенін атап көрсетті. Ғылыми кеңес өз қорытындысында Е.Б.Бекмахановтың жұмысы «күйе жағу», теориялық және саяси тұрғыда марксизмге жат буржуазиялық-ұлтшылдық көзқараста жазылған» деген баға берді.

А.М.Панкратова Е.Б.Бекмахановтың еңбегін Қазақстанның жинақталған тарихын жасаудағы алғашқы сәтті қадам деп бағалап, қаралау қорытындысында қол қоюдан бас тартты. 1951 жылы 16 сәуірде партия жиналысы болып, онда Е.Б.Бекмахановты БК(б)П қатарынан шығару жөніндегі 13 сәуірдегі бюро шешімі бекітілді. Оны институттан шығару мәселесі қойылды. Сол жылы 24 сәуірде Институт Ғылыми кеңесінің кеңейтілген отырысы шақырылып, онда Е.Б.Бекмахановқа тарих ғылымының докторы және кандидаты ғылыми атақтарын беру жөніндегі шешімді алып тастау туралы Бүкілодақтық аттестациялық комитетке (ВАК) өтініш жасалды. 1951 жылы 16-17 қазанда Қазақстан К(б)П ОК VIII пленумы өтіп, онда ОК бірінші хатшысы Ж.Шаяхметовтың «Республика партия ұйымдарындағы идеологиялық жұмыстардың жағдайы және оны жақсарту шаралары туралы» баяндамасы талқыланып, онда сын нысанасына Бекмаханов және «қатардағы партия мүшелерінің» айтқанына, «халық үніне» құлақ аспаған Академия басшылары алынды. 1952 жылы 24 мамырда ҚазКСР ҒА Президиумы отырысы Е.Б.Бекмахановты қызметтен босатты.

[2,537-538,539 бет]

Е.Б.Бекмахановтың жұбайы Халима Бекмаханованың айтуынша, ол 1952 жылдың 30 тамызында Е.Бекмахановты Новотроицкіге шығарып салған. Кеткісі келмей, бірдеңе сезгендей, мазасыз күй кешкен. Айтқанындай-ақ, 5 қыркүйекте оны тұтқындап, Алматыға әкеліпті. Сол күні Бекмахановтың үйінде де тінту жүргізілді. Кешкі сағат 22-де Халима апай жұмыстан келсе, үйдің есігі ашық тұр екен. Бір бейтаныс қазақ тінтуге құжат көрсетті. Ермұханға бірдеңе болғанын сезеді. «Ас-су беруге рұқсатты табаннан тозып жүріп бір ай дегенде әрең алдым» деп еске алады Халима апай. Тергеу үш айға созылды. Сот 1952 жылдың 2 желтоқсанында болды. 4 желтоқсанда үкімді жария етерде, жұбайына қатысуға рұқсат береді. Көз жасы сорғалаған Ермұхан үкімді естігенде, жылап жібереді. Мұндай әділетсіз, қатал үкімге қалай жыламассың! Онда: «...айыпталушы Бекмаханов өзінің тарих ғылымы саласындағы ғылыми қызметкер жағдайын пайдаланып 1942-1951 жылдардың өне бойында өз жұмыстарында тарихи фактілерді өңін айналдырып бұрмалаған, сөйлеген сөздерінде буржуазиялық-ұлтшылдық идеологияны насихаттаған, феодалдық-байлық құрылыс пен оның орыс халқына қарсы күресуші һәм Қазақстанда орта ғасырлық тәртіптерді сақтап қалуға ұмтылушы кертартпа хандары мен сұлтандарын мадақтаған. Ол өзінің буржуазиялық-ұлтшылдық көзқарастарын негіздеу үшін кертартпа ақындардың, сондай-ақ Кеңес өкіметіне қарсы күрескен халық жаулары-алашордашылардың шығармаларын пайдаланды. Нақ осы ұлтшылдық идеологияны таныстарының арасында да жүргізді» деп жазылып, сот тергеуі осыларды анықтағанын және айыпталушы Бекмахановтың мойнына қойылғанын айтады.[Егемен қаз] Дәлірек айтсақ, Қазақ КСР Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы Е.Б.Бекмахановты қылмыстық кодекстің 59-10-бабының 2 бөлімі 2 УК бөлімі 58-2 бап санкциясымен, түзету лагерінде 25 жыл қамауда ұстауға, 5 жылға дейін конституциялық құқығынан айыруға және оған тиісті мүлік атаулыны түгелдей тәркілеуге үкім шығарды. Сондай-ақ судья Мамутов, халық өкілдері Жүнісова мен Жулин қол қойған сот шешімінде: «Жоғарыда көрсетілген жазаны өтеу мерзімі 1952 жылдың 5 қыркүйегінен, яғни тұтқынға алынып қамалған күннен есептелсін, айғақтардың бәрі іске тігілсін, сот шешімі ең соңғы, кассациялық тұрғыда шағым жасауға жатпайды» деген жазбаша сот қорытындысы жазылды.

Е.Б.Бекмаханов тұтқындалғаннан кейін, оның аспиранттары мен студенттерін «Бекмахановтың балапандары», «бекмахановшылар» деп атап, оларды да қуғынға ұшыратты. Олардың қатарында аспиранттар Б.Е.Есмұхамедов, П.Тибекін, З.Пашил, А.Мұхтаров, А.Найзағарин болды. [2, 540-541 бет]

Е.Бекмахановтың досы Исаак Урэльевич Будовниц қорықпай – үрікпей Бас прокурорға шағым арыз жазуға Халима Бекмахановаға көмектеседі. А.М.Панкратовамен үйінде жолығып, ол кісі болған жайға өкініш білдіріп, Ермұханның нақақтан күйіп кеткенін, мүмкіндік туған бетте оның

ақталуына көмектесетінін айтады. Е.Бекмахановтың өзі де қарап жатпай, Хрущевтің атына 16 беттік ұзақ арыз хат жолдады. Өзін 25 жылға не үшін кескенін егжей-тегжейлі баяндайды. [1]

1953 жылдың аяғында, көрнекті кеңес тарихшысы, академик А.М.Панкратова Е.Бекмахановтың ғылыми тұжырымдарына нық сеніммен, беделі және КОКП-ға мүшелігін пайдаланып, Н.С.Хрущевқа Е.Б.Бекмахановты ақтау, оны түрмеден босату туралы өтініш жолдады. КСРО Жоғарғы Соты қылмыстық істер жөніндегі Сот алқасының 1953 жылдың 21 қазанындағы шешімімен оны қылмысқа тарту жөніндегі үкім жойылды және КСРО ИМ 1954 жылдың 16 ақпанындағы қаулысымен РКФСР қылмыстық іс жүргізу кодексінің 4-бабының 5-тармақшасына сәйкес, Е.Б.Бекмахановқа қатысты тергеу ісі тоқтатылды. Е.Бекмахановтың ақталуы бірден жүзеге асқан жоқ, ол үш кезеңнен тұрды: I – 1954 жыл-заң жүзінде және саяси тұрғыдағы ақталу; II- 1954-1956 жылдар (КОКП XX съезі) – профессор Е.Б.Бекмаханов ісін қайта қарау, С.М.Киров атындағы ҚазМУ-дің Қазақ КСР тарихы кафедрасының меңгерушісі қызметіне қайта алу және ғылыми дәрежелері мен атақтарын қалпына келтіру; III- 1956-1992 жылдар, оның ғылыми тұжырымдарының ақталуы. [2,541 бет]

Сібірдің суығы өкпесін тесіп, денсаулығын құртқан Ермұхан шипажайда емделіп демалудан да бас тартып, тек үйіне, отбасына, әйеліне, балаларына асықты. Үстіндегі түрме киімімен Анна Михайловнаның үйіне барды. Оның да қуанышы қойнына сыймай, Ермұханды бастан-аяқ су жаңа етіп киіндірді. «Сенің достарың көп, бірақ дұшпандарың да бар. Сондықтан жақсы киінуің керек », дейді ол кісі. Ермұхан Анна Михайловнаның осындай қамқорлығын, өзіне жасаған барша жақсылығын өмір бойы ұмытпай өтті.

Ермұқан Бекмаханов 1954 жылы 16 ақпанында Мәскеудегі Бутырка түрмесінде қолына ісінің тоқтатылғаны туралы анықтама тапсырылып, өмірге екінші қайтара жолдама алады. [1]

Еңбектеріндегі астарлы аңсар –мұраттар арқылы тарихшы ғалым Бекмаханов шынтуайына келгенде сан мыңдаған саналарда Кенесары көтерілісінен кем түспейтін сілкініс тудырып, кеңестік режимнің қуғын-сүргіні көздерін құртып болған кешегі Алаш арыстарының насихатын жалғастырғаны анық. Академик Н.Дружинин Е.Бекмахановтың Кеңес Одағының патриоты болуымен бірге, өз халқын жан-тәнімен сүйетінін аңғарған. Қазақстанның алғашқы кең көлемді тарихының кіндік атасы Мұхамеджан Әбдіхалықов артық-кемі жоқ: «Ермұхан-қазақ тарихшыларының сұлтаны» дейді. Б.Момышұлы оны М.Әуезов пен Қаныш Сәтбаев сынды ұлылардың қатарына қояды. Әрине, бұл бекер емес. Себебі әр заманда азаттығымыз үшін алысқан Алаштың арыстан ерлерінің бірегей бірі де, дүрегей дүрі де осы Е.Бекмаханов болатын. Бүгінде ұлтының ұлы тұлғасы бола білген тарихшы атамыздан тараған балаларымен немере шөберелері өсіп, өрбіп келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Егемен Қазақстан .15 ақпан, 2013 жыл
2. «Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін» .4 том ,«Атамұра» 2010
3. «Тарихи тұлғалар», төртінші басылым . «Алматы» 2009

**РЕПРЕССИВНЫЙ ХАРАКТЕР ПРОВЕДЕНИЯ
КОНФИСКАЦИИ
ИМУЩЕСТВА И СКОТА У НАСЕЛЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ
КОСТАНАЙСКОЙ
ОБЛАСТИ)**

Закирова А.Б, 4 курс, 5В020300 - История, институт экономики и право им. П.Чужилова, КРУ им. А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Исмаилов С.С., ассоциированный профессор, кандидат исторических наук, КРУ им.

А.Байтурсынова.

В статье на основе архивных документов из Костанайского государственного архива, опубликованных сборников документов архива Президентв РК и Центрального государственного архива РК, рассматривается процесс конфискации имущества и скота у населения в Костанайской области, в 1920-1930 годы XX века. Особое внимание уделяется динамике применения репрессивных для раскрытия сущности и механизмов политики конфискации.

В 1930 годы репрессиям также подверглись бывшие конфискованные кулаки, антисоветские элементы и многие другие. Целью данной статьи является раскрыть сущность и динамику применения репрессивных мер в процессе проведения конфискации имущества и скота у населения в Казахстане на примере Костанайской области.

На основе принятых решений И.В.Сталина от 18 января 1928 года на законодательном уровне было разрешено брать под арест и ссылаясь на 170 статью уголовного кодекса конфисковать имущество у зажиточного населения [1]. Тем самым был заложен фундамент применения репрессивных мер против зажиточного слоя в сельской местности.

Реализация указа о конфискации и переселении крупных байских хозяйств и полуфеодалов на территорию Казахстана была связана с разработкой проекта постановления, принятого 14 марта 1928 г. Согласно отчету Нурмаканова, проект постановления был рассмотрен на совместном заседании Казахского ЦИК и

Казахского Совета Народных Комиссаров 27 августа 1928 года. На основе этого в 1928 году 27 августа был принят декрет ЦИК и СНК Казахстана «О конфискации и выселении крупнейших байских хозяйств и полуфеодалов» [2].

Этот документ содержит основные правила деления хозяйств по социальной принадлежности. Так, за крупными богатыми хозяйствами в кочевых районах при переводе скота были выделены богатые хозяйства, насчитывавшие более 400 голов, в полукочевых - более 300 голов и оседлых - более 150 голов крупного рогатого скота. Ссылаясь на этот декрет, в Костанайской округе было зарегистрировано 249 байских хозяйств. Было решено назначить в Костанайском округе уполномоченных центральных исполнительных комитетов, уполномоченных конфисковать хозяйства и переселять крупных зажиточных баев и полуфеодалов. В Костанайский округ был направлен товарищ Татымбаев.

Работая с архивными документами, было замечено, что в 1928 годы баев не только конфисковали, но и с семьей переселяли в другие округа. Таким образом, баев с Костанайского округа переселяли в Семейский округ.

В секретной докладной записки Кустанайского ОК ВКП (б) от 19 октября 1928 года «О ходе конфискации крупных баев-полуфеодалов и ее предварительных итогах» комиссия по конфискации должна была начаться 20 числа сентября [3]. Кроме того, в каждый район был направлен по одному дополнительному уполномоченному для проведения практической работы по конфискации. Несмотря на все это, на некоторых участках практическая работа началась значительно позже сроков, указанных в указе. Это было связано с задержками в подготовке, в частности регистрации скота и имущества, подлежащего конфискации.

Так же, 15 сентября, были окончательно утверждены и опубликованы в газетах «Ауыл» и «Степной Крестьянин» списки баев, подлежащих по декрету от 27 августа 1928 года к выселению и конфискации.

В этот список вошли 55 баев проживавшие в 9 районах Костанайского округа:

Тургайский район – 5 человек, Джетыгаринский район – 11 человек, Наурузымский район – 5 человек, Убаганский район – 12 человек, Аманкарагайский район – 6 человек, Мендыгаринский район – 7 человек, Карабалыкский район – 2 человек, Каинды-Кумакский район – 3 человек, Батпаккаринский район – 4 человек [4].

Помимо баев с кулаками к конфискации и выселению подверглись бывшие волостные управители. В ОБЩЕМ ИХ НАСЧИТЫВАЛОСЬ 11 ЧЕЛОВЕК. В данную категорию входили следующие лица:

Таблица 1 - Бывшие волостные управители

Район	№аула	Ф.И.О.
Тургайский	№4	ДауренбековЖакуп
Джетыгаринский	№11	ИткеевАсип
	№5	МинайдаровСеит
	№15	Жаксыбаев Беркимбай
	№8	ИсмаиловУмар
	№14	КстаумуратовАбдрахман
Мендыгаринский	№5(№1)	ТашеновУразбай
	№2	ДарменовТокуш
	№8	МурзинБабакай
Карабалыкский	№7	ЯманчаловСейткали
	№10	АлдияровБермухамед

ТОТ ФАКТ, ЧТО ЭТИ ГРАЖДАНЕ ВО ВРЕМЯ ЦАРСКОГО ПРАВЛЕНИЯ входили в управленческую структуру и являлись руководителями волостей был достаточен для того, чтобы они вместе с семьями подверглись РЕПРЕССИЯМ СО СТОРОНЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ.

В одном из найденных в архиве документов был указан список конфискованных баев, в их числе были: Джексымбаев Беркымбай, Зейнуллин Курганбай, Дауренбеков Джакуп, Караулов Джаксым, Альдияров Абубакир, Исабаев Кубек, Уразалин Омар и многие другие.

В общем, было рассмотрено 38 заявлений, на основе которых были выявлены 41 граждан попавшие под конфискацию. И, в частности, они были не только баи, но и бывшие руководители волостей и аулов, сторонники и члены Алашординцев. Например, Дауренбеков Джакуп был конфискован по второй категории, и причиной этому было не только то, что он был волуправителем, а тем что был во время революции на стороне Алашординцев и поддерживал с ними связь [5].

Среди конфискованных были сын миллионера Яманчалов Сейткали, хаджи братья Кошпановы и др. Так же, был конфискован Мякишев Ешмагасибет который, был крупным баям, при царизме был переводчиком. Действительно, любое сотрудничество этих лиц в прошлом с царским правительством в советское время становилось основанием для репрессий.

Против проводимой политики власти баи применяли мирные меры, такие как угон скота за границу, продажа скота и имущества, переезд за пределы округа или страны. Например, Ешмагасибет Акышев подлежал к выселению с Костанайского округа в Петропавловский округ. Но чтобы избежать наказания

он переехал в Ламатинский район Курганского округа. А советская власть применяла против них репрессивные меры.

В Костанайском округе помимо казахов проживали другие этносы. В частности, европейское население проживало в Федоровском районе. С лета 1929 г. значительно возросло налогообложение кулаков. По закону кулаков осуждали и штрафовали за несвоевременную уплату налогов. Имущество должников было конфисковано и продано путем торга.

Помимо штрафов практиковались различные изъятия, иные действия насильственного характера по отношению к лицам, которые имели достаточное количество скота, земли, недвижимого имущества. В акте изъятия скота и иного имущества у кулацких хозяйств Банновского сельского совета были указаны следующие имена: Казыдуб Павел, Пономарев Тимофей, Василенко Иван С., Попко Иван, Шевченко Карп, Птушко.

При рассмотрении списков кулаков было выяснено, что применяемые меры ликвидации их как класса применялись следующие меры: лишение избирательных прав, арест, лишение свободы, наложение штрафа, изъятие и конфискация имущества, и принудительное выселение.

Например, Андриянов Яков имел 16 га земли и 29 голов крупного скота, за что платил налог в размере 300 рублей. В 1929 году его оштрафовали, вследствие чего был конфискован. А 1927 году был лишен избирательных прав. После конфискации имел судимость за то, что выступал против Советской власти. Помимо судимости, ему дали запрет на въезд на территорию Костанайского округа на 5 лет вместе с членами семьи.

На основе отчета от 20 февраля 1929 года, было выяснено, что некоторые председатели сельских советов, районных и окружных комиссий и другие лица отказывались применять репрессивные меры против баев и кулаков, что привело к тому, что их самих взяли под арест и судили. По таким причинам были взяты под арест 21 человек [6]. Такие случаи встречались в даже 1928 году. Например, дело одного из председателей сельсовета Кайынды-Кумакского района было направлено в суд [5, с. 37].

К концу 1929 года правительство постепенно начало переходить к политике ликвидации баев и кулаков как класса. А переход к ликвидации юридически был оформлен с 1 февраля 1930 года декретом ЦИК СССР и СНК СССР «О мерах по усилению социалистического преобразования сельского хозяйства в районах массовой коллективизации и борьба с кулачеством». Согласно декрету, в районах массовой коллективизации, а в других районах по мере массовой развертывания коллективизации в срочном порядке требовались следующие меры: отмена земельного закона, ограничение аренды и использования наемного труда в сельском хозяйстве по отношению к личным хозяйствам, захват сельскохозяйственных и жилых построек, предприятий по переработке сырья, кормовых и семенных запасов [7].

Анализируя этот документ, мы видим, что практика репрессий и кровопролития без суда и следствия практически была узаконена. Этот документ, ярко отражающий действия сталинского руководства в период массовой коллективизации, подтверждает утверждение об антинародном характере большевизма, лицемерии и преступности его лидеров.

Постановлением ЦК ВКП (б) от 30 января 1930 года «Об ликвидации кулачества как класса» ЦК ВКП(б) утвердил направления массовой коллективизации и постановил провести практическую работу о ликвидации кулачества в ближайшее время [8]. В Костанайском округе были утверждены Федоровский и Карабалыкский районы, которые подлежали массовой коллективизации.

Как мы видим, в сводке рассмотрения дел по Федоровскому и Карабалыкскому районам по конфискации баев и кулаков было выявлено, что по двум районам было рассмотрено 502 дела [5, с. 39]. Из них по Федоровскому району 392 дела, а по Карабалыкскому 110 дел. В частности, дела были рассмотрены по II и III категориям. В Федоровском районе по II- категории были утверждены 306 человек, по Карабалыкскому району 100 человек. По III - категории в Карабалыкском районе было рассмотрено всего 3 дела, а в Федоровском районе 36 дел.

В сводке Комиссии Казкрайкома ВКП(б) об утверждении количества репрессируемых байско-кулацких хозяйств были приведены сведения конфискуемых по 3 категориям [9].

По 13 округам были утверждены 7 397 хозяйств отнесенные к I – категории. Из них 238 хозяйств были с Костанайского округа. Нужно отметить, что репрессивные меры также применялись против бедняков. Если из 7 397 хозяйств байско-кулацкие были 5 199, то 597 хозяйств были бедняцкими. Арестованных из этой категории было 166 человек, а группированных 29 человек [9, с. 89].

По II – категории были утверждены 2 430 хозяйств состоящие из 7 105 человек. В Костанайском округе подлежали к выселению 430 хозяйств. Но, фактически было конфисковано 413 хозяйств или 2 125 человек [9, с. 90].

Конфискованные по I и II категориям были выселены за пределы округов, а III категория лиц подлежали переселению внутри округов. Всего по Казахстану намеченных к выселению по 7 округам было 2 242 хозяйств. Но, фактически было выселено 521 хозяйств. Если по Костанайскому округу было намечено к выселению 207 хозяйств, то по факту были выселены 94 хозяйств [9, с. 91].

По архивным документам зафиксированы факты чрезмерных перегибов политики конфискации. В отчете Боровского райкома ВКП (б) от 1 мая 1930 года говорится, что в районе было взято на учет 477 хозяйств кулаков подлежащие ликвидации. В деревнях Алёшинском и Денисовка у кулаков были изъяты жареное мясо, печеный хлеб, кувшин молока и т. д.

Во Введенском, Белоярском, Михайловском, Алёшкинском сельсоветах этот показатель был увеличен до 20% от всего населения, где были созданы определенные преимущества. Поэтому, перегибы, проводимые компанией, коснулись не только крупных кулаков и зажиточных баев, но и середняков с беднотой, что привело к дальнейшему обеднению народа и к голоду [10, с. 293].

1930 году 14 мая была предоставлена сводка, в которой были изложены меры по переселению кулаков третьей категории. С Федоровского района в неблагополучные места было выселено 47 семей, а с Мендыгаринского 14 кулацких хозяйств [9, с. 133].

На основе выше указанных трех документов, можно прийти к такому выводу, что проводимые репрессивные мероприятия против баев и кулаков были не прерывными и масштабными.

Таким образом, в конце 20-х годов – начале 30-х годов прошлого века на нынешней территории Костанайской области осуществлялась политика конфискации имущества и скота у зажиточного населения которая носила репрессивный характер.

Список использованных источников:

1. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Май 1927 — ноябрь 1929 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. - 880 с.
2. ЦГА РК. Ф.1380. Оп.1. Д.268. Л.57.
3. АП РК. Ф. 141. Оп. 1. Д. 2053. Л. 22.
4. ГАКО. Ф.73. Оп.2. Д.2. Л.41-43.
5. Айтмухамбетов А.А., Исмаилов С.С., Табулденов А.Н., Наурызбаева Э.К. Репрессии и депортации на территории Костанайской области в 1920-1940-е годы – Актобе: «Арт полиграфия», 2021. – 104 с.
6. ГАКО. Ф. Р73. Оп. 1. Д. 230. Л. 44-45.
7. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Т 65 1927—1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 — декабрь 1930 / Под ред. В.Данилова, Р.Маннинг, Л.Виолы. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. — 927 с.
8. АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.2926. Л.55-58. Копия
9. Трагедия казахского аула 1928-1934 [Текст] : сб. док. Т. 2: 1929 - январь 1932 / [сост. А. С. Зулкашева [и др.]. – Алматы : Раритет, 2018. - 744 с.
10. Сборник посвященный 25-летию Независимости Республики Казахстан и 80летию Костанайской области «Костанайская земля: люди,

события и факты» - Костанай: Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова, 2016., 446 с.

ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНДА 1920-1930 ЖЫЛДАРЫ ХАЛЫҚТАН МҮЛІК ПЕН МАЛДЫ ТӘРКІЛЕУ ПРОЦЕССИНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Закирова А.Б., 4 курс, 5В020300 - Тарих, П.Чужинов атындағы экономика және құқық институты, А.Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай, Қазақстан.

Шалгимбеков А.Б., қауымдастырылған профессор, тарих ғылымының кандидаты,

А.Байтұрсынов атындағы ҚӨУ.

Мақалада Қостанай облыстық мемлекеттік мұрағатының мұрағаттық құжаттары, ҚР Президенті мұрағаты мен ҚР Орталық мемлекеттік мұрағаты шығарған құжаттар жинағының негізінде ХХ ғасырдың 1920-1930 жылдары Қостанай облысының тұрғындарынан мүлік пен малды тәркілеу процесі қарастырылады. Тәркілеу саясатының мәні мен ерекшеліктерін ашу үшін нормативтік-құқықтық актілерді талдауға ерекше көңіл бөлінген.

Өткен ғасырдың 20-жылдарының соңында Қостанай облысының қазіргі аумағында ауқатты топтар мен халықтан мүлкі мен малын тәркілеу саясаты жүзеге асырылды. Осы мақаланың мақсаты Қостанай облысының мысалында Қазақстандағы халықтан мүлік пен малды тәркілеуді жүргізу процесінің мәнін ашу болып табылады.

Дәстүр бойынша қарастырылып жатқан уақытта қазақ ауылдарында байлардың халыққа әсері басым болды. Сондықтан кеңес өкіметі байлар мен жартылай феодалдарды қазіргі билік үшін басты жауы мен қауіпті элементтердің санатына жатқызуға мәжбүр болды.

Бұл мәлімдемелер көптеген заңнамалық актілерде көрсетілген. Соның бірі БОАК Президиумының 1928 жылғы 14 наурыздағы "байлар мен малшылардың отбасыларын тұрақты тұрғында пайдалану және тұру құқығынан айыру және олардың мүлкін тәркілеу туралы"қаулысы болып табылады. Осы қаулыға сәйкес, байлар, манаптар мен сұлттардардың ұрпақтары, ең күшті және бұрын артықшылыққа ие ақсүйектер, шеткері жерлердегі кеңес өкіметінің тәжірибесіне сүйене отырып, олардың Кеңес өкіметінің жаулары екенін көрсетеді.

Осы саясат басталғанға дейін байлар көшіп, малдарын шетелге айдап, қайта сата бастады, тысқары жерлерге өндіріс құрал-саймандарын тасымалдады. Бұл әрекеттер, әрине, Қазақ АКСР-індегі биліктің жоспарлы қызметін бұзды.

Ірі бай шаруашылықтары мен жартылай феодалдарды тәркілеу және Қазақстан аумағына көшіру туралы жарлықты іске асыру 1928 жылғы 14 наурызда қабылданған қаулы жобасын әзірлеумен байланысты болды. Осының негізінде 1928 жылы 27 тамызда ОСК және Қазақстан ХКК "ірі бай шаруашылықтары мен жартылай феодалдарды тәркілеу және көшіру туралы" декреті қабылданды [1]. Бұл құжат шаруашылықтарды әлеуметтік тиістілігі бойынша бөлудің негізгі ережелерін қамтиды. Көшпелі аудандардағы ірі бай шаруашылықтарға мал басын іріге ауыстыру кезінде 400 бастан астам, жартылай көшпелі - 300 бастан астам және отырықшы - 150 бастан астам ірі қара малы барлар бай шаруашылықтарға жатқызылды. Осы жарлыққа сілтеме жасай отырып, Қостанай округінде 249 бай шаруашылығы тіркелген. Қостанай округінде шаруашылықтарды тәркілеуге және ірі байлар мен жартылай феодалдарды көшіруге уәкілетті орталық атқарушы комитеттерге комиссарларды тағайындау туралы шешім қабылданды. Қостанай округіне жолдас Тәтімбаев жіберілді.

Мұрағаттық құжаттармен жұмыс істей отырып, 1928 жылдары байлардың тәркілеп қана қоймай, отбасы мүшелерімен бірге көшіруге жатқызған. Осылайша, байларды Қостанай округінен Семей округіне, ал байларды Қарқаралыда округінен Қостанай округіне көшірді.

Қостанай БКП (б) ОК-нің 1928 жылғы 19 қазандағы "ірі бай-жартылай феодалдарды тәркілеу барысы және оның алдын ала қорытындылары туралы" құпия баяндамасында тәркілеу жөніндегі әрекеттер қыркүйектің 20-да басталуы тиіс еді. Сондай-ақ, 15 қыркүйекте "Ауыл" және "Степной Крестьянин" газеттерінде 1928 жылғы 27 тамыздағы декрет бойынша көшіруге және тәркілеуге жататын байлардың тізімі түпкілікті бекітіліп, жарияланды.

Кесте 1 - Тәркіленуге және Қостанай округінің аймағынан тыс жерлерге көшірілуге жататын азаматтардың тізімі[2].

№	Тегі мен есімі	Аудан атауы	Ауылдың №
1	Қаралдин Байқадам	Торғай	№ 13
2	Шоттыбаев Дабыл	Торғай	№8
3	Раисов Шаяхмет	Торғай	№15
4	Қарауылов Жақсылық	Торғай	№14
5	Айбалтин Жарбол	Торғай	№3
6	Мырзабеков Сансызбай	Жітіқара	№8
7	Байбеисов Мұқан	Жітіқара	№16
8	Суюнтаев Байтақ	Жітіқара	№16
9	Саиалиев Бекарстан	Жітіқара	№12

ҚАЗАҚСТАН: ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМ САЯСАТЫ

10	Боранбаев (Бұрамбаев) Сеил (Сеит)	Жітіқара	№8(3)
11	Жиенбаев Қарамақан	Жітіқара	№15 (№7)
12	Серкебаев Құрманғали	Жітіқара	№18
13	Құндыбаев (Кундубаев) Сейітжан	Жітіқара	№15
14	Серкебаев Ғабдолла	Жітіқара	№20
15	Байтищев (Баймишев) Байқоныс	Жітіқара	№11
16	Зайнуллин Құрғамбай (Құрғамбек)	Жітіқара	№5
17	Өзбеков Қара	Наурызым	№3
18	Шайлибаев (Жайлибаев, Жаенбаев) Садық	Наурызым	№3
19	Жайлибаев Қаралақ	Наурызым	№5
20	Өзбеков Сұлтан	Наурызым	№5
21	Өзбеков Мырзахмет	Наурызым	№3
22	Жалмұхамедов Закір	Обаған	№3
23	Сандыбаев Мінайдар	Обаған	№20
24	Италмасов Жалмұхамед	Обаған	№7 (№20)
25	Айдеркенов Өте	Обаған	№7
26	Макишев Есмаған (Есмұхамбет)	Обаған	№20 (№2)
27	Жалмұхамедов Хусаин	Обаған	
28	Өсенов Мұхамеджан	Обаған	№17
29	Оспанов Музумбай (Музембай)	Обаған	№14
30	Шушақов Бексұлтан	Обаған	№7 (№14)
31	Иманқұлов Тайшық (Тайтик)	Обаған	№7
32	Найзабеков Ахмет	Обаған	№2 (№7)
33	Наурызов Белял	Обаған	№5 (№2)
34	Меғамбетов (Мағамбетов) Қали	Аманқарағай	№1
35	Саутбаев (Сутбаев) Искак	Аманқарағай	№15 (№11)
36	Фаризов Кәкімжан	Аманқарағай	№14 (№15)
37	Катыбаров (Көтібаров, Кондыбаров) Рахмет	Аманқарағай	№11 (№14)
38	Баяуов (Байауов) Жандыр	Аманқарағай	№11
39	Сарсенбаев Ирхан	Аманқарағай	№13
40	Монтаев Нұрпейіс	Мендіқара	№2
41	Исабаев Көбек	Мендіқара	№3
42	Дәлдіров (Дальдияров) Қожапия	Мендіқара	№1
43	Күшпанов (Күшанов) Рақыш	Мендіқара	№1
44	Оразалинов (Оразалин) Омар	Мендіқара	№8
45	Баймұхамедов Нөке	Мендіқара	№1
46	Аймурзин Иман	Мендіқара	№1

ҚАЗАҚСТАН: ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМ САЯСАТЫ

47	Наманчалов (Яманчалов) Юсуп	Қарабалық	№7
48	Жадрин Хасин (Хасен)	Қарабалық	№14
49	Қасырбаев (Каскрыбаев) Күлбан	ҚайыңдыҚұмақ	№12
50	Нұржанов Шареке (Шаренке) (Нұрмақов Шарке)	ҚайыңдыҚұмақ	№12
51	Ташенов (Таженов) Қанафия (Қанапия)	ҚайыңдыҚұмақ	№9
52	ТілеуовҚайшыбай (Қойшыбай)	Батпаққара	№7
53	Смаилов Мұхамед (Исмаилов Мұхамеджан)	Батпаққара	№2
54	Қожабаев Бермұхам	Батпаққара	№14
55	Серкабаев (Серікбаев, Серкібаев) Оспан	Батпаққара	№14

Бұдан басқа, тәркілеу бойынша практикалық жұмыс жүргізу үшін әрбір ауданға бірбірден қосымша уәкіл жіберілді. Осыған қарамастан, кейбір аудандарда тәжірибелік жұмыс жарлықта көрсетілген мерзімдерден әлдеқайда кешірек басталды. Бұл дайындықтың кешіктірілуіне, атап айтқанда тәркіленуге жататын мал мен мүлікті тіркіп, есепке алынуымен байланысты болды. Сонымен қатар, жазбада сол уақытта жұмыстар негізінен аяқталды, ал кейбір аудандарда тәркіленген мал мен мүлік кедейлер мен колхоздарға таратылып, байлар округтен шығарылды делінген.

Байлар мен кулактардан басқа, бұрынғы болыс билеушілері тәркіленіп, қуғынға ұшырады. Бұл санатқа келесі тұлғалар кірді: Дәуренбеков Жақып, Иткеев Асип (Асыл), Минайдаров Сейіт, Жақсыбаев Беркімбаев (Жақсымбаев Берке), Исмаилов Омар (немесе Досов), Қыстаумұратов Әбдірахман, Тәшенов (Тәжеков) Оразбай, Дәрменов Тоқуш, Мурзин Бабакай, Яманчалов Сейітқали, Алдияров Бермұхамед.

Олардың бар кінәсі Ресей империясының тұсында бұл азаматтардың басқару құрылымына кіріп және болыстардың билеушілері болғандығы. Бұл факт олардың отбасыларымен бірге Кеңес өкіметі тарапынан қуғын-сүргінге ұшырауы үшін жеткілікті болды.

Осы құжатта барлығы 41 адамның өтініштері қаралды. Олар туыстарымен бірге аудандық комиссияға мүлкі мен малын тәркілеу туралы шешімдеріне наразылық білдірген. Осы құжатты талдай келе, аталған адамдардың белгілі бір дәрежеде ауқатты болғаны, бұрындары алашордашылардың қатарынба болып, оларға көмек көрсеткендері байқалды. Осы мәліметтер негізінде біз анықтадық: 4 адам- қажы, 11 адам – болыс басшылары, 4 адамАлашорда мүшелері немесе көмекшілері, 2 адам – сот, 1 адам – ауыл старшинасы, 1 адам – меценат, 1 адам-

болыстың ұлы. Шынында да, Кеңес Одағы кезінде бұл адамдардың патша үкіметімен кез-келген ынтымақтастығы қуғын-сүргінге негіз болды.

Қостанай округінде қазақтардан басқа да этностар өмір сүрді. Атап айтқанда, Еуропалық халық Ресейдің орталық облыстарынан Федоров ауданына келді. Ауылдарда жұмыс істейтін батырақтары бар кулактар ауқатты шаруалар болып саналды. 1929 жылдың жазынан бастап кулактарға салық салу айтарлықтай өсті. Заң бойынша кулактар сотталды және салықты уақтылы төлемегені үшін айыппұл салынды. Борышкерлердің мүлкі тәркіленіп, сауда арқылы сатылды. Бұл саясат кулактар мен қазақ байларының шаруашылықтарын жойды. Олар өндірісті тоқтатты, мал мен ауылшаруашылық техникаларын сатты. Олардың саны тез төмендеді.

Айыппұлдардан басқа, мал, жер, жылжымайтын мүлкі жеткілікті нормадан асқан адамдарға қатысты әртүрлі тәркілеу, зорлық-зомбылық сипатындағы басқа да әрекеттер қолданылды. Банновка ауылдық кеңесінің кулак шаруашылықтарында мал мен басқа да мүлікті тәркілеу актісінде келесі кулактардың есімдері көрсетілген: Казыдуб Павел, Пономарев Тимофей, Василенко Иван, Попко Иван, Шевченко Карп, Птушко.

Мұрағаттық құжаттар бойынша тәркілеу саясатының шектен тыс асыра сілтеу фактілері тіркелді. 1930 жылғы 1 мамырдағы БКП (б) Боровской аудандық комитетінің есебінде ауданда 477 кулак шаруашылықтары есепке алынғаны айтылған. Введенский, Белоярский, Михайловский, Алешкин ауылдық кеңестерінде кулактардан қуырылған ет, пісірілген нан, бір құмыра сүт және т.б. тәркіленді, бұл көрсеткіш белгілі бір артықшылықтар жасалған бүкіл халықтың 20% - на дейін өсті. Сондықтан, тәркілеу науқанында жүргізілген асыра сілтеулер тек ірі кулактар мен байларға ғана емес, сонымен бірге кедейлерге де әсер етті, бұл халықтың одан әрі кедейленуіне және жойқын ашаршылыққа әкелді [3].

КОКП Саяси Бюросының кулактарына қарсы нақты шаралар әзірлеу үшін 1930 жылы 15 Қаңтарда Молотов бастаған комиссия құрылды. 1930 жылғы 30 Қаңтарда БКП (б) ОК комиссия дайындаған "жаппай ұжымдастыру аудандарындағы кулак шаруашылықтарын тарату жөніндегі іс-шаралар туралы" қаулы жобасын мақұлдады [4]. Жарлыққа сәйкес, жаппай ұжымдастыру аудандарында және басқа аудандарда ұжымдастырудың жаппай өрістеуіне байланысты шұғыл түрде келесі шаралар қажет болды: жер заңын жою, жеке шаруашылықтарға қатысты ауыл шаруашылығында жалдамалы еңбекті жалға алу мен пайдалануды шектеу, ауылшаруашылық және тұрғын үйлерді, шикізатты қайта өңдеу кәсіпорындарын, жем және тұқым қорларын басып алу.

Бұл құжат кулактар мен байлардың мүлкі мен өндіріс құралдарын тәркілеу тәртібін анықтады, оны колхозшылардың, ауылдық кеңестер мен кедейлердің қатысуымен өткізу ұсынылды. Тәркіленген мүліктің тізімдемесін жүргізу және колхоздарға беру үшін оның сақталуын қамтамасыз ету қажет болды. Сонымен

қатар, жарлықта кулактарға қарсы барлық шаралар жаппай ұжымдастыруға және шаруалардың хабардарлығын арттыруға сәйкес жүргізілуі керек деп ескертілді.

Осы құжатты талдай отырып, сот пен тергеусіз репрессия мен қантөгіс тәжірибесі іс жүзінде заңдастырылғанын көреміз. Сталиндік басшылықтың жаппай ұжымдастыру кезеңіндегі әрекеттерін айқын көрсететін бұл құжат большевизмнің, екіжүзділіктің және оның жетекшілерінің қылмысының халыққа қарсы сипаты туралы пікірді растайды.

Кулактар мен байларды жаппай тап ретінде жою саясатына көшуді КСРО Орталық Атқару Комитеті мен КСРО Халық комиссарлары кеңесінің 1930 жылғы 1 ақпандағы "жаппай ұжымдастыру және кулактарға қарсы күрес аудандарында ауыл шаруашылығының социалистік қайта құрылуын күшейту жөніндегі шаралар туралы" декреті заңды түрде ресімдеді.

БКП (б) ОК-нің 1930 жылғы 30 қаңтардағы "кулактарды тап ретінде жою туралы" қаулысымен БКП(б) ОК жаппай ұжымдастыру аудандарының бағыттарын бекітті және жақын арада кулактарды жою туралы практикалық жұмыс жүргізуге қаулы етті [5]. Қостанай округінде жаппай ұжымдастыруға жататын Федоров және Қарабалық аудандары бекітілді.

1932 жылға қарай байлар, жартылай феодалдар мен кулактардан мүлік пен малды жаппай тәркілеу процесі ресми түрде тоқтатылды. Осылайша, егер 1928 жылдан бастап Кеңес үкіметі заңнамалық құжаттар негізінде байлар мен кулактардың құқықтарын шектесе, бірақ 1930 жылдан бастап оларды тап ретінде жоюға көшті.

Осылайша, бірінші кезеңде байлар мен кулактардан мүлікті тәркілеу мәжбүрлі әрекет ретінде жүргізілгенін, бірақ процестің өзі жаппай сипат алғанын атап өткен жөн. Сонымен қатар, жаппай тәркілеу процесі халықтың көп бөлігін өз мүлкінен, өндірістік құралдар мен малдан айыруға әкелді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты. Қ.1380. Т.1. Қ.268. Б.57.
2. Қостанай облыстық мемлекеттік архиві. Қ.73. Т.2. Қ.2. Б.41-43.
3. Сборник посвященный 25-летию Независимости Республики Казахстан и 80-летию Костанайской области «Костанайская земля: люди, события и факты» - Костанай: Костанайский государственный университет имени А. Байтұрсынова, 2016., 446 с.
4. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Т 65 1927—1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 — декабрь 1930 / Под ред. В.Данилова, Р.Маннинг, Л.Виолы. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. — 927 с.
5. Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты. Қ.141. Т.1. Қ.2926. Б.55-58. Копия

**XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДІНИ
ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ
САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК ПОРТРЕТІ (ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ
БОЙЫНША)**

*Жусупов Руслан Батырханұлы, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай
өңірлік*

*университеті Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға
оқытушысы, Қостанай*

қ., Қазақстан

*Ибраев Бақытжан Ибрайұлы, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай
өңірлік*

*университеті Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға
оқытушысы, Қостанай*

қ., Қазақстан

Бұл мақалада XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы Қостанай облысы бойынша діни қызметшілердің саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайы баяндалады. Қостанай облысының мемлекеттік мұрағатының қорларында сақталған мәліметтердің негізінде саяси тұрғыда жапа шеккен дін қызметкерлерінің, яғни сайлау құқығынан айрылған әлеуметтік топ өкілдері ретінде Қостанай облысының Боровской және Қостанай уездері (қалалары) бойынша олардың жалпы саны мен тізімі көрсетілген.

Соңғы уақытта Кеңес Одағы кезіндегі тоталитарлық режимнің қалыптасуы мен қызмет етуінің түрлі аспектілері туралы көптеген еңбектер жарық көрді. Соған қарамастан, әртүрлі себептермен зерттеушілердің көзқарастарынан бірқатар күрделі мәселелер тысқары қалып отыр. Тоталитарлық қоғам тарихының мәселелерінде аз зерттелген тақырыптардың бірі – билік белгілі бір әлеуметтік топтар мен таптарды саяси және қоғамдық өмірге белсене қатысудан жою әдістері еді.

Әдетте, бұл мәселелерді сипаттап, зерттегенде тікелей саяси қуғын-сүргінге – жер аударуға ұшырағандарға, лагерьлерде абақтыға жабылғандарға, өлім жазасына кесілгендерге назар аударылады. Алайда, олардан басқа, Кеңес үкіметі өзінің өмір сүрген алғашқы жылдарынан бастап әлеуметтік ортаны өзгертудің басқа әдістерін жеткілікті түрде кеңінен және белсенді түрде қолданды. Соның бірі – азаматтарды таптық негізде «сайлау құқығынан айыру» еді.

Бұл идея - 1917 жылдың қазанынан кейін көп ұзамай кеңес басшылығы арасында пайда болды және 1918 жылы шілдеде белгілі бір тапқа немесе әлеуметтік топқа жататындығы үшін сайлау құқығынан айыру РСФКР бірінші Конституциясының арнайы 65-бабында бекітілді. Бұл Конституциясының «г» тармағына сәйкес - «шіркеулер мен діни ғұрыптарының монахтары мен діни қызметшілер» санатындағы әлеуметтік топ өкілдері сайланушы құқығынан айрылып, тіпті сайлауға қатысудан шектелген болатын [1, 2 б.]. Оның дәлелдемесі ретінде Қостанай облыстық мұрағаттарының қорынан табылған Қостанай губерниясы Боровской уезінің Введен болысына бағынышты кейбір ауылдарға байланысты мәліметтердің негізінде көз жеткізуге болады. Сонын ішінде 1923 жылы қазан айының 28-і күні РСФКР сайлау туралы Конституциясына сәйкес Введен болысы Введен жұмысшылар мен шаруа депутаттарының сайлау жөніндегі уәкіл және ауылдық комиссия мүшелері К. Мишиннің төрағалығымен Введен ауылдық кеңесті сайлау науқаны өткізілді. Введен ауылдық кеңес Конституцияның 64 және 65-баптарына және нұсқаулыққа сәйкес құқығы бар ретінде 250 адам жалпы жергілікті халық санынан, яғни 2137 адамның ішінен тандап алынып, сайлауға қатыстырылды. Оның ішінде 39 адам сайлау және сайлану құқығы жоқ азаматтар ретінде шеттетілді. Сайлау құқығынан айрылғандардың қатарында 7 адам дін қызметкерлері болып табылады, яғни 18%-ын құрайды [2, 14-18 б.]. Сәл ертерек, 1923 жылдың 24 қазанында өткен Введен болысына қарасты Алешин ауылдық кеңесін сайлау барысына жалпы халықтың саны - 1325 адамнан тұратын жергілікті тұрғындардың арасынан 300 адам сайлауға қатыстырып, оның ішінде 27 адамы сайлау науқанынан шектетілген еді. Сайлау құқығынан айырылғандардың 2-уі дін қызметкерлері болды, яғни 8%-ын құрады [2, 34-37 б.]. Сондай-ақ 1923 жылы 31 қазанында Введен болысы К-Белояр ауылдық кеңесінің сайлау науқанына жалпы халықтың саны - 4511 адамның ішінен 1257 адам сайлауға қатыстырылып, 49 адамы шектетілді. Оның ішінде 6-уы дін қызметкері, яғни 12%-ын құрады [2, 50-54 б.].

Қостанай облысына қарасты Боровской уезімен қоса, мұрағат қорларынан Қостанай уезі бойынша сайлау комиссиялары отырыстарының хаттамалары негізінде сайлау құқықтарынан айырылған дін қызметкерлерінің тізімі анықталды. Қостанай уезі бойынша діни тап өкілдері болғаны үшін сайлау құқығынан шектелген азаматтардың тізімі әрбір болыс бойынша ұсынылды: Затобол болысы бойынша жалпы шектетілген 14 адамның ішінен 5-уі дін қызметкері, яғни 36%-ын құрайды, сонын ішінде Иорданский Василий, Соколов Василий, Танков Лука және т.б. [3, 18-23 б.]; Тобол болысы бойынша жалпы шектетілген 10 адамның 7-уі дін қызметкері, яғни 70%-ын құрайды, сонын ішінде Булатов Кенжетай, Аргимбаев Абдрахман, Мухамедов Г., Жагалтаев Жусуп, Данилов Петр, Данилова Елена [3, 28-30 б.]; Вуев болысы бойынша

жалпы шектетілген 6 адамның 4-уі дін қызметкері, яғни 67%-ын құрайды, олардың тізімі: Харламов В., Грачкин Иван, Смирнов Петр, Бондоров Павел [3, 37-43 б.]; Павлов болысы бойынша жалпы шектетілген 4 адамның 2-уі діни қызметкер, 50%-ын құрайды: Малышев Василий, Дмитриев Николай [3, 46-48 б.]; Аманқарағай болысы бойынша жалпы шектетілген 14 адамның 6-уы діни қызметкер, яғни 43%-ын құрайды: Исанжулов Сулеймен, Туккужин Мулдағали, Аргумбаев Исмурза, Тубакаев Казы, Калымбаев Ирмжан, Карин Тулиберген [3, 50 б.]; Б.Чураков болысы бойынша жалпы шектетілген 8 адамның 4-уі дін қызметкері, яғни 50%-ын құрайды: Ивлиев Григорий, Соковой Филип, Рябокобылюк Фома, Ищенко Лука [3, 52 б.]; Обаған болысы бойынша жалпы шектетілген 9 адамның 7-уі дін қызметкері, яғни 78%-ын құрайды: Байжанов Исенгазы, Масабаев Байахмет, Кубеев Мукаш, Молдыбаев Кабулда, Тайлаков Валей, Чангов Досмухамед, Сиксенов Мангуша [3, 54 б.]; Паловников болысы бойынша жалпы шектетілген 11 адамның 5-уі дін қызметкері, яғни 45%-ын құрайды, олар: Прозаров Алексей, Скуратов Ф., Сурмиевич Сергей, Муравьев Иосиф, Никитин Лавр [3, 54-65 б.]; Введен болысы бойынша жалпы шектетілген 8 адамның 6-уы дін қызметкері болып табылады, яғни 75%-ын құрайды: Топоров Евдоким, Савин Тимофей, Попов Г., Алексеев Александр, Ходаковский Николай, Дьячков Петр [3, 67-73 б.]; Викторов болысы бойынша жалпы шектетілген 11 адамның 10-ы діни қызметкер, бірақ дін өкілдерінің кейбірі ақпан төңкерісіне дейінгі атқарған диқаншылық қызметіне байланысты сайлау құқығы қайта қалпына келтірілген еді, олардың саны 7 адам болды. Қалған 3-уінің 2-уі дін қызметкерлігі үшін, оның 1-уі және рухани (психикалық) науқастығына байланысты сайлау құқықтары қалпына келтірілмеді. Жалпы сайлау құқығынан айрылған адам саны 4, оның ішінде 2-уі діни қызметкер, яғни 50%-ын құрайды [3, 83-86 б.]; Боровской болысы бойынша жалпы шектетілген 31 адамның 11-і дін қызметкері болды, оның ішінде дін қызметкерлерінің әйелдері, яғни 3-уінің сайлау құқығы қалпына келтірілді, сол себепті сайлау құқығынан айырылғандардың саны 27 адам, яғни 30%-ын құрайды: Дроздов Семен, Малахов Иван, оның әйелі Малахова, Вербицкая Д., Кгатет Кгазитулин, Кулик Василий, Белочуб Евгения, Попатенко Ефим [3, 90-96 б.]; Семиозер болысы бойынша жалпы шектетілген 21 адамның 4-уі дін қызметкері болған, яғни 19%-ын құрады: Валиулин Колимулла, Николенко Григорий, Иеромонах Серопион, Галепа Федор [3, 99-105 б.]; Михайлов болысы бойынша жалпы шектетілген 39 адамның 9-і дін қызметкері болды, яғни 23%-ын құрайды: Петрушин Никифор, Даулей Емельян, Цыганков Сергей, Подставочкин Матвей, Голубев Филипп, Алелеков Иван, Велицкий Николай, Смоленский В., Дубровский Алексей [3, 108-118 б.]; Алексеев болысы бойынша жалпы шектетілген 14 адамның 6-уы дін қызметкері, яғни 43%-ын құрайды: Тиунов Михаил, Ваевдин Никон, Слесаренко Михаил, Сиднев Марк, Макаренко Трафим, Жиров Константин [3, 124 б.]; Мендіқара болысы бойынша жалпы шектетілген 10 адамның 6-уы дін

қызметкері, яғни 60%-ын құрайды: Кофтунов Галактион, Улжабаев Бикмухамед, Ахметов Искак, Унгайбеков Алмагам, Бектимиров Тимербек, Жанатаев Каумен [3, 127 б.]; Александров болысы бойынша сайлау құқығынан айрылғандардың тізіміне 33 адам енгізілді, оның ішінде 18 адамның сайлау құқығы қалпына келтірілді. Дін қызметкері болғаны үшін сайлау құқығынан шектетілгендердің саны 3 (үш) адам болды, жалпы 15 адамның ішінен, яғни 20%-ын құрайды [3, 146-152 б.].

Қостанай облысы бойынша дауыс беру құқығынан айырылғандардың тізімінде мыңдаған дін қызметкерлердің аты-жөні тіркелген еді. Толық емес мұрағаттық деректерге сәйкес Қостанай облысының тек 95 ауылдық кеңесі бойынша, жоғарыда қарастырылған Қостанай уезін (қаласын) есептемегенде, 1923 жылы сайлау құқығынан айырылған тізімдерде діни қызметкерлер ретінде дауыс беру құқығынан айырылған 500-ден астам адам болған [4, 1 б.].

Жалпы қоғамнан шектетілген азаматтардың саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайлары Кеңес Одағы кезінде өте күрделі болды. Сонын ішінде сайлау құқығынан айырылған дін қызметкерлерді жұмыстан босату, кәсіподақтар мен кооперативтерден шығару, 1929-1935 жылдары карточкалық жүйеде тауарлар мен өнімдерді алуға, қалалардағы муниципалды үйлердегі пәтерлерінен айыру, 1920-1930 жылдардағы «тазарту» кезінде ірі қалалардан шығару, салық ауыртпалығының едәуір артуы және арнайы салықтарды (мысалы, әскери) енгізу, тіпті олардың балалары орта мектептердің, техникалық мектептер мен университеттердің жоғары сыныптарынан алып тастау сияқты әлеуметтік-экономикалық салдарының құрбаны болды. Мәселен, 1930 жылы тамызда үкіметтің құпия қаулысында соңғы «тазарту» нәтижесінде сайлау құқығынан айырылған қызметкерлерге жұмыс беруге тыйым салынды. Мысалы, 1921 жылы дін қызметкері болғаны үшін мектеп мұғалімдері Абдрахман Ашимбаев, Ф.В. Соколов (Резанцев мектебі) оқытушылық қызметінен босатылған еді [6, 31 б.]. Сондай-ақ дін қызметкерлері кеңес үкіметі кезінде патша үкіметі кезінде берілген әлеуметтік-экономикалық артықшылықтардан арылған болатын. Мәселен, 1920 жылы 1 шілдеде шыққан Қостанай уездік бөлімшесінің азаматтық тіркеу бөлімі жөніндегі басқармасының міндетті қаулысына сәйкес «Қостанай қаласы мен уездің барлық діни ғибадат етушілеріне оларға келіп түскен өтініштер мен арыздардан, сондай-ақ қандай да бір қажеттілік бойынша олар беретін анықтамалардан әртүрлі алымдар алуға үзілді-кесілді тыйым салынады. Бұл ереже шіркеу қызметкерлеріне де, барлық шіркеу ұйымдарына да қатысты. Осы қаулыны бұзғаны үшін оған кінәлі шіркеу министрлері мен шіркеу ұйымдарының өкілдері сот жауапкершілігіне тартылады» - деп жарияланған еді [7, 13 б.].

1936 жылы қаңтарда Кеңес Одағының жаңа Конституциясы қабылданды, онда жалпыға бірдей сайлау құқығы орнатылды. Десекте, дін қызметкерлерді кеңес қоғамынан шектеу жұмыстары тоқтатылмады. Мәселен, жұмысқа

қабылдау жөніндегі сауалнамаларда «адам бұрын сайлау құқығынан айырылды ма» деген сұрақпен тармақ сақталды. Сайлау құқығынан айырылғандар ретінде БМСБ (Біріккен мемлекеттік саяси басқару) және ІХК (Ішкі істер халық комиссариаты) органдарының иелігінде дін қызметкерлер туралы мәліметтер базасы болды. Сондықтан 20-30 жылдары, кейіннен 1937-38 жылдары сайлау құқығынан айырылғандардың көпшілігі, сонын ішінде дін өкілдері РСФКР Қылмыстық кодексінің 58-бабы бойынша ІХК органдарымен қуғын-сүргінге ұшырап, не өлім жазасына кесілді, не концлагерьлерде ұзақ мерзімге бас бостандығынан айырылды.

Қорыта келегенде, Қостанай облысы бойынша Кеңес үкіметі орнаған күннен бастап жергілікті өңірде өз билігін орнықтыру мақсатында белгілі бір әлеуметтік топтар мен таптарды саяси және қоғамдық өмірге белсене қатысудан жою әдістерін кеңінен қолданды. Солардың бірі – таптық негізде «сайлау құқығынан айыру» әдісі еді. Жеке тап өкілдері ретінде дін қызметкерлері де іліккен болатын. Қостанай облысының мұрағат қорларынан табылған Қостанай облысына қарасты Қостанай уезінде 1925 жылы сайлау құқығынан айрылған әртүрлі тап өкілдерінің жалпы саны - 214 адамды құрайды. Оның ішінде өз алдына әлеуметтік топ ретінде қарастырылған дін қызметкерлерінің санатындағы адамдардың саны – 84, яғни шектетілгендердің 39%-ын құрады. Дін қызметкерлері барлық әлеуметтік-экономикалық артықшылықтардан шектетілді, тіпті толыққанды қоғамнан ажыратылды, яғни олардың жеке бастарына нұқсан келтіруден бөлек, бұл әлеуметтік топ өкілдері өмір мен өлімнің арасында қалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Словари и энциклопедии на Академике // <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/116496>
2. Қостанай облысының мемлекеттік мұрағаты. Қор 72. Тізім 1. Іс 133.
3. ҚОММ. Қор 72. Тізім 1. Іс 248.
4. Репрессии и гонения на Русскую Православную Церковь в годы Советской власти в Кустанайской области (за Христа пострадавшие) // <http://kst-eparhiya.kz>
5. ҚОММ. Қор 72. Тізім 1. Іс 248.
6. ҚОММ. Қор 237. Тізім 1. Іс 61.
7. ҚОММ. Қор 237. Тізім 1. Іс 41.

**ХАЛЫҚТЫҢ ТҰРМЫС-ТІРШІЛІГІНЕ, ЗОРЛЫҚ-
ЗОМБЫЛЫҚ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІНІҢ ӘСЕРІ (ТӘРКІЛЕУ,
ҰЖЫМДАСТЫРУ,
ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ)**

*Досмагамбетова Шынар Атымтаевна А.Байтұрсынов
атындағы «Қостанай өңірлік университеті» КЕАҚ
П.Чужинов атындағы экономика және құқық институты
Ғылыми жетекші: Исмаилов Серикжан Сағындыкович., т.ғ.к,
қауымдастырылған
профессор*

Қаймана қазақтың басына нелер келіп, не кетпеді?! «...Нанды баспа, жерге тастама!» деп айтып әжелеріміз айтып отырушы еді. Себебі олар бір үзім нанның бір адам өміріндей құны бар азапты күндерді өз көзімен көрді. Сол жылдардағы ұлы аштықты көрген кешегі бала, бүгінгі ақсақалды ата мен ақ кимешекті әжесіге айналғалы қашан. Өз көздерімен сол жылдардағы зобалаңның еріксіз куәгері болып, бүгінгі бейбіт өмірде екеніне әліде сенбейтіндей.

Мақалада айтып өткендей қазақ елі, жері үшін сол уақыт ұлы нәубет жылдары еді. "Ашаршылық" зұлматы бір кезде рухы еркін қазақ ұлтының арнамысына, өзіндік болмысына үлкен нұқсан келтірді. Сол тұста өзінің жағдайы мәз болмасада халыққа бір үзім нанын бөліп берді. Ұжымдастыру, отырықшыландыру саясатының салдарынан ашаршылыққа тап болған халықта бас көтеруге шамасы болмады. Елім деп көтерілген қазақ зиялыларын «халық жауы» деп айып тақты. Сол жылдары жан-жаққа босып, жер аударып кеткен халықтан мына өлең жолдары ойға оралады: «Қара таудың басынан көң келеді, Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді. Қара көзден айрылған жаман екен, Қара көзге мөлтілдеп жас келеді».

Тарих талқысын ашып қарасақ қазақ халқының басына не келіп, не кетпеді?! Ұшқан құс пен жүрген аңға да зияны тимеген момын халықтың көрмегені жоқ. Әсіресе 20 ғасырдағы ашаршылық, тәркілеу, ұжымдастыру, отырықшыландыру. Осының бәрі кең жайлауда арқасын кеңге салған арда қазақ үшін қиыншылық туғызды. Соның ең қатты әсерін тигізгені ашаршылық еді. Жалпы қазақ даласында үш ашаршылық кезеңі болды. Бірінші ашаршылық — 1916-1918 жыл. Бұған Бірінші дүниежүзілік соғыс пен Ресейдегі азаматтық соғыстың басталуы, мал-мүлікті тәркілеу мен патша билігі жіберген жазалаушы армия басқыншылығы, сонымен қатар халық арасында таралған індет пен қатты суық және құрғақшылық себеп болды. Деректерге сүйенсек, бұл жұт салдарынан

кемінде 1,5-2 миллион адам көз жұмған, ал 300 мыңнан 1 миллионға дейін адам босып кеткен.

Екінші ашаршылық — 1921-1922 жыл. Оның үш себебі бар. Алғашқысы — Азаматтық соғыс салдарынан қазақ даласындағы шаруашылықтардың күйзеліске ұшырауы. Екіншісі – 1920 жылғы жұт пен 1921 жылғы құрғақшылықтың ауыл шаруашылығына келтірген зияны. Үшіншісі —жұқпалы аурудың тарауы.

Үшінші ашаршылық — 1929-1933 жыл. Оның себебі – Қазақстанда жүргізілген сталиндік-голощекиндік реформа, шаруалардың жекеменшігін тәркілеу мен жою, сондай-ақ көшпелі және жартылай көшпелі қазақ шаруаларын тіршілік көзінен айырып, жаппай және күшпен отырықшыландыру науқаны. Ресми мәліметтерге сүйенсек, бұл жылдары 2,4 миллион адам аштықтан қырылған. 1930-1931 жыл аралығында 1 миллион 70 мың адам Қытай, Иран және Ауғанға қоныс аударған. Оның 414 мыңы кейін елге оралған. [1] Қай кезеңі болмасын адамзат үшін, әсіресе қазақ халқы үшін оңай болмады. Аштықтан естері ауып, біріне бірі атылып, адам адамның етін жеп. Тіпті болмағандары даладан тышқан, суыр аулап талғажау етті. Осы бір естен кетпес ең ауыр жылдарды қай қайсыда қабырғасы қайыса айтады.

Бірінші аштық кезінде қазақтың көбі аштан қырылды. Деректерге сүйенсек, 1919-1922 жылдардағы аштық кездерінде бір миллионнан астам қазақ аштан өлген. Бұл сол кездегі қазақтың санының шамамен 20-22 пайызын құрайды деген сөз. Алаш арыстарының көсемі, ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсынұлы ХХ жылдардағы аштық жөнінде 1922 жылғы «Қазақ календарына» жазған «Тәні саудың - жаны сау» атты мақаласында: «...Өткен қыста аштық болды. Ашыққан адам бірінің етін бірі жеді. Өліктің етін жегені былай тұрсын, өлмеген тірі адамдарды малша ұрлап, малша сойып жеді. Қалаларда түн болса, көшеде жүруге болмады. Мезгілсіз уақытта көшеде жүрген адамдарды жылқы сияқтандырып бұғалық салып, буындырып ұстап, сойып жейтін болды. Анасы баласының етін жеуге жетті... Аштықтан адамның тәні азып еді, жаны да азып, ес кетіп, адамгершілік жоғалып, адам хайуаннан да жаман болып кетті...» деп жазды. Бірақ сол кездің өзінде жағдай тұрақталған емес.

Міржақып Дулатұлы қаймықпай ашық түрде «Аштық қырғынынан қайтсек құтыламыз?» деген мақаласын «Қазақстан үкіметінің назарына» деген атаумен жазды. Қазақ өкіметі ел ішіндегі жағдайдың одан әрі ушығып бара жатқанын білді. Енді шегінерге жер қалмағанын түсінді ме, әлде аштықты жою ісіне қалың қазақты жұмылдыра бастаған «алашордашылар» ықпалының өсіп бара жатқанынан, оның сыртында ел ішіндегі ахуалдың ауырлап, аштықтың жайлағанына көзі жеткен соң ба, ұлт зиялыларына өзге аймақтардан көмек, жылу жинап, ашыққан аймақтарға көмектесуге рұқсат берді. Қиналған халыққа жұртты жұмылдырып көмек берген, ажал, аштық, тырнағынан арашалаған Алаш

арыстары кейіннен малды құжатсыз үлестірді деген жаламен істі болды. Қызыл коммунистер осылайша «Торғай ісін» бастады.

Елдегі ашаршылық жайы сол кездерде ұлт зиялыларын да бейтарап қалдырған жоқ. Атап айтқанда, 1920 жылдары орын алған ашаршылықтың зардабын сол кездегі зиялылардың көбі жазды, олардың арасында Тұрар Рысқұлов та, Мұстафа Шоқай да болды. Соңғы кезде ҰҚК мұрағатынан Мұхтар Әуезовтің 1921 жылы қазақтың тұңғыш құрылтайында сөйлеген сөзі табылды. Сондағы сөзінде: «соңғы жылдары ашаршылықтың салдарынан 1 миллион 700 мың қазақ қырылды, оның 700 мыңы – балалар» деген екен. Сол тұста «Правда» газеті Сафаров есімді комиссардың 1 миллион қазақ қырылды деген сөзін келтіреді.

Нағыз қасапты қырғынды жылдар 30-шы жылдар еді. Бұл жылдардағы қара нәубет қара халықтың тең жартысын келместің кемесіне ала кетті. Аш-жалаңаш, үйсіз-күйсіз қалған қаймана қазақ бас сауғалап босып кетті. Бірі жақын маңдағы шет елдерді паналаса, енді бірі тау асып, Пәкістан, Ауғанстан сияқты таяу шығыстағы елдерді паналады.

Сол жылдардағы аштық жайлы шығармалар мен естеліктеріді алып, оқып қарасаңыз жан түршігерлік жәйттар жазылған. Соның бірі ғалым Мекемтас Мырзахметов анасы жайлы жазған естелігінде: «...Ашаршылық жылы сен үш жаста едің. Емшекте нәресте қызым бар. Аштықтан өлетін болған соң түс кезінде Кемербастаудағы жездем Құрманбектің үйіне қарай жолға шықтық. Сені қолыңнан жетелеп, қызымды бауырыма алып, аштықтан бұралып, әрең жүріп келемін. Жол өнбей, ауылға жақындаған шақта қас қарайып кетті. Сарттар еккен қауындыққа жеткенде ұялы қасқыр қамап, топырақ шашып, қаумалай бастады. Таяғымды көтеріп, айбат шеге айғайласам да қаймығар емес. Есім шыға, не істерімді білмей ораулы қызымды жерге қойып, сені арқалап сытылып шықтым. Сол-ақ екен, топ қасқыр қызға қарай бас салды. Шар еткен нәрестенің даусын естідім... Тура осылай болғандығын шешемнің аузынан естігем. Біз атадан 17 едік. Кейін ашаршылық басталып, бірі соғыста өліп, бірі «халық жауы» боп айдалып, ақырында үшеу-ақ қалдық. Егер соның он жетісі де тірі болғанда бүгін санымыздың қанша болатынын Құдай білсін. Кейін бала боп үйдің бетін көрмей, ұзап кеткенімде анам қатты қиналса керек. Бір сөзінде «сол кезде қасқырға қызымды тастағанша, сені бермеппін...» дегені бар» дейді. [2]

Қай ұлттың болмасын қаламгерлер қауымы тарихтың тегершігімен бірге айналған жылдардың жүлгесінде өз халқының бастан кешкен басты қайғылы-тағылымды оқиғалары жөнінде көбірек қалам сілтеп, оқырман назарын осының байыбына барынша қырағаттап аударуға ұмтылады. Біздің қазақ үшін ХХ ғасырдағы сондай сұрапыл оқиғалардың арасында 1921 және 1931-1933 жылдар аумағын қамтыған ашаршылықтың алатын орны айрықша зор болды.

Рас, егемендігіміз еңсесін көтергенше, бізде бұл тақырыпта туынды тудырып, оны баспа жүзінен шығара қою аса қиынға түсті. Бұл ретте біздің

ойымызға алдымен Бейімбет Майлиннің 1921 жылғы ашаршылық туралы жазылған «Берен», «Қырманда» атты повестері, «Күлпәш», «Ашаршылық құрбаны», «Айт күндері» деген әңгімелері, Нұрхан Ахметбеков пен Нұрлыбек Баймұратовтың поэмалары оралады. Сол сияқты Жүсіпбек Аймауытовтың «Елес» деп аталатын әңгімесі болды. Ал Жақан Сыздықовтың 1927 жылы жазылған «Әлі қарттың әңгімелері» дейтін поэмасы 1940 жылы кітап болып шыққан бойында өртелді. Содан бастап бұл тақырыпта жазуға тыйым салынды. Сондықтан сол бір зобалаң жылдар туралы сөз бола қалғанда, оны «асыра сілтеу кезеңі» деуден арыға бара алмадық. Дегенмен қаламгерлеріміз бұл тақырыпты «жаңбыр-жаңбырдың арасымен» қозғап тұруды да ұмыта қойған жоқ. Ал бұл тақырыпты жазба жүзінде аянбай ашық көрсете алатын нағыз ақжарылқап кезең республика тәуелсіздікке қол жеткізіп, дербес мемлекет атанған мезгілден бастап қана туды.

Алдымен 90-жылдарға қарай Балғабек Қыдырбекұлының «Алатау» атты романы жарық көріп, бір тарауында Жетісу өңірінде орын алған ашаршылық жайынан сыр шертті. Содан кейін 90-жылдары Адам Мекебаевтың «Күпия қойма» деген романы пайда болып, қызылдар ұйымдастырған қанқұйлы қырғынның шынайы кейпін ашып көрсетуге арна тартты. Қазақстандық орыс жазушысы Валерий Михайлов сол тұста «Хроника великого джута» деген деректі романын баспаға ұсынса, 2017 жылы мамырда мұның «Великий джут» деген жалғасын жариялады. Мұның біріншісі қазақшаға «Ғаламат жұт шежіресі» деген атпен аударылып, бірнеше рет кітап болып шықты. Бұлардан басқа, Ш.Мұртазаның «Қызыл жебе» («Тамұқ», «Қыл көпір» бөлімдері), Қ.Қазыбаевтың «Сұрапыл», С.Елубайдың «Ақ боз үй», З.Жәкеновтің «Зұлмат» романдары, С.Жүнісовтің «Заманай мен Аманай», М.Мағауиннің «Сары қазақ», Н.Ақыштың «Рақымсыз көктем», Т.Сәукетаевтың «Құзғын тойған қыс», Н.Қапалбекұлының «Жерошақтың түтіні» секілді хикаяттары қазақтың тамырына балта шабуға бағытталған ашаршылық атты зұлматтың бар бет-бейнесін көрсетуге бағытталған толымды туындылар қатарынан орын алды. Бұлардан бөлек, қаншама тарихи-танымдық зерттеу кітаптары саналы оқырманға жол тартып, көптеген пьесалар жазылды, деректі фильмдер жарық көрді. Қазір олардың бәрін тізбелеп шығудың керегі де жоқ. Керегі, біз халқымыздың жартысына жуығын жусатып салып, демографиялық өсімімізді кемінде бір ғасыр уақытқа тежеуілетіп тастаған қанды қасапты жай «ашаршылық» деп атап қана қойып, оның нақты бағасын осы кезге дейін бере алмай отырғанымызды баяндау. [3]

Мұндай оқысаң жаның зәр түбіне кететін естеліктер мен шығармалардың саны біршама. Қайсыбірін алып қарасаңда соңына дейін дес бермеген қайсар мінезді қазақты байқайсыз. Адам аштыққа күн шыдасын, апта шыдасын бірақ айлап, жылдап жалғасқан аштыққа дес беру оңай емес. Осы нәубетті жылдары 1 миллион 700 мың қазақ қырылды деген есеп бар, ал есепке ілінбегені қаншамп?

Осының бәрі соқыр саясаттың кесірі, екі ортада қарапайым қара халық зардап шегіп, қаншама әке мен ана баладан, қаншама адам бауыр мен ата-анадан айрылды. Оған жауапты әлі іздеп келеміз. Не болсада бұл сол жылдағы тарих тағылымында қала бермек...

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Түркістан» газеті
2. «Ана тілі» газеті
3. «Елорда» газеті

**ТАҒДЫРЫ ТӘЛКЕККЕ ТҮСКЕН КИЕЛІ САТЫБАЛДЫ ИШАН
ӘУЛЕТТЕРІ**

*Шәптібай Байділдин, қолөнер шебері, өлкетанушы. Арқалық қ.,
Қазақстан*

Бұл мақалада Торғай өлкесінің діни шамшырақтары Сатыбалды ишан әулеттерінің тағдыры баяндалады. Киелі әулеттен шыққан ұрпақтарының қазақ халқы үшін сіңірген еңбектері және Қазақстаннан тысқары елдерде атқарған қызмет жолдары көрсетілген. Десекте, Кеңес Одағы кезіндегі нәубет Сатыбалды ишан әулетін айналып өтпегені байқалады.

Киелі Торғай өлкесінде неше алуан батырлармен, байлармен қатар барша ғұмырын Ұлы Жаратушының ақжолына арнаған діни шамшырақтарымыз көп болған.

Қазақстан діни басқармасының бастығы Әбсаттар қажының «Мешіттер мен медресілер» атты кітабында біздің Қостанай – Торғай өңіріндегі мешіттер мен медресілер өте аз айтылады. Ертеде Торғай уезінде 54 мешіт 59 медресе болған. Онда 457 бала оқыған. Ал мына Жыланшық өзені бойында Ұлытау мен Ақкөл аралығында оннан аса мешіт, медресе болған.

Оның бүгінде кітапта аты қалғаны Жүзбай қажы мешіті және мұнарасы мен қабырғасы қалған Дулығалыдағы Арыстанбайұлы Құлмұхаммед ишан мешіті.

Одан беріректегі бұрынғы «Жыланшық» кеңшары көлеміндегі Әбдіғапар ханның әкесі Жанбосын мешіті, Батпаққарадағы Сатыбалды ишан әулеттері мешіті жайлы атала бермейді. Тіпті осы киелі Сатыбалды ишан және оның әулеттерінің кім екенін бүгінгі ұрпақ біле бермейді. Торғай топырағынан шыққан діни шамшырақтар Науан хазірет, Дәмолла Байту, Дәмолла Кәтен, Бейіс хазірет, Оспан қожа, Салих молда, Жүзбай қажылармен қатар өмір сүрген осы топырақта туып, дін жолын қуып өмірінің көбін сыртта өткізген Сатыбалды ишан (лақап

аты Қыпшақ ишан) Ғабдоллаұлы кәзіргі Аманкелді ауданы іргесіндегі Шомақ Қарасуында Хан Сығай әулетінде 1826 жылы дүниеге келген.

Әулетінде бала шетінеп тұрмағаннан кейін қазақы дәстүр бойынша ағайындары баланы туысымен алып кетіп ата-анасына қайта сатады. Сәбидің аты осыдан барып Сатыбалды аталады. 7-8 жасында ата-анасы қайтыс болған баланы кіндік әкесі Шомақ тәрбиелейді.

Балаға түсінде «Ақбура әулие» сен Бұхар, Тәшкенге оқуға бар деп аян береді. Осылай оқу жолына талпынған жас әуелі Тосындағы жездесіне паналап бір жыл оқып, одан Ташкентке жетіп медресеге түседі. Осылай діни оқу жолы басталады. Өзін оқытқан ұстазы талапты, талантты жасты өзіне бала етіп алып тәрбиелейді. Осылайша алғашқыда Ташкентте, кейін Бұхарада 14 жыл оқып шығады. Өзбек қызымен тұрмыс құрады. Орта Азия діни мұсылмандар басқармасының алдында сынақ тапсырып, үздік ғұлама ғалым ретінде ишан атағын да алады.

Сайрамдағы «Қараоба» деген жерді алып ол жердегі қаптаған ордалы жыланды дұғамен көшіріп, бұрын жұрт қорқып жоламаған жерге мешіт, медресе салдырып, су дирмен орнатып, түрлі жеміс-жидек ағаштарын еккізіп, бос жерлерге бидай, жүгері, бау-бақша салдыртқан.

Сатыбалды ишан 1862 жылы Мекке, Мәдинаға қажылыққа барады. Сол замандағы Торғайды билеген төре Сүлеймен правитель жасауылы Сүйін Орысұлы деген азамат Сайрамдағы «Қыпшақ ишан» аталып жүрген Сатыбалды ишанды көріп правитель арқылы елге шақыртады. Арнаулы шақырумен келген ишан өзінің ата мекені Батпаққараға келіп орналасады. Ол кезде бұл жер ну тоғай қалың батпақ екен. Ішінде әртүрлі аңы, әсіресе жыланы өте көп болады. Сатыбалды ишан келіп қаптаған жыланды дұға оқып көшіреді. Ағайындары осы жерге келіп үй сала бастайды. Шағын мешіт салдырады. Сатыбалды Ишанды елде қалдыру мақсатымен Торғайдың игі жақсылары ақылдасып Мадияр Қабақтың қарындасы Әйің атты қызды Сатыбалдыға үшінші әйелі етіп алып береді. Араға біраз уақыт салып ишан Сайрамда қалған екі әйелі мен балаларын көшіріп алып келіп Батпаққараға түпкілікті тұрақтайды.

Ағаштан үлкен мешіт, медресе, бірнеше үй салғызып, әртүрлі жеміс ағаш, қауын, қарбыз еккізеді. Халықтың діни сауатын ашып, әр жерден мешіт медреселер салуға басшылық жасайды.

Ишанның үш әйелінен алты ұл, үш қыз туған. Олар Мырза ишан (Жәлелидден), Зияуидден, Шәріп (Шаһауееден) Жамал (Жамалееден), Әкімал (Акмалиден), Файзолла, Қамбатша, Әсияхан, Шарайхан. Осы ишан әулеттері кеңес заманында жазықсыз қудаланып, көбісі жат жерде кебіні жоқ, көрі жоқ ажал құшты.

Сатыбалды ишан 1898 жылы күзде өз ажалынан қайтыс болған. Сатыбалды ишан қайтқанда ақын Нұржан Наушабаев жоқтау шығарған.

Келесі 1899 жылы баласы Мырза ишан Ташкенттен арнайы шебер алдырып Бұхар үлгісімен үлкен кесене тұрғызған. Осы кесене күні бүгінге дейін аман-сау көркін сақтап тұр. Төргі бөлмесінде Сатыбалды ишан, екінші бөлмесінде (ауызғы) сол жақта Кәлпе Тепекұлы Омар (руы лақ) оң жақта баласы Құран қари Файзолла ишан жерленген. Сатыбалды ишан кесенесін сырттай білгенмен ішінде кімдер жатқанын екінің бірі біле бермеуі мүмкін.

Үлкен баласы Мырза ишан, Әкімал, Жамал 1-желтоқсан 1937 ж. тұтқындалып, 11 желтоқсан 1937 ж. атылған. Шапауидден және Файзолла ишан дінбасы ретінде ұсталып, жазаға тартылады [1, 128 б.].

Ал Зияуидден мен Нұридден 17 қаңтар 1930 жылы ұсталып нақты кінасы болмағандықтан босатылады. Айдауға кеткен бес баласынан аман оралғаны Файзолла ишан ғана. Сатыбалды ишан балалары Мырза ишан, Зияуидден Мухтасиф, Файзолла ишан Торғайдағы бірнеше мешіттерде имам болып, мұсылмандық жолына халыққа қалтқысыз қызмет атқарған діни шамшырақтар.

Сатыбалды ишан Бұхардағы Көкілташ медресіндегі дін ғұламаларынан білім, Құран ілімін, шарифатты жете меңгерумен қатар көріпкел әулие адам болған. Оған дәлел Сайрамдағы ордалы жылан патшасымен арбасып жыланды бір түнде көшіріп орнына мешіт медресе салады. Осы мешіттің ашылуына жиналған софылар мен шейхтар Сатыбалдыны сынау үшін Молдеке шын ғұлама болсаңыз, «бойыңыздағы күдіретті» көрсетіңіз дейді. Әулие оған және серіктеріне бұрылып: аспанға қараңдар дейді. Бәрі аспанға қарайды. Көктен бір аққу ұшып келіп, мешіттің күмбезін бір-екі рет айналып, ғайып болады. Бір байдың кең сарай үйінде түнде елес пайда болып бай қорқып Сатыбалдыға жағдайды айтады. Ишан екі күн сол үйге келіп мұсылман перілерін дұғамен басқа жаққа көшіреді. Үйдегі елес кетіп, үрей басылады. Патшалық Ресей дәуірінде Торғай жерінен Дүйсен Тамшыұлы басшылығымен Меккеге бір топ адам барады. Араларынан Шәкет деген руы Құттық қайтыс болады. Ол кісіні Меккеде жерлейді. Болған жағдайды үйде отырып көріп отырған Сатыбалды Меккеден келген әулие Дүйсеннен Шәкет ағамызды қалай жерледіңіздер деп сұрайды. Сонда Дүйсен, Сатекке жерлеу кезінде Меккеде арамызда жүрдің, намаз кезінде алдыңғы сапта тұрдыңыз. Мұны неге менен сұрадыңыз дейді сәуегей қажы. Мына ғажапты естіген жиналған халық қайран қалады.

Сатыбалды қажы екінші рет қажылыққа барғанда түсінде әйелі Әйің босанып ұл туғанын көреді. Түсінің қате болмайтынын білетін көрікпел елдегі досы Дүйсен қажыға хат жазып баланың атын «Қажы Қари Мұхаммед Файзолла» қоюын өтінеді [1, 129 б.]. Міне екінші Ұлы атақты Құран Қари Файзолланың болашағын тумай жатып болжап келешекте үлкен діндар құран-қари болатынын болжаған әулие.

Ел аузында Сатыбалды ишанның парасаттылығы мен адамгершілігі, дін жолына адалдығы мен әулиелігі, халықты тұрақты тұрмыс кешуге бейімдеудегі іскерлігі күні бүгінге дейін аңыз болып айтылып келеді. Халық құрмет тұтқан

киелі әулие адам өзі туған топырақта мәңгілікке тұрақтады. Әулеті мен халқы басына ескерткіш кесене орнатып, есте қаларлықтай ас беріп құран бағыштатқан. Беріде аудан орталығындағы мешіт Сатыбалды ишан атымен аталды.

Өткен ғасырдың отызыншы жылдары алты баласы айдауда жүргенде халық күшімен салынған мешітті, балаларының 17 бөлмелі қызыл үйіне үкімет тартып алып өз игілігіне пайдаланды. Сол үй 1972 жылы бұзып, содан үш үй салған. Осы ойранды отызыншы жылдың ортасында аудан орталығынан 5-6 қызыл там құлатылған. Соның ішінде Ұлы Жаратушының құдретімен аман қалғаны Сатыбалды ишан Ғабдоллаұлы кесенесі. Бұныда бұзуға ұмтылған имансыздар айын жұлам деп төбеден құлап, бірі жерде мерт болған. Ұзақ жылдар бойы мешіт клуб үйі, 17 бөлмелі қызыл үйді милиция бөлімі мекендеп талайды тар қапаста зар жылатты. Әрине осы киелі әулет тұтынған мешіттіде, медресеніде, қызыл үйді де жанашыр үкімет, қамқор басшы болса көненің көзі, тарихи ескерткішіміз деп сақтар еді. Өкінішке орай осындай қолда бар тарихымызды өз қолымызбен бұздық, асылдарымызды жазықсыз айдауда, қамауда ажал құштырдық, олардың әулеттерін әсіресе діни шамшырақтардың көзін жою жоспарлы жүрді. Тірі қалғанына жазықсыз жала жабылды. Осы нәубет Сатыбалды ишан әулеттерінде айналып өтпеді.

Сатыбалды ишан балаларының бәріде дін жолына адал қызмет еткен. Үлкен баласы Мырза ишан 1904 және 1922 жылдары қажылыққа барған. Арасында Мәдет қажылыққа барған. Батпақарада қызыл кірпіштен үлкен мешіт, медресе ғимаратын, 17 бөлмелі тұрғын үй салдырған, халықты дін жолына тәрбиелеген кісі осы Мырза ишан. Бүгінде ұрпақтары Аманкелді ауданында тұрады [1, 130 б.].

Сатыбалды ишан Меккеде қажылықта жүріп түсінде өмірге келетін сәбиіне Қажы, Қари, Мұхаммед Файзолла деп ат қойған баласы өсе келе әке жолын қуып құран қари, ақын болған Файзолла бабамыздың тағдыры мен өмір жолы өте күрделі. Пешенесіне жазған ауыр тағдырға мойымай, қанша азап, аяусыз қатал жаза, ұмытылмас қорлық көріп, жазықсыз жапа шегіп, қудалау мен айдауда, тар қапас пен тас түрмеде жүрседе аузынан Алласы, көкейінен иманы, болашаққа деген сенімі кетпегенін көреміз. Өткен өміріне көз жүгірткен сайын өзінің жеке басының амандық қамы емес, тағдырлас азаматтардың бәрінде төзімділікке шыдамдылыққа шақырған ақылғой парасаты мен адамгершілігі, тарыққан көпті имандылыққа, адалдыққа шақырып бір Алладан медет сұрауға шақырған абыз-қамқорлығы талай азаматтардың сол тозақтан аман оралуына себеп болған шығар. Тар қапаста отырып елдің болашағын болжаған, келер шуақты, азат күнге сенімі әр өлең жолынан кездеседі. Сау басы саудаға түсіп, тағдыры қыл үстінде тұрсада тас түрменің, тас түнек қараңғылығында отырып май шамның жарығымен «Тоқымбет-Гүләйім» дастанын жазуы кім-кімгеде ой салса керек. Осындай қиын тағдырға мойымай, сол күш қуаттың арқасында қапастың қабырғасын қаңыратып азаттыққа шыққан, әр сөзі ұран, әр дұғасы иман болған

Қажы, Қари Мұхаммед Файзолла ишан Сатыбалдыұлы жайлы бүгінгі ұрпақ білеме?

Бұрында баспасөз бетінде жарық көрген материалдарды саралай отырып бізде өткен ғасырда өмірден баз кешкен киелі азамат жайлы, бүгінгі оқырманға ақын жайлы, оның әулеті жайлы ой қозғайық.

Қажы, Қари Мұхаммед Файзолла Сатыбалдыұлы 1883 жылы 27 қыркүйекте кәзіргі Аманкелді ауданында туған. Файзолла 7 жасында ауыл молдасынан, 8 жасында өз әкесінен, 9 жасында Троицкідегі Ахон Хазіреттен оқып, 10-17 жасында Бұхар Шәріпті (діни жоғары оқу орны) тәмамдап, Самарқанд, Ташкент, Түркістан Бұхарада болып, Құран Қари атағын алып 1900 жылы елге оралғанда әкесі Сатыбалды дүниеден өткен [1, 131 б.].

Елден жырақ Троицкідегі әкесінің досы Ахон Хазіретке барып мешіт, медреседе қызмет істейді. Татар байы Яушевпен, ақын Мұханбетжан Сералинмен танысады. 1901-1906 жылдары Торғай қаласындағы уездік мешіт, медреседе қызмет атқарады. Ал бұл жерде Науан Хазірет, Дәмолла Байту, Кәтен, Бейіс Хазірет, Оспан қожа, Салих молда Таласпай молда салған діни жолды жалғастырады.

1906 жылдың аяғына қарай Батпаққараға оралып, әкесінің мешіт медресесінде ұстаздықпен айналысады. Бұл қызметті 12 жыл атқарады. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін 1918-1923 жылдар арасында болыстық милиция бөлімінде бастық болып қызмет атқарып, 1923-1928 жылдар аралығында мешіттерде имам болады.

1928 жылдың желтоқсан айының басында «діншіл, зиянкес жат элемент» ретінде тұтқындалып Қостанай қаласына түрмеге айдайды. «Затобольға» барған жерде милиция бастығы ал кәзір «Ақ түрмеге» кіресіңдер аздап дем алыңдар деп кеңшілік жасайды. Файзолламен тұтқын болып бірге келе жатқан төлек Жәуке батырдың немересі Тойшыбек Файзеке өткенді, бүгінді, келешекті қосып бір-екі ауыз өлең шығаршы дегенде:

Тойшеке, қатарыңнан асып тудың,
Атаңның ер Жәукедей жолын қудың,
Келгенде алпыс жасқа «бай-құлақ» боп,
Бейнетке бекемденіп белің будың деп табан
жолда бірнеше ауыз өлең шығарған Файзекең.

Сонда Тойшыбек әй! Файзолла! Үкімет сені дұрыс тұтқындаған сен ана жаққа емес мына жаққа бізге керексің деген екен.

Файзолла ақынмен бірге түрмеде Қараш Жүсіпбекұлы да отырады. Әрі Файзекеңе жиен болса керек. Сол кісінің айтқан бір естелігі ойға оралады. Бұл кісілер 1929-1935 жылдар Іле, Алматы, Ақтеңіз-Балтық, Москва, Новосібір каналдарын қазуға қатынасады. Осы Ақтеңіз-Балтық каналын қазып жүргенде Тәжікстаннан 70-80 тұтқынды айдап әкеліп жұмысқа қосады. Олар орысша білмейді. Парсы тілін білетін адам іздейді[1, 132 б.]. Осы тәжіктерге Файзолла

аудармашы болып жұмыс атқарады. Келесі жер қазған басқа бригадада Қызылорданың облыстық газетінде қызмет атқарған Нұрмағанбет деген ақын жігітпен Файзолла жұмбақ өлең шығарып айтысады. Тұтқынның ішіндегі ең жасы Қарашқа (18 жаста)

Файзекең өлең жазған қағазды береді. Бұл Нұрмағанбетке жеткенше өлеңін жаттап алады. Ал Нұрмағанбет өлеңін Файзоллаға әкелгенше жаттап үлгереді. Осы Ақтеңіз-Балтықта Міржақып Дулатовта бірге отырады. Кейінде Міржақыптың дәрігер болып орыс әйелге үйленгенін, ол әйел Міржақыпты жерлеп басына ескерткіш қойғанын елге жеткізген осы Қараш. Бірақ бұл кісінің еңбегі еш жерде аталмайды. Тұла бойы тұнған тарих еді жарықтық.

Файзолла нағашысы Міржақыпты көріп тұрады, ал Мағжан Жұмабаевпен екі жыл 5 ай түрмеде бірге отырады. Жазасын алты жылда өтеп, 1935 жылы Алматыға оралып Әлібиге кездеседі. Алматыда қазақтың ұлттық киімдерін тігетін шеберлер жұмысын басқарады. Әліби Жанкелдиннің кеңесімен елге оралмай Башқұртстанға, одан Солтүстік Қазақстанға, Қарағанды облысының Нұрасына тұрақтайды. Араға он жыл салып Қостанай облысының Әуликөліндегі досы Әлмұхаммед Оспанұлына көшіп келіп, 1946 жылы туған жері Батпаққараға 63 жасында оралады. Сол кездегі кеңестік жүйе, жергілікті шала сауатты, жандайшап белсенді басшылар осы асыл азамат көз жұмғанша қоқан лоқы жасап маза бермеді деп қарттар айтып отыратын.

Файзолла Сатыбалдыұлы Ұлы Жаратушы бір басына жетіп артыларлық өнер берген ерекше қасиетке ие киелі азамат екендігінде дау жоқ. Бабасы аян беріп жастайынан діни оқуды бастаған діндар, Құран Қари, (Құранды толық жатқа білетін адам) көріпкел, әулие, теңдессіз ақын, он қолынан өнер тамған айтулы шебер, араб, түрік, орыс тілін жетік білген ғұлама ғалым. Өттең не керек, осы ғұлама дін қайраткерлерінің тағдырына құдайды мойындамайтын үкімет кездеспесе тағдырына балта шауып, әулетін қудаламаса, жазықсыз жалған жаламен үнемі үреймен өмір сүргізбесе ол кісілердің халыққа дін, өнер, білім таратудағы еңбегі қаншама игілікті, жемісті, зор болған болар еді [1, 133 б.].

Түрмеге салып, тиым салғанменде аузынан Алласы, қолынан Құраны, жадынан тәубәсі мен шүкіршілігі түспеген. Қапастағы бірге отырған азаматтарды сабырлыққа, төзімділікке, шыдамдылыққа, имандылыққа, келешекте жақсылыққа кенелетініне сендіреді.

Елуінші жылдары жазықсыз жаламен сотталған Шменбайға абыз қария 62 ауыз өлең жолдаған.

Шменбай сізге жаздым амандық хат,
Жүрсізбе есен-аман, сау саламат
Шаттықпен тірісінде ойнап-күліп,
Қосуға нәсіп етсін жаратқан хақ.
Қайырлы сапар болсын маңдайы
ашық, Кездеспей кетпейтұғын

болған нәсіп. Қайтарсың дүние
көріп сайран етіп, Замандас
кұрбылармен көңіл ашып...

...Емессің ала қайғы көптің кірі.

Қалғаны бейнетіңнің көйлек кірі. Тең құрбы замандастар жүрген жоқпа,
Неше боз мыңнан шыққан жігіт гүлі... өлең жолдары сабырлыққа,
шыдамдылыққа, төзімділікке шақырып жалғаса береді[1,

134 б.].

Бір күні іздер бізді халық болып,
Алдымыз күн көзіндей жарық
болып.

Ахмет, Міржақыптар танылар-ақ, Бір туар, қайталанбас алып
болып деп келер күнді болжаса, Қиянат кетпес – тоқтаусыз,
Әділсөз қалмас – құптаусыз. Күндердің күні болғанда, Міржақып
кетпес жоқтаусыз деп Ұлы ақынның өз ортасына, өз Отанына
ораларын болжаған әулие емеспе?

Ахметке арнаған өлеңінде:

Айрықша артық көрген Ғазиз
досым, Жоқ еді қысқада-кем,
ұзында-өшің.

Алаштың қамын жеген азамат-ең,
Сүйреген алға қарай қазақ көшін
деп Алаш көсемінің ерекше
еңбегімен Қыйлы тағдырын сөз
етеді.

Жас кезімізде Нұржан атамның:

Аққу ұшып қаз қонады

Айдын көлді жағалай деп өлеңнің алдыңғы екі шумағы аққу мен қазға
бағытталған ұзақ өлеңдер шумағын айтып отырғанын естігенім бар еді. Әніде
кұлаққа өте жағымды болатын.

Файзолла ақынның түрмеде шығарғын өлеңі деп отыратын. Әкесі аққуды
шақырып әулиелігіне сенбеген жұртты қайран қалдырса, баласы аққу мен қазды
әр шумақ өлеңінің алдыңғы екі жолына қосып отыруында өзіндік бір сыр болу
керек. Бұл кісінің жазған өлең дастандарын, ғибратты ойлары мен діни
уағыздарын талдауға шама жете бермейді.

Файзолла ақынның еңбектері әсіресе өлең дастандары толық зерттеліп,
мемлекет деңгейінде толық әділ бағасын алған жоқ. Бұл кісі мамыражай
тіршілікте отырып өлең шығаруға мұршасы болмады. Бүгінгідей кеңшілік
заманда болса артында қаншама баға жетпес мол мұра қалған болар еді.

Болсада көкірегім алтын көмбе,
Менде бір бағы жанбай кеткен
пенде.

Асығыс ғайбаттама не істеген деп,

Боларсың қысым көрсең мендей сенде деп бойдағы алтын қазынаны
халыққа жеткізе алмағанына қаналады[1, 135 б.].

2022 жылы Құран Қари ақынның туғанына 27 қыркүйекте 139 жыл толады. Осыған орай аудан орталығындағы мешіт жанынан жеке медресе неге ашпасқа, пайдасыз ойын сауық отауы мен шарапхананы көбейткенше? Тәрбиелік мәні бар діни шаралар ұйымдастырылса, ғылыми конференциялар өткізіліп, ақындар айтысын өткізсе, аруағына арнап Құран бағышталса нұр үстіне нұр болған болар еді.

Әулеттері қолдан келгенше талаптанып жазықсыз жапа шеккен бабаларына ескерткіш тақта орнатты. Арқалыққа қарасты Ашутасты ауылы, ауыл мешітіне Құран Қари Файзолла ишан атын берді, көптеген азаматтар Сатыбалды ишан кесенесін жөндеуге ат салысты.

Өткен ғасырдың екінші жартысында Торғайлық ақын Назарбек Бектемісов Файзолла қолжазбаларын араб қарпінен аударып көпшілікке ұсынды.

Файзолла ишан еліміздің тәуелсіздігі мен бостандығын аңсап оған келешекте қол жететіне сенген. Оны мына өлең жолдарынан көруге болады. Ей қазағым, кештің тағдыр күрделі, Сендей болсын-болса бір Ұлт зерделі. Құрбандығың болар едім жолыңа, Ел болсаң сен – өз алдыңа іргелі.

1920 жылы жазылған ақын арманы бүгін орындалды.

Қажы, Қари Мұхаммед Файзолла ақын өзінің өмірден озарын болжап ел азаматтарына қайтардан 6 күн бұрын өсиет өлең жазған.

Қош, елім жерің-суың аман
болсын, Ырысты, ынтымақты
заман болсын. Бөлінбей жүзге,
руға бірлік сақта, Атағы Атам
Қазақ ұран болсын.

Бұл жеті шумақтан тұратын өлең жолдарын қайтардан алты күн бұрын шығарған. Жерлеуін ұйымдастыруды Қирақайдың Молдағалиына, жаназасын шығаруды Мұхтасиф Әлмұхаммед Оспанұлына, аманаттаған. Денемді жеті күн үйде сақта деп өсиет жасаған. Файзолла ишан 26 желтоқсан 1959 жылы 76 жасында дүниеден

озған. Өсиеті бойынша денесін 7 күн сақтап 2 қаңтар 1960 жылы әкесі Сатыбалды

ишан кесенесіне жерлеген [1, 136 б.].

Ақынды жерлеуге Троицкіден Ахон Хазірет пен Зейнолла Хазірет балалары, Жітіқарадан Мұстафа қажы, Ақтөбеден Сағидолла қажы, Әуликөлден

Қияметтін досы Мұхтасиф Әлмұхаммед Оспанұлы, Торғайдан Оспанқожаұлы Мұхаммед Уәли, Батпаққарадан Дамолла Смайыл Байгелұлы, Қоқанбекұлы Өтеш, Сейтмағанбет, Жарман молдалар келген. Ақынды халық жеті күн жоқтап соңғы сапарға аттандырған. Файзолла ишанның артында мол мұрасы, халық жадында тар қапаста шығарған өлеңдері жатталып қалды.

Киелі әулеттен шыққан табиғатынан асыл зада болып туған Қажы, Қари Мұхаммед Файзолла Сатыбалды ұлы еңбектері халық жадында мәңгі сақталары анық. Қатарынан артық туған діни шамшырақтарымызға Ұлы Жаратушы иман, халқына бірлік – береке берсе екен деп тілеймін!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі 1.

Байділдин Ш. Тарихымызды түгендейік. – Нұр-Сұлтан, 2022. — 388 бет.

«АЛЖИР» ЛАГЕРІ МЕН ОНДАҒЫ АЗАП ШЕККЕН ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӨМІР ТАРИХЫНАН ДЕРЕКТЕР

*Асылбеков Есбол Сенбекович тарих пәні мұғалімі, тарих магистрі
Шымкент қаласы, Қазақстан*

В 30-40-е годы XX века руководство СССР предприняло попытку превратить Казахстан в страну лагерей. Так на территории страны один за другим открывались лагеря Карлаг, Степлаг, Жезлаг и др.

Один из них женский лагерь, который в народе назывался «АЛЖИР», располагался недалеко от современного города Астаны. Сюда привозили женщин, осужденных по политическим обвинениям, со всего Советского Союза. Это были жены, матери, дочери известных государственных и общественных деятелей страны.

Қасиетті қазақ даласы талай зұлмат кезеңдерді бастан өткерді. Соның бірі ХХ ғасырдың 30-50 жылдардағы қуғын-сүргін мен ашаршылық құрбандары. Қазақ халқына көп қасірет пен қайғы әкелген сұрқия саясаттың озбырлығынан қаншама көкірегі ояу, көзі ашық, ойшыл азаматтарымыз мерт болды .

Тәуелсіздік таңы атқаннан кейін біз арыстарымызды ақтауға кірістік. Кезінде жазықсыз жазаланған мыңдаған азаматтың есімін ел жадында жаңғырттық. Қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау үшін Мемлекеттік комиссия құрылды. Комиссия солақай саясаттан жапа шеккен қазақстандықтарға қатысты тарихи әділдікті қалпына келтіруге тиіс. Бұл – мемлекеттің ғана міндеті

емес, бүкіл қоғамның парызы. Осы ғылыми жұмыс Отанын сатқандардың Ақмола лагері немесе «АЛЖИР»-дегі жазықсыз аналар, әйелдер, әпке-қарындастар, қыздардың ауыр жағдайы, *әйелдердің* ақталу процесі барысындағы құнды дерек көздері негізінде жазылған.

1937 жылғы 15 тамыздағы КСРО-ның ПХК-ның № 00486 бұйрығы Отанын сатқандардың отбасы мүшелеріне қарсы жаппай қуғын-сүргінді бастауға мұрындық болды. Бұл құжат ең алдымен саяси айып тағылғандардың әйелдерінің кінәсін еш дәлелдемей – ақ қамауға алуға және лагерлерге жіберуге құқық берді.

Ақмола облысы, Малиновка ауылының аумағында (Астана қаласынан 40 км) өткен ғасырдың 1937-1953 жылдары аралығында ОСОМ, яғни отанын сатқандардың отбасы мүшелерін бас бостандығынан айыру үшін құрылған ірі арнайы бөлімдердің бірі орналасқан. Ол отанын сатқандардың әйелдеріне арналған Ақмола лагері (АЛЖИР).

Ақмола лагері (Алжир) арнайы бөлімшесі жұмыс істеген барлық кезеңде одан 5 мыңға жуық әйел өткен.

ОСОМ (әйелдері, аналары, әпке-қарындастары, қыздары) әлеуметтік қауіптілік дәрежесіне қарай кемінде 5-8 жыл мерзімге лагерьлерде бас бостандығынан айыру жазасына кесілді. Шындығында әлеуметтік қауіпті ОСОМ емес, сотталған адам екенін ескерген. Егер сотталушы өлім жазасына кесілген болса, көбінесе олар осы бап бойынша ең жоғары мерзім - 8 жыл алатын. Егер сотталушы жазасын лагерьде өтесе, онда ең қысқа дегенде 3 жылға дейін мерзім алатын. Лагерьдегі әйелдер бостандыққа шыққанға дейін күн санап, жазасын өтегеннен кейін оларды жаңа өмір күтіп тұр деп сенді. Алайда Алжир тұтқындарын босату процесі айтарлықтай кешіктіріліп, көптеген қиындықтар туғызды.

Әйелдерді лагерьден босату бір реттік іс-әрекет ретінде емес, кезең-кезеңімен жүзеге асырылды және бұл жазалау мерзіміне ғана емес, КСРО НКВД-ның тиісті нұсқаулығына да байланысты болды.

КСРО Халық Комиссарлар Кеңесінің 1930 жылғы 7 сәуірдегі шешімі бойынша, белгіленген жаза мерзімі өткеннен кейін тұтқын лагерь әкімшілігінің бұйрығымен ешқандай тергеусіз, сот шешімін күтпей-ақ дереу босатылды немесе Біріккен мемлекеттік саяси басқарма шешімімен босатылды. Бұл бұйрық көп жылдар бойы қолданыста болды.

1941 жылы 22 маусымда КСРО НКВД және КСРО Прокуратурасының № 221 директивасы шықты, оған сәйкес «контрреволюционерлерді, қарақшыларды, рецидивистерді және басқа да қауіпті қылмыскерлерді лагерьлер, түрмелер және колониялардан босатуды тоқтату керек» деді. [1] Бұл бұйрық ОСОМ әйелдеріне де қатысты болды, олар қауіптілігі бойынша бандиттермен және рецидивистермен теңестірілді, ал ең аз дегенде 3 жыл мерзімге ие болғандар, егер соғыс басталғанға дейін мерзімі аяқталмаса, әлі де лагерьлерде қалуы тиіс болды.

1942 жылы 29 сәуірде № 221 Директиваға өзгерту ретінде жаңа № 185 Директивасы шықты, онда былай делінген: « 1941 жылғы 22 маусымдағы 221 Директиваға сәйкес лагерьлерде, түрмелерде және колонияларда жазасын өтеген тұтқындар қамаудан босатылды,соның ішінде мемлекетке опасыздық, террор, тыңшылық, диверсия, троцкистер, оңшылдар мен қарақшылар үшін сотталғандарды қоспағанда, олар соғыстың соңына дейін қамауда болатындығын хабарлады. Жазасын өтеген барлық тұтқындар соғыс біткенге дейін лагерь аймағына бекітіліп, кетуге құқығы жоқ азаматтық тұлғалар ретінде НКВД лагерьлерінде жұмыс істеуге қалдырылсын». [1,б.160]

1942 жылғы 11 қарашада № 185 директиваға қосымша НКВД мен КСРО Прокурорының № 494/121С.с. тағы бір нұсқауы шықты, оған сәйкес НКВД-ның лагерьлері мен колонияларында еркін жалдау бойынша жұмыстарға қалдырыла отырып,директива тәртібімен № 185 болып босатылған тұтқындарға қолдарына паспорт бермеуге, лагерьлер (колониялар) тек тиісті анықтама берумен шектелуі тиіс болды. [1,б.167] Жалпы алғанда,мерзімі аяқталған 60 мыңға жуық тұтқын болды, бірақ олар лагерьде ерікті жалдамалы жұмысшы күйінде қалуға мәжбүр болды. [2]

1945 жылғы 7 шілдедегі "Гитлерлік Германияны жеңуге байланысты рақымшылық жасау туралы" жарлық көптеген тұтқындарды жазадан босатты,сонымен қатар революцияға қарсы қылмыстар,социалистік меншікті ұрлау,бандитизм,жалған ақша жасау,қасақана кісі өлтіру,қарақшылық үшін сотталған адамдардың қалған мерзімін жартылай қысқартты. [3] Өкінішке орай, көптен күткен рақымшылық саяси қылмыстар үшін сотталғандарды айналып өтті, ең көп 8- жыл мерзімге сотталған әйелдердің көпшілігінің уақыты бітсе де, арнайы бұйрық шыққанға дейін сол жергілікті жерде қалуы керек деді.

Ақырында,1946 жылғы 24 маусымда « КСРО НКВД директивасының күшін жою туралы №00585/00251/107С.с. КСРО- ның ішкі істер министрінің, КСРО-ның мемлекеттік қауіпсіздік министрінің және КСРО Бас Прокурорының 1941 жылғы 22 маусымдағы № 221 және 1942 жылғы 29 сәуірдегі № 185 және одан кейінгі толықтырулар енгізу туралы қамаудағылардың кейбір санаттарын қамау орындарынан босатуды жөнінде бұйрық шықты.Жазасын өтеген және лагерьге еркін жалдану жағдайында жұмыс істеу үшін қамауға алынған адамдарды оларға паспорт туралы ережеге сәйкес режимдік шектеулер қолдана отырып,жұмыстан босату ұйғарылды.Оларға (жеке іс бойынша қолхатпен) КСРО-ның кезкелген аймағында,режимдік жерлерден басқа,тұруға рұқсат етілгені, кету кезінде тиісті құжаттар мен жол жүру билеттерін бергені туралы хабарланды.Жаза мерзімін өтеген,бірақ соғыс аяқталғанға дейін түзеу-еңбек лагерлерінде ұсталғандарды қамаудағылар мен ерікті жалдамалылар жағдайында босату-біртіндеп жүргізілсін және 1946 жылғы 1 қазанға дейін аяқталсын.Алдағы уақытта сотталғандарды КСРО ПМ қамау орындарынан олар үшін белгіленген жаза мерзімі аяқталған күні босатсын». [4,б.165]

Тұтқындардың есеп карточкаларында ешқандай заң бұзушылық байқалмады: егер 8 жыл лагерьде жазаға кесілген әйел,мысалы,15.11.37 жылы сотталған болса, онда сол күні, 8 жылдан кейін, ол босатылды деп есептелді және карточкаға 15.11.45 жылы босатылды деп жазылған жазба енгізілді. Ресми мерзімі аяқталғаннан кейін әйелді тікенді сымның екінші жағына қоныстандырды.Ерікті жалдамалы ретінде ол өзінің толық босатылуын күтіп, бұрынғы орнында жұмысын жалғастырды.

Тұтқындарды мерзімінен бұрын босату туралы мәселеге келетін болсақ,ол әйгілі 58бап бойынша сотталған әйелдерді де айналып өтті.Кеңес мемлекеті мен құқығының тарихында әйелдерді мерзімінен бұрын босату туралы құжаттары белгілі.Мысалы, 1923 жылы 5 наурызда КСРО БОАК-ның әйелдерді мерзімінен бұрын шартты түрде босату туралы Декреті шықты.

Бір жылдан кейін,1924 жылғы 22 ақпанда ОСК-ның тағы бір Декреті шықты, онда былай делінген: "өткен жылғы тәжірибенің негізінде рақымшылық жасау салдарынан қамаудан босатылғандардың,кездейсоқ немесе мұқтаждығы бойынша қылмыс жасағандардың,жұмысшылар мен шаруа әйелдерінің адал еңбекке оралғанына көз жеткізгеннен кейін,ССРО Одағы ОСК Төралқасы қаулы етеді және осы жылы шартты түрде босатылсын". Әйелдер мерекесі күніне жарты немесе одан да көп жаза мерзімін өтеп жатқан шаруалар мен жұмысшылар қамаудан босатылсын, олардың жаңа қылмыс жасау мүмкіндігі қауіп төндірмейді".[5]

Бұл 20 ғасырдың 20-жылдарындағы жағдай болды. Бірақ 30-шы жылдары,репрессиялық машина қарқын алған кезде, босатудың мұндай тұжырымдары мен себептері мүмкін болмады.Мысалы,КСРО Кеңесінің президиумында тұтқындарды мерзімінен бұрын босату туралы мәселе туындаған кезде Сталин өзінің түзетуін жасады: "біз жаман жасап жатырмыз, мұнымен лагерьлердің жұмысын бұзамыз.Бұл адамдарға босату, әрине, қажет, бірақ мемлекеттік шаруашылық көзқарасымен жаман.Ең жақсы адамдар босатылады, ал нашар адамдар қалады.Олар жұмыста қалдыратындай етіп, бұл істі басқаша қарауға болмас па екен?Осы жобаны бүгін мақұлдамай, Халық комиссариатына адамдарды орнында қалуға мәжбүр ететін басқа құралдарды ойлап табуды тапсырайық"-деді.Бұл ісәрекетке арналған ұсыныс нұсқаулық ретінде қабылданды.1938 жылғы 25 тамыздағы "НКВД лагерлері туралы" жарлықпен КСРО НКВД лагерлерінде жазасын өтеп жатқан сотталған адам сот белгілеген мерзімді толығымен өтеуі керек деп шешілді"[3]

Бұл ереже Берияның яғни, СССР Ішкі істер комиссарының 1939 жылғы 15 маусымдағы № 0169 бұйрығымен бекітілген .[6]

Міне осы кезде ОСОМ ретінде сотталған әйелдер лагерьлерді толтырған кезде,олар үшін лагерь бастығы немесе 3 бөлім бастығы өтініш бере алатын жағдайларды қоспағанда,тұтқындардың барлық санаттарын мерзімінен бұрын босатуға тыйым салу туралы бұйрық шықты. Осылайша, Ақмола бөлімшесінде

1939 жылдың екінші жартысынан бастап ерекше режимді алып тастаумен қатар, тағы бір маңызды оқиға орын алды: жазаның қалған мерзімін жер аударуға ауыстыру.

Мерзімінен бұрын босату мәселесін әйгілі ресейлік ғалым А. И. Солженицин талдады, ол "1939 жылғы кері шығарылым – бұл органдар тарихындағы керемет жағдай! Бірақ бұл антипоток аз болды, шамамен бір-екі пайыз". [7, б.83]

Сонымен, 1946 жылғы 24 маусымдағы № 00585/00251/107 бұйрыққа сәйкес, лагерьлердің максималды мерзімін алған әйелдер 1946 жылы босатылып, босату туралы анықтама, сондай-ақ құқығынан айыру туралы төлқұжат алып, жаңа өмір бастауға мәжбүр болды, өйткені бұрынғы өмірін жалғастыру мүмкін болмады. Егер лагерьде әйел тезірек босатылуға және бұрынғы өміріне оралуға үміт артса, әсіресе оны сол бап бойынша сотталғандар қоршап алып, онымен барлық жағдайы салыстырмалы түрде тең болғандықтан, оның көптен күткен бостандығына қол жеткізгесін, өзін жалғыз қалдырды.

Ол мерзімін өткізіп, жасамаған қылмысы үшін толық өтедім деп ойлап, бостандыққа шыққанда басқа әлемге түсті. Ал ол әлем оған жабық болды, себебі "халық жауы" деген таңба өмір бақи, яғни лагерьден кейін де қалды. Кеңестік жала жабудың арқасында Кеңес өкіметінің жауы деп жарияланған адам олардың пікірінше, социалистік жүйенің идеалдарына опасыздық жасаған деп барлық адамдардың жеккөрушілігін тудыратын, ел "халық жауларын" айыптап, әшкерелеу керек деген ойға үйренді. Кеңес халқы нағыз қылмыскерлерді түсініп, кешіре алды, бірақ "отанын сатқандарды" жек көруді үйренді. Жек көру сезімі олардың отбасы мүшелеріне де таралды.

Республикалардың астаналарында және басқа да ірі қалаларда тұруға тыйым салатын "минус 39" белгісі бар паспортты алған әйелдер барлық шын болмысымен бұрынғы үйлеріне барып, туыстарына оралуға тырысты. Егерде ол өз үйіне және өзінің туыстарына келіп, және сол туыстарымен бірге өмір сүре алатын болса, өзін бақытты деп есептеді. Әрине мұны істеу оңай болған жоқ, біріншіден, барлығы қамауға алынғанға дейін өмір сүрген ірі қалаларға бара алмады, екіншіден, баратын жері болмады, туыстары да, достары да, тіпті пәтерлері де болмады. Үшіншіден, туыстары әрқашан ашық көңілмен күткен жоқ. Жиі жұмысқа қабылданбады, тұрғылықты жерге тіркеуге қоюдан бас тартты.

Мысалы, Алжирдің тұтқынында болған М. Л. Даниленкода осылай болды. Оның естеліктерінен: лагерьден босатылғаннан кейін ол Украинаға келді. Онда оның ата-анасы мен ұлы қалған еді. Бірақ 1946 жылы құрғақшылықтан туындаған аштық мұндағы адамдардың ең жақсы қасиеттерін қалдырмады. Оның мұнда келуі өзі үшін де, туыстары үшін де тиімсіз болды.

Ұлы оны мойындамады, оған ата-анасы да көмектесе алмады және көмектескісі де келмеді. Мария Львовнаға Ақмолаға оралудан басқа ештеңе

қалмады,яғни оның қайта келуі оған да,айналасындағыларға да қалыпты жағдай болды. [6,б.141]

Армандар мен үміттер бір күнде құлдырады,олардың орнына ертеңгі күнге деген үміт пен сенімсіздік пайда болды.Өмір сүру үшін жұмыс істеу керек болды,бірақ бір жерге жұмысқа тұру өте қиын еді.

Лагерьден кейін де әйелдер бір-біріне көмектесуге тырысты.Жұмысқа орналасып,кішігірім үй алса, олар лагерьдегі достарын шақырып, біраз уақыт бірге тұрды.Осылайша Ақмолада және оған жақын орналасқан ауылдарда Алжирдің бұрынғы тұтқын әйелдері орналасып қалды.Біразы кейін елдеріне қайта оралғанымен,көбісі өмірінің соңына дейін сонда қалды.

Тұтқыннан босаған Қ. И. Мальцевой естеліктерінен мысал келтірейік: « екі шағын балалармен баспанасыз,аздаған ақша сомасымен қалған.Енді қайда бармақ? Алматыдағы достарына баруға тыйым салынған .Свердловскідегі туыстары да бұның келгеніне онша разы болмайды.Сондықтан Ақмолада қалуға тура келді. Мен жұмыс іздеп кәсіпорындарға бардым, бірақ кадрлар бөлімінде олар менің анықтамамды көргесін, қақпадан шығарып жіберді.Амал жоқ вокзалда ұлдарымен бірге қонуға тура келді.Тек нан мен суға амалдап ақшасын жеткізді . Соңғы ақшасын ұрыға алдырды.Қалтасында бір тиын қалмады». [8]

Бұндай жағдай жалғыз емес еді, мұндай жағдай көптеген әйелдерге тән болды.Жалпы бақытсыздық оларды бір-біріне мәңгілікке жақындатты. Тұтқыннан босатылғаннан кейін,осында Ақмолада қалғандар жиі бірге жиналып тұрды.Галина Рачкованың қызының әңгімесінен: "мереке күндері көптеген дәмді тағамдар дайындалды, өйткені бұл әйелдер сонша уақыт аштықта болды.Барлық мерекелерді бірге өткізді" [8]

"Босатылғаннан кейінгі әрбірінің ерік-жігері сақталмады", - деп атап өтті И. Н. Шубрикованың ұлы Константин.Көпшілігінен балалары бас тартты, ал басқаларының тіпті туыстары да қалмады. Біреулері Мәскеуге, Ленинградқа кетті.Анам екеуміз де жиналды.Оған әкем бұрын жұмыс істеген жерде-Фрунзе, Куйбышев, Новосибирскіде тұруды ұсынды. Ирина Николаевна тікелей партия комиссиясы төрағасының кабинетінде қызулана айтты: "Мен өмір бойы қайда өмір сүрдім,сонда қаламын", - деді.Олар оған мұнда үй салды,өмірінің соңына дейін осында агроном болып жұмыс істеп, қайтыс болды.Ал соңынан біразға дейін хаттар келіп жатты.Бұрынғы бөлімше бастығы Баринов жайлы көпшілігі жазды.Оны әйелдер құрметтеді, себебі,ол белгілі бір дәрежеде гуманист болды, бірақ бұйрықтың аты бұйрық екенін бәрі білді. Юзипенконың жайлы да жазды, тіпті ол анамнан оның қандай да бір еңбегін растауды талап етті». [9]

Айтпақшы, Алжир басшыларына баға берген әйелдердің барлық естеліктерінде пікір сәйкес келді және келесідей болды: «"Юзипенко бізбен менмендікпен сөйлесті, бізге "азаматшалар" дегеннен басқа ештеңе айтпады.Тағы бір бастық Баринов болса бізбен жұмсақтау сөйлесті. Ол бізге: қыздар,әйелдер қалай тұрып жатырсындар деп әрдайым сұрап тұрды.Кей кездерде тіпті бірқатар

жеңілдіктерге де барды. [8] Бұл бұрынғы тұтқын К.И Мальцеваның және басқа лагерде болғандарға тән ортақ пікір.

М.Т.Юзипенконың бұрынғы тұтқындармен хат-хабарлары сақталған, хаттар негізінен 60-шы жылдары жазылған. Достық мазмұнда жазылғаны көрініп тұр. Іс жүзінде бұл хаттардың барлығы жазу машинкасында басылғандықтан бір-біріне өте ұқсас. Бұл хаттарды егер де біреу оған арандатушылық сұрақтар қойған жағдайда көрсету үшін дайындап, үйінде сақтап қойған. [10] Жұмыстан кейін ол Целиноградта қалды, онда қайтыс болғанға дейін тұрды. Сонымен, лагерьден босатылғаннан кейін де әйелдерді қоғам қабылдамады және "халық жауы" деген таңбаны одан әрі қарай алып жүруді жалғастыра берді.

Революцияға қарсы қылмыстар үшін қуғын-сүргінге ұшыраған адамдарды ақтау 50 жылдардың ортасында болғаны және КОКП-ның XX съезінен кейін, сонымен қатар 1956 жылғы 30 маусымда қабылданған "жеке басына табынуды және оның салдарын еңсеру туралы" партияның ОК-нің қаулысынан кейін ерекше жанданғаны белгілі. ОСОМ ретінде сотталған әйелдердің барлығы дерлік 50-ші жылдардың екінші жартысында ғана ақталды. Оларды айыптау жөніндегі істерді әскери трибунал қайта қарады, қамауға алу туралы Арнайы Кеңестің қаулылары алынып тасталды және ақтау туралы анықтамалар берілді.

Кейбіреулеріне 1937-1938 жылдары шығарылған үкімдердің, оларды "халық жауы" деп санаған үкімдерді жою үшін он жылдан астам уақыт күтуге тура келді.

Жаппай қуғын-сүргін жылдарында саяси себептермен сотталған адамдардың барлығын толық ақтау жарияланған бақытты күнге дейін бәрі бірдей өмір сүре алмады.

1987 жылғы 28 қыркүйекте КОКП ОК Саяси Бюросының "30-40-шы жылдар кезеңінде орын алған және 50-ші жылдардың басындағы қуғын-сүргінге байланысты материалдарды қосымша зерделеу жөніндегі КОКП ОК Саяси Бюросының комиссиясын құру туралы" қаулысы шықты, онда КСРО прокуратурасы мен мемлекеттік қауіпсіздік комитетіне азаматтардың шағымдары және өтінішінің бар-жоғына қарамастан, істерді қайта қарау жөніндегі жұмысты жалғастыруға нұсқау берілді. [11, б.15-16]

Жаппай қуғын-сүргін кезінде әділетсіз сотталған азаматтарды толық ақтау жолындағы маңызды қадам КОКП ОК Саяси Бюросының 1989 жылғы 5 қаңтардағы қаулысы болды, онда "тарихи, құқықтық әділеттілікті қалпына келтіру қазір үлкен саяси мәнге ие болды. Біздің социалистік құқықтық мемлекет қалыптастыру жолындағы ілгерілеуіміз, қоғамдық сананың дамуы көп жағдайда осыған байланысты. Барлық жазықсыз сотталғандардың толық ақталуын, олардың мәңгі есте қалуын жұртшылық, зардап шеккендердің туыстары мен жақындары күтуде. [11, б.17-18]

1990 жылдың 1 қаңтарына КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1989 жылдың 16 қаңтарындағы Жарлығына сәйкес 87288 адам ақталды. "Үштік"

алқалар мен ерекше кеңестердің шешімдері бойынша қуғын-сүргінге ұшырағандарды, сондай-ақ сот және прокурорлық органдардың шешімдерімен жауапкершілікке тартылған 31342 адам болды.

[11, б.328]

1990 жылғы 13 тамызда КСРО Президентінің "20-50 жылдардағы саяси қуғын-сүргіннің барлық құрбандарының құқықтарын қалпына келтіру туралы" Жарлығы шықты, онда партияның XX съезі бастаған жұмыс дәйексіз жүргізілгенін және 60-жылдардың екінші жартысында шын мәнінде тоқтағанын және материалдарды қосымша зерделеу жөніндегі арнайы комиссия 80-жылдардың ортасынан бастап қайта басталғанын атап өтті. Қуғын-сүргінмен байланысты мыңдаған жазықсыз сотталғандар ақталды және саяси істер бойынша ОГПУ-НКВД-МГБ органдарының соттан тыс шешімдері заңсыз деп танылды.

[6, б.155]

1991 жылы 18 қазанда қабылданған "Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы" Ресей Федерациясының Заңы саяси себептер бойынша барлық сотталғандарды ақтау бойынша жұмыстың аяқталуы болды. Осыған ұқсас заң Қазақстанда 1993 жылғы 14 сәуірде қабылданды, " ол заң бойынша 1917 жылғы 25 қазаннан (7 қарашадан) кейін Саяси қуғын-сүргіндерге тікелей ұшыраған барлық адамдарға осы қуғын-сүргіндердің барлық құрбандарын ақтау, оларға келтірілген моральдық және материалдық залалдың қазіргі уақытта барынша мүмкін болатын орнын толтыруды қамтамасыз ету мақсатында қолданылды.

«Ата-аналарымен немесе олардың орнындағы адамдармен бірге бас бостандығынан айыру орындарында, айдауда, жер аударуда немесе арнайы қоныс аударуда болған балалар да саяси қуғын-сүргіннің құрбандары деп танылады». [12] Шынында да, осы заң шыққаннан кейін, қазір репрессия жылдарында "саяси қылмыстар" үшін сотталған әрбір адам тиісті органдарға хабарласып, ақталу туралы анықтама ала алды.

Кейіннен, Президент Н. Ә. Назарбаевтың Жарлығымен 1997 жыл республикада жалпыұлттық келісім және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы болып жарияланды. [13]

Сол жылы республика азаматтары мен қоғамдық бірлестіктерінің өтініштерін ескере отырып, саяси қуғын-сүргін құрбандарын мәңгі есте қалдыру мақсатында Президент Н.Ә. Назарбаевтың 31 мамырды Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні деп белгілеу туралы Жарлығы шықты.

Осылайша, Алжирдің тұтқындары жазасын өтегеннен кейін де лагерьден әрдайым босатыла бермейді. Бұрынғы тұтқындардың едәуір бөлігіне деген қоғамда түсініспеушіліктер кездесті. Билік тарапынан тұрғылықты мекенге тіркеуді шектеу, ірі қалаларда тұру, жұмыс істеу, оқуға және т. б. тыйым салу бойынша әкімшілік шаралар болды.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Сборник законодательных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий.-223 с,(158).
- 2.Земсков В.Н.Гулаг:(историко-социальный аспект)//Социологические исследования.-1991 г.-№ 6 –С 10-27(22)
- 3.Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938-1956)
– М.Госюриздат,1959,-С 407
- 4.Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. – 223 с.
- 5.Сборник нормативных актов по советскому исправительно-трудовому праву (1917-1959). - М.Госюриздат,1959 г.- С 118
- 6.Кукушкина А.Р.Акмолинский лагерь жен «изменников Родины»:история и судьбы.
– Караганда, 2002 г. –С 136
- 7.Солженицын А.И.Архипелаг Гулаг. 1918-1956 г.г. опыт художественного исследования.В 3-х –М.Советский писатель,Новый мир.-585 с
- 8.Смагулова Г. Не утихающая боль// Целиноградская правда.-1989 г. 26 апреля.
- 9.Коваров В.Правда «АЛЖИРА» // Ленинская смена.- 1988 г. 2 июня
- 10.Государственный архив г. Астаны. Ф.370. Д.50
- 11.Реабилитация.Политические процессы 30-50-х годов.- М.Политиздат,1991 г. -461 с
12. «О реабилитации жертв массовых политических репрессий».Закон Республики Казахстан// казахстанская правда. – 1993 г. 1 июня
- 13.Указ Президента РК « Об объявлении 1997 годом Общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий»// Юридическая газета РК.- 1997 г. 8 января.
- 14.Хабаршы.Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ № 3 (43). 2005 ж. 111-116 б.

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВ

Сейтқазиева Айгүл Жұмабекқызы, Қостанай облысы әкімдігі білім басқарамасының «Рудный қаласы білім бөлімінің №19 жалпы білім беретін мектебі» КММ тарих пәні мұғалімі

Ә Бөкейханов пен мен оның серіктестерінің алдына қойған ауқымды стратегиялық мақсаттарын жүзеге асыру үшін бұқара халықтың сана-сезімі

мен жүрегін ұялататын идея қажет болды. Ол қазақты бір ұлт деп көргісі келді, соған жетеледі. Ә.Бөкейханов ұсынған «Алаш» идеясы зор нәтижеге, жеңіске жеткізді.

1917 жылы 5-13 желтоқсан аралығында Орынбор қаласында өткен екінші жалпықазақ съезі Алаш автономиясы деп аталатын ұлттық мемлекет құрылғандығын мәлімдеп, оның үкіметін сайлады. Бұл отарлық езгідегі қазақ қоғамы үшін тарихи маңызы ерекше еді. Осындай тарихи оқиғаға әкеп тіреген ұлттық азаттық қозғалыстың алғы шебінде ұлттық интеллигенция тұрды. Олар ұлттық мүддені қорғап, қазақ елін өркениетті елдер көшіне қосу сол кездегі көзі ашық азаматтарымыздың ең басты арман-мақсаты болғандығы. Өткен өмірдің оңды сабақтары сол шақтағы қазақ қоғам қайраткерлерінің ұлттық мемлекеттікті құру жолындағы бағыты елді тәуелсіздікке жеткізетін бірден-бір тура жол екендігін айғақтап отыр. Аңқау елді арзан ұрандармен артынан ертіп, ал оның көзі ашық көш бастаушыларын «буржуазиялық ұлтшылдар», «халық жаулары» деп жариялап, алдымен халықты оларға қарсы қойып, артынан оларды асып-атып, рухани азапқа салып, жойып тыңды.

Халқымыздың өткен тарихында елеулі тұлға болған қайраткерлердің бірі-Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов. Ол еркіндік пен теңдікті жоғары бағалаған әулетте өскен. Оның арғы атасы Шыңғысханның ұрпағы әйгілі Барақ сұлтан ақтабан-шұбырынды заманында ешкімге де бас иемей кеткен. Ә.Бөкейхановтың революциялық, гуманистік дәстүрлерді өз бойына сіңіріп қана қоймай, бостандық, теңдік және туысқандық деген күдіретті сөздердің ұрығын өзі өскен ортаға, қазақ даласына кеңінен тарата білгенін айтқан жөн. «Алыспаған, жұлыспаған бостандық атына мінбейді, бұғаудан босамайды. Ері құлдықтан, әйелі күндіктен шықпайды. Малына да, басына да ие болмайды»-деп ол туған халқын азаттық үшін күреске шақырды. [1,5 б]

Қазақ елінің өзінің отарлық езгідегі халін түсіне бастауы, ұлттық интеллигенцияның нақты әрекетке көшуі 1905 жылғы орыс революциясымен тікелей байланысты. Осы жылғы Қазан манифестімен қанаттанған қазақ зиялылары жалпыұлттық мүддені көздеген арызтілектер жазуды ұйымдастырды, жалпыұлттық газет шығару, тіптен ел мүддесін қорғайтын саяси партия құру және Мемлекеттік Дума жұмысына ат салысу сияқты міндеттерді ала бастайды. Әлихан Нұрмұхамедұлының да саяси өмірге белсенді түрде араласа бастауы осы кезеңге тұспа-тұс келеді. Оның Семей облысы қазақтарының атына 1 Мемлекеттік Дума мүшесі болып сайлануы, қазақ кадеттері партиясын құруды көздеген жиналыстар өткізу, орыс тіліндегі басылымдарда патша билігінің қазақ даласындағы әділетсіз отаршылдық саясатын әшкерелейтін мақалалар жариялауы соның айғағы болатын. Патша үкіметінің империялық саясатына қайшы келетін бұл қызметі жандармерия тарапынан ескерусіз қалған жоқ. Ә.Бөкейханов 1906 және 1908 жылдары

абактыға отырып шыққан соң, заң орындарының ұйғарымы бойынша ішкі Ресейге (Самара қаласы) жер аударылып, сыртынан полицейлік бақылау қойылады. Мұның бәрі Ә. Бөкейхановты жаңа жағдайға байланысты күрестің жаңа түрлерін игеруге итермелейді. Енді ол 1910 жылы Орынбор қаласына саяси сенімсіз адам ретінде жер аударылған Ахмет Байтұрсынұлымен бірігіп, жалпыұлттық газет шығару ісін қолға алады. 1913 жылдың 2 ақпанында шыға бастаған «Қазақ» өзінің биік өресімен, надандықтың құрсауында жатқан қазақ елін ояту ісіне қызмет етумен бірге, саяси кемелденуіне игі ықпалын тигізгендігі даусыз. Ә. Бөкейхановтың «Қазақ» газеті арқылы көрінген белсенді ағартушылық және публицистикалық қызметі 1916 жылдың дүрбелеңіне дейін созылды. Осы кезден бастап Ә. Бөкейханов Уақытша өкіметтің саяси өміріне белсене араласады. 1917 жылғы сәуір айында құрылған 9 адамнан тұрған Түркістан Комитетінің мүшелігіне Қазақстаннан Ә. Бөкейханов пен М. Тынышпаевтың енуі соның дәлелі еді. Ә. Бөкейханов жаңа биліктің Торғай облысы бойынша, ал М. Тынышпаев Жетісу облысы бойынша комиссарлары болып бекітілді. [3,4 б]

Ә. Бөкейханов үшін өмірінің соңына дейін ең маңызды мәселелерінің бірі- жер мәселесі болды. Ол бұл мәселеде достары да және жаулары да толық мойындаған ірі, білікті маман еді. Өкінішке орай, оның Қазақстандағы жер мәселесін шешуге байланысты дәлелді ұсыныстары Уақытша өкімет түгілі, Кеңес билігі тұсында да ескерусіз қалған.

Сонымен, Ә. Бөкейханов ұсынған Қазақстандағы жерді игеру принциптері мынаған саяды:

1. Қазақ бұқарасы түгел жер еншісін алып болғанша келімсектердің келуі тоқталуы тиіс. Жер үлесін алдымен патша заманында ата қонысынан айырылған жергілікті халық алуы керек.

2. Адамға, үйге тиетін жер үлесі шаруағы жердің топырағына, жергілікті табиғатына байлаулы болады. Барлық облыс, аудандарда жер үлесін, нормасын жергілікті жер комитеттері белгілейді.

3. Қазаққа жер кесілгенде ауылға, ұлысқа, руға, өздерінің тілегіне қарай бөлінеді. Жерді бірге алған ру, ауыл, болыс өз ішінде өздері тәртіп жасап, әділдікпен пайдаланады.

4. Жерге атты казактардың ерекше құқықтары біржола жойылады. Жер сыбағасы жергілікті халыққа бұрынғы тұрған жерінен, яғни ата қонысынан беріледі.

5. Жерді сатуға тыйым салынады. Үлестен қалған жер мемлекет қазынасына өтеді, мұның билігі жұрт мекемесі қолына өтеді.

6. Қазақ мемлекетінің жер үстіндегі түгі, суы, астындағы кені Алаш мүлкі болып табылады.

Ә. Бөкейханов жаңа мемлекеттік аппаратты құруда да шамамен осы сипаттағы принциптерді басшылыққа алуды ұсынды. Бұл ретте ол былай деп көрсетті: «Елдің тұрмысын, тілін, мінезін білмеген кісі көш басын алып жүре

алмайды.Ресей тілі өзге, тұрмысы, қаны басқа жұртқа автономия беруі керек.Мемлекеттік дербестік ұлттық өркендеудің алғы шарты». [2,81 б]

Алаш ұранды жұрт жиылып, ұлт автономиясын тікпек болды.Алаш партиясының сол уақытта ұйымдық тұрғыдан құрылып үлгірмегенде еді. Уақыт, оқиғалар ағымы мұндай мүмкіншілік те бермеді. Елде тұрақты саяси биліктің болмауы,әсіресе қарусыз даярлықтан махрұм қазақ еліне ауыр тиді. Барлық жерде зорлық-зомбылық етек алды. Міне осындай жағдайда Ә.Бөкейханов пен А.Байтұрсынов бастаған бір топ қайраткерлердің ұсынысы және ұйымдастыруы бойынша 1917 жылғы 5-13 желтоқсан күндері Орынбор қаласында қазақ мемлекеттігі туралы мәселе қараған екінші жалпықазақ съезі болып өтті. Съездің күн тәртібіндегі тұрған негізгі мәселе-ұлттық автономия туралы баяндама жасаған Ә.Бөкейханов болды. Съезд бұл мәселе бойынша қарар қабылдап, онда «Алаш облыстарын қазіргі бүлікшіліктен қорғау мақсатымен уақытша «Ұлт кеңесін» құрып,оның аты «Алашорда» болсын» деді.Он бес адамнан тұрған бұл өкіметтің төрағасы болып көпшілік дауыспен Әлихан Бқкейханов сайланды. Бұл,әрине Әлихан Нұрмұхамедұлының өзін бақытты сезінген сәттердің бірі еді. [5,3 б]

Империяда қалыптасқан жағдайлар Алашорда өкіметіне 1918 жылдың күзіне дейін жұмыс жасауға ырық бермеді.Оның төрағасы жасырынып жүріп жұмыс жасауға мәжбүр болды.Өйткені, ол қазақ қоғамына қатысты негізгі мәселелер бойынша большевиктердің бағдарламасын қолдамады,Кеңес үкіметі «найзаның ұшымен,айбалтаның жүзімен» орнаған билік деп түсінді. Ә. Бөкейханов пен оның серіктестері большевиктер партиясы ұсынған жоспарды қазақ қоғамын үлкен апатқа ұрындыруы мүмкін эксперимент есебінде бағалап, ал қазақ коммунистерін орталық биліктің қол шоқпары ретінде айыптады.

Кеңес билігі тұсында Әлихан Нұрмұхамедұлы туған елі үшін белсенді қызметтен бас тартқан емес.Өкінішке орай,Сталин басқарған жоғарғы билік қазақ интеллигенциясына, оның белгілі лидеріне сенімсіздік танытты, қоғамдық қызметін белгілі бір қалыпқа салып,шектеп отырды.Соған қарамастан ол 1922-1927 жылдары өз елінің рухани өсуіне елеулі үлес қосты. Осы жылдары оның қаламынан туған мақалалар соның айғағы.

1925 жылы Қазақстандағы саяси билікке Голощекин келгеннен кейінгі уақытта республикада жер мәселесі қайтадан шиеленісе бастайды. Бұл орталық биліктің қолдауына сүйене отырып отарлаудың жаңа кезеңін ашуды көздеген жаңа басшылықтың өктем саясаты еді.1926 жылы Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті Қазақстандағы басшылықпен кеңесіп жатпай-ақ, бекітілген жерге орналастыру шараларын жоққа шығаратын арнайы қаулы қабылдайды.Орталық биліктің қолдауына сүйенген Голощекин Қазақстанда жерге орналастыру процесін ұлттық негізде емес, таптық негізде жүргізу туралы шешім қабылдатады. [4,2 б]

Қазақ елінің мүддесіне төнген қауіпті тура түсінген Ә.Бөкейханов осы тұста жаңадан отарлау саясатына жол бермеу үшін қазақтарға қажет жер нормасын анықтау мақсатында КСРО Ғылым Академиясы жанынан профессор Швецов бастаған экспедицияны құру ісіне белсенділік танытып, оның құрамына өзі де енеді. Қазақстанда жаңа қоныстанушыларға жарарлық жер жоқ екендігін ғылым жүзінде дәлелдей берген бұл комиссияның жасаған тұжырымдары мен ұсыныстары Голощекинге және орталық билікке ұнай қойған жоқтын. Құрылған комиссияның жұмысы толық аяқталмай 1926 жылы Ә.Бөкейхановты контрреволюциялық қызмет жүргізді деген желеумен ОГПУ қызметкерлері Ақтөбеде тұтқынға алады да, Мәскеуге, Бутырка абақтысына жөнелтеді. Бірақ оны 15 күннен кейін шығаруға мәжбүр болады.

1927 жылы профессор Шведов ұсынған жер нормасын қорғап, сөз сөйлеп, отаршыл пиғылдағы шенеуніктерді әшкерелеп сынга алады. Қазақстанға қоныс аудару бағытын қолдап отырғандарға «...ұсынып отырған жер нормасы қазақтарды қанағаттандыра алмайды, өйткені ол көбірек артық жер шығаруды көздейді. Сондықтан да бұл нормалар болашақта Қазақстанда жаңа отарлау саясатын жүргізуге бағытталған», - деп бетке айтады.

[2,96 б]

Бұл – бар өмірін өз халқының жарқын болашағы үшін күреске арнаған үлкен саясаткердің ашық та ашына айтқан соңғы сөзінің бірі еді. Қоғам қайраткерлеріне қарсы 1928 жылы басталып кеткен сот процестері Ә.Бөкейханов пен оның пікірлес серіктерін саяси өмірден біржола ығыстырып тастаған болатын.

Әр заманның өзіндік көкейкесті мәселелері болған. Әлихан Нұрмұхамедұлы мен оның серіктері өмір сүрген дәуірде қазақ қоғамы алданда тұрған ең өзекті мәселе – ұлттық теңдік, саяси бостандық еді.

Ә.Бөкейханов саяси қайраткер ретінде осы мәселелердің жоқтаушысы емес бүкіл қазақ елінің осы күрес жолындағы көш бастаушысы да болды. Ә.Бөкейханов және оның серіктестері жаққан азаттық оты бүгінде сөнбейді!

Пайдаланған әдебиеттер:

1. «Егеменді Қазақстан» газеті- 2015 жыл №15
2. М.Қойгелдиев "Движение Алаш" -(2008)
3. «Жас Алаш» газеті- 2004 жыл №24
4. «Алаш үні» газеті-2003 жыл №13
5. «Қостанай таңы» газеті-2010 жыл №27

**ОПЫТ ПОЛИТИКИ ПАМЯТИ В КОНТЕКСТЕ
ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЯ
ПРОШЛОГО В КАЗАХСТАНЕ**

Плотников Д.С. к.полит.н. доцент ПГНИУ

Распад советской империи и процесс нациостроительства предполагает переосмысление прошлого, включая трагические вехи истории. Поиск новых смыслов прошлого, формирующий политику идентичности, служит платформой для формирования устойчивых государственных институтов. Политика памяти должна формироваться так, что бы по базисным вопросам прошлого не было фундаментальных общественных расколов. Другими словами, важным компонентом политики памяти выступает формирование единства идентичности, выраженное в согласии о прошлом. Некий консенсус по поводу взглядов на собственное прошлое позволяет обществу лучше осознать собственное место в мире и определиться с будущим. Отсутствие же должного внимания к переосмыслению прошлого может привести к рецидивам совершенных ошибок и преступлений, что дорого обходятся народам.

Советский исторический опыт крайне противоречив (особенно до 1953 года), поскольку наряду с индустриализацией, развитием социальной, транспортной инфраструктуры, массовизацией образования и пр., включает в себя репрессии, депортации, голод 1930-х, сказавшийся и на населении Казахстана. Последующие депортации в Казахстан, освоение Целины существенно изменили облик Казахстана и его этнический баланс. Современный Казахстан представляет собой полиэтничное общество, где ключевыми столпами выступают казахский и славянский этносы, возможный рост противоречий между которыми закладывает мину под казахстанскую государственность. В этой связи достаточно удачной выглядит концепция Евразийства, взятая на вооружение Н.Назарбаевым как органическое единство казахского и славянских народов имеющих общую казахстанскую идентичность.

Казахстан задает тренды среди моноцентричных режимов стран постсоветского пространства, который внимательно изучается в Москве, Минске, Ташкенте, Баку и Душанбе. Транзит власти предполагает обновление государства, «слышащее» и служащее интересам общества (запрос на перемены, так или иначе был продемонстрирован в Казахстанском обществе и власти должны ответить на этот вызов).

Учитывая все вышесказанное логичным представляется пересмотр исторической политики Казахстана, что обуславливает актуализацию международного опыта в области политики памяти. В области исторической политики мы наблюдаем разные прецеденты, от пропагандистской риторики, формирующей угодного власти «врага» с использованием «исторических»

обоснований, до политики покаяния. Образы героизации прошлого актуализируются в периоды международного напряжения (как фильм Эзейнштейна «Александр Невский» 1938 г, где «славные русские богатыри» били «псов рыцарей», введение в оборот орденов Суворова и Кутузова в 1942 и пр). Образ «врага» в лице «советских оккупантов» служит инструментом для обоснования жесткого политического курса в отношении России в странах Балтии¹, Польше (тема Катыни), Украине (Голодоморы). Росту негатива во взаимоотношениях Польши и Украины способствовала популяризация темы «Волынской резни», в частности фильм «Волынь» 2016. Посредством обращения к истории часто культивируется образ «врага», что способствует росту противоречий в настоящем. В России мемориальная практика Великой Отечественной не раз видоизменялась. Трансформация политического режима в России в 2000-е годы, активизация на международной арене актуализировала популяризацию героического представления о прошлом, стержневой темой которой стала Великая Отечественная война. Возрождение торжественных военных парадов с акцентом на демонстрацию новейшей военной техники и педалирование войны в киноиндустрии призваны подчеркнуть некую связь прошлого и настоящего (например, фильмы «Мы из будущего» «Мы из будущего-2», «Туман» построены на том, что современные молодые люди попадают в гущу военных действий Второй мировой).

Иной характер обращения с прошлым наблюдается в послевоенной Германии, где возобладала тема «покаяния», при этом, нужно иметь ввиду, что зачинателями данной политики выступили оккупационные власти, но в дальнейшем тема ответственности за Холокост и преступления нацизма была воспринята политическими элитами Германии, что в частности нашло выражение в ярком жесте коленопреклонения В.Брандта перед жертвами восстания в Варшавском гетто в декабре 1970 года.

Тема трагизма предстает в качестве центральной в политике памяти в Западной Европе применительно к Первой мировой войне. Несмотря на то, что на фронтах Первой мировой войны сходились армии разных народов, спустя столетие объединенная Европа вместе чтит память погибших. В итоге событие, которое некогда разделяло народы служит спланивающим фактором.

Краткий экскурс в политику памяти позволяет извлечь некоторые выводы, позволяющие не повторять ошибок. Необходимо учитывать характер становления национальных государств на постсоветском пространстве, выражающийся в интуитивном поиске неких опор населением государств, чьи границы не так давно по историческим меркам перестали быть

¹ В Латвии и Литве запрещено использовать советскую и нацистскую символику, которые воспринимаются в качестве экстремистских. Одной из памятных дат, касающихся Второй мировой войны, в Латвии является 17 июня, именуемый «День оккупации Латвийской Республики», который напоминает о вводе войск РККА в страны Балтии 17 июня 1940 года. 25 марта официальная Рига отмечает как «День памяти жертв коммунистического геноцида»

административными. Родовая травма распада СССР выражается в фрустрации и интуитивном поиске «своих» и «чужих». Многочисленные конфликты 1990-х как раз строились на этой дихотомии. Вместе с тем, постсоветское пространство продолжает бурлить, что позволяет некоторым авторам писать о том, что государственные образования не выглядят устойчивыми и задача по их сплачиванию еще предстоит решить политическим элитам. Инструментом по «сплачиванию» населения и формированию лояльной идентичности является политика памяти, которую нужно уводить в консенсусные темы. Отсюда важным для Казахстана представляется уход от этнических определений «палача» и «жертвы» при описании лихолетья 1920-1950-х годов. Если с жертвами все более-менее понятно (под каток репрессий попадала масса людей и почти в каждой семье на постсоветском пространстве можно найти тех, кто пострадал от советской власти), то возникает вопрос кто «палач» и кто виновен во всех этих бедах? Как объяснить школьникам средних классов сельской местности о событиях голода в Казахстане 1932-1933 годов и не получится ли ситуации как с Голодомором, где враг есть коммунист и русский, который нес смерть? Вульгаризация изначальных посылов дело обычное для громоздкой и неповоротливой государственной системы.

С другой стороны, важно и нужно открывать архивы и дать возможность людям знать и понимать происходившие в те годы события, каковыми бы они не были. В первую очередь, необходимо предоставить информацию родственникам о своих предках, сняв все ограничения по истечению положенных лет, а так же раскрыть архивы для историков, которые на основании новых данных смогут скорректировать историческое знание. Открытие архивов для всех желающих должно стать последней стадией, поскольку общество должно быть более-менее готовым принять вскрывающиеся факты (например, политика «гласности» в 1980-е оценивается исследователями по-разному). Есть понимание, что раскрывать архивы необходимо, но вопрос скорее в том в каких пропорциях и как выдавать информацию что бы она не спровоцировала цунами. На мой взгляд, политические элиты должны иметь план последовательной «разморозки» исторических тем, будучи готовыми идти дальше по пути ослабления государственного обруча и передавая населению больше прав в области самоорганизации (что в духе курса на либерализацию, взятую в стране, и в частности, прямые выборы акимов). Этот план должен включать наличие постоянной инициативы в области модернизации общественно-политической системы с регулярным мониторингом общественных настроений. Если планы модернизации Казахстана будут иметь успех, страна закрепит положение регионального лидера и выйдет из сегодняшнего турбулентного потока более сплоченной и современной.

ПРОЦЕССЫ РЕАБИЛИТАЦИИ ЖЕРТВ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ

20-50-Х ГГ. XX ВЕКА В КАЗАХСТАНЕ: ЭТАПЫ И ПРОБЛЕМЫ

Козыбаева Махаббат Маликовна, доктор PhD, директор филиала Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова в г. Нур-Султан

Указ Президента страны К.К. Токаева от 24 ноября 2020 г. о создании в Казахстане Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий является важным историческим событием [1]. Это новый этап в усилении политики исторической памяти в нашей стране, новая страница в отечественной науке.

На сегодняшний день одним из актуальных вопросов, как в научном, так и в общественном плане, являются процессы реабилитации жертв политических репрессий. Как известно, в 1929-1953 гг. около 5,4 млн. советских граждан подверглось различным формам репрессий, массовый голод 1932–1933 гг. на территории Украины, Белоруссии, Северного Кавказа, Поволжья, Южного Урала, Западной Сибири, Казахстана унес жизни по разным оценкам от 2 до 8 млн. человек.

В республике в 1920-1950-е гг. были осуждены сотни тысяч человек, приговорены к высшей мере наказания, среди них и представители казахской элиты: выдающиеся деятели Алаш, видные деятели науки, культуры, политики. Наша республика стала местом ссылки и депортации для миллионов советских граждан. За годы репрессий в лагеря Казахстана было сослано более 5 млн. человек, депортировано порядка 1,5 млн. человек. В сравнении с цифрами репрессированных количество умерших от голода 1932-1933 гг. исчисляется, по разным данным от 2,2 млн. до 4,5 млн.

Изучение трагических судеб семей репрессированных позволяет в полном масштабе оценить все масштабы последствий эпохи сталинизма, ее влияния на судьбу всего общества. Целые поколения потомков репрессированных сделали свой нелегкий выбор: они не изменили своих фамилий, остались верными самим себе, вспоминая о своих родственниках и чтя глубоко в душе их память, но остались за бортом общественной жизни, носили позорное клеймо близких «врага народа». Но, как ни парадоксально, они вышли победителями в этой нелепой борьбе государства со своими гражданами. Благодаря большой работе потомков репрессированных стала возможна реабилитация.

Принято считать, что реабилитация жертв политических репрессий осуществлялась в три этапа. Первый этап проходил с марта 1953 по 1967 гг. Второй этап – с 1987 г., с момента создания Комиссии Политбюро ЦК КПСС «по

дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг.». Третий этап начался с 1991 г. и продолжается до сих пор.

Изначально реабилитацию в годы хрущевской оттепели проводили органы КГБ, Верховный суд СССР, Генеральная прокуратура СССР, Верховные суды и прокуратуры союзных республик (в том числе и Казахская ССР). В годы перестройки и на современном этапе реабилитацией политически репрессированных стали заниматься органы юстиции Казахстана, Министерства национальной безопасности РК, Верховный суд РК, Военная прокуратура и Военный суд РК, Генеральная прокуратура РК. Реабилитация политически репрессированных граждан стало носить более организованный, планомерный и открытый характер, нежели чем в советское время. Были отменены все внесудебные решения, вынесенные так называемыми «тройками» «двойками» и «особыми совещаниями» в отношении незаконно репрессированных в годы сталинских репрессий [2].

После смерти И. Сталина практически сразу же началось освобождение и реабилитация лиц, репрессированных при сталинском режиме. В Казахстане за период с 1 июня 1954 г. по 1 июня 1956 г. было пересмотрено 28631 дело на 35853 человека. Из них прекращено дел в связи с полной реабилитацией в отношении 2855 человек, переqualифицировано по составу преступления на 707 человек [3]. Однако по своей сути реабилитация жертв политических репрессий в 1950-е – начале 1970-х гг. была неполной и являлась политическим процессом.

Второй этап процесса реабилитации начался с образования 27 сентября 1987 г. Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг. XX века. Именно в этот период были реабилитированы алашские деятели, что особенно важно для истории Казахстана. Необходимо понимать, что практически не было полной информации о судьбах репрессированных. На то время было лишь известно, что деятели Алаш были арестованы в 1937-1938 гг. Официальной информации об их расстреле не было. Лишь в марте 1938 г. в газете была опубликована короткая информация о том, что 28 «врагов народа» были расстреляны. Никто не мог узнать что-либо о своих родственниках, а среди населения распространялась ложная информация об их предательстве [4].

4 ноября 1988 г. Верховный суд Казахской ССР отменил постановление ОГПУ по делу о разоблачении контрреволюционной и тайной террористической организации деятелей Алаш. Так, в решении Верховного суда говорилось, что в следственных делах ОГПУ «имели место грубые нарушения законности», и что со стороны этих лиц преступных действий не обнаружено. Вместе с тем Верховный суд принял во внимание литературный анализ произведений деятелей Алаш, в котором говорилось об отсутствии признаков антисоветской пропаганды. Это стало возможным благодаря работе специальной комиссии,

созданной ЦК Компартии Казахской ССР. Ее председателем был назначен академик Ж. Абдильдин, а в состав вошли известные академики, ученые и писатели: М. Козыбаев, С. Кирабаев, С. Зиманов, А. Тажибаев, А. Кекильбаев и др. Целью работы комиссии было показать отсутствие антисоветских настроений в трудах деятелей Алаш, а при обнаружении таковых постараться сгладить углы. В результате работы этой комиссии было реабилитировано наследие десятков видных деятелей Алаш и стало возможным открытое изучение и распространение их трудов. Именно с этого времени берут начало научные изыскания ряда исследователей, которые сейчас известны как известные ученые-алашоведы.

В 1991 г. начался третий, современный этап процесса реабилитации жертв политических репрессий, как в СССР, так и в союзных республиках. В ноябре 1991 г. Президиум Верховного Совета Казахской ССР принял постановление о создании государственной комиссии по изучению обстоятельств голода и массовых политических репрессий в Казахстане [5]. В состав комиссии вошли видные ученые, общественные деятели и руководители правоохранительных органов. Возглавил комиссию известный ученый, директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, академик М.К. Козыбаев [6]. Перед учеными стояла задача по изучению государственных актов и постановлений, явившихся основанием для массовых политических репрессий крестьянства Казахстана. Комиссия проработала до ноября 1992 г., изучив документальные материалы республиканских и ведомственных архивов, статистические источники, периодическую печать, свидетельства очевидцев. В заключении комиссии от 7 декабря 1992 г. силовые компании по коллективизации и оседанию кочевых и полукочевых хозяйств были признаны незаконными и противоречащими правам человека, а люди, пострадавшие от конфискации имущества и выселения, понесшие наказание в виде расстрела, лишения свободы или высылки за сопротивление проводимой политике были названы жертвами репрессий [7].

В 1993 г. Верховный Совет Республики Казахстан принял закон «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» [8]. Если официально до 1993 г. органами прокуратуры было реабилитировано 75 тысяч человек, то после принятия закона работа по реабилитации заметно активизировалась. За эти годы в Казахстане издано 14 «Книг скорби», в которые занесены имена почти 146 тысяч безвинно пострадавших соотечественников. В соответствии с законодательством было реабилитировано более 340 тысяч незаконно репрессированных граждан, возведены десятки памятных знаков в местах захоронения жертв тоталитаризма [9]. На территории бывших гулаговских лагерей стали функционировать мемориальные комплексы, на государственном уровне отмечается День памяти жертв политических репрессий [10].

Однако необходимо отметить, что в ходе подготовки данного закона не были учтены выводы комиссии 1992 г. и предложения ученых о необходимости

учета специфики и особенностей политических репрессий в Казахстане. В результате были фактически юридически реабилитированы только 5-6 категорий, в том числе лица, осужденные приговорами и решениями, так называемых судов «двоек», «троек», «коллегиями», «особыми совещаниями» прокуратуры, а также представители депортированных в Казахстан народов из других республик СССР. Реабилитация раскулаченных баев и казахских крестьян (шаруа), пострадавших в период силовых компаний по коллективизации и оседанию кочевых и полукочевых хозяйств, беженцев в период голода, участников народных восстаний по действующему закону не была предусмотрена, поэтому по ним комплексная работа не велась.

Поэтому перед созданной Государственной комиссией стоит задача по полной реабилитации всех категорий жертв политических репрессий для восстановления исторической справедливости. Для этого в составе Госкомиссии были созданы подкомиссии и рабочие группы по изучению специфики и особенностей политических репрессий в Казахстане и сбору материалов по отдельным категориям репрессированных, в том числе:

- раскулаченных баев, полуфеодалов (средняков) и крестьян (шаруа), жертв насильственной коллективизации, заготовительных политических кампаний большевистско-сталинской власти в отношении крестьянства, участников 372 крестьянских восстаний;
- казахстанских беженцев, вынужденных покинуть пределы Казахстана в результате карательных акций государства в ходе проведения различных насильственных политических кампаний и голода;
- насильственно депортированных в Казахстан народов и спецпоселенцев;
- жертв и пострадавших, находившихся в лагерях ГУЛАГа НКВД на территории Казахстана, а также членов их семей;
- участников политических выступлений народа, борцов за свободу, независимость и территориальную целостность Казахстана, представителей творческой, научной и культурной интеллигенции;
- военнопленных казахстанцев, оказавшихся в 1939-1945 гг. в плену фашистской Германии, Финляндии и других европейских странах;
- жертв политических репрессий из числа представителей традиционного духовенства

и т.д.

В составы подкомиссий и рабочих групп привлечены академики НАН РК, ученые ведущих научно-исследовательских институтов и университетов, осуществляющие научно-исследовательскую работу в рамках программы «Массовые политические репрессии 20-50-х годов XX века в Казахстане и процесс реабилитации: формирование единой базы данных» на базе Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. Программа направлена на

научноэкспертное сопровождение Госкомиссии по изучению архивных материалов по политическим репрессиям в Казахстане и выработке практических рекомендаций государственным органам для осуществления процессов полной реабилитации. Например, для сбора материалов ученые осуществляют работу в центральных архивах, закрытых фондах специальных государственных архивов ГП, КНБ, МВД, а также работают в зарубежных архивах. По результатам научных изысканий публикуются сборники нормативно-правовых актов и редких рассекреченных документов по политическим репрессиям, готовятся монографические исследования. В рамках программы планируется создание единой республиканской базы данных жертв политических репрессий, а также издание книги памяти.

Для организации работы по сопровождению деятельности Госкомиссии был создан Проектный офис, состав которого сформирован представителями государственных органов и научных организаций. Для активизации работы членов рабочих групп в г. Алматы открыт рабочий кабинет Госкомиссии.

В рамках Госкомиссии также осуществляет работу подкомиссия по рассекречиванию архивных документов, а также рабочая группа по информационному сопровождению. Все рассекреченные материалы будут находиться в открытом доступе. Для систематизации материалов по политическим репрессиям со всех архивов страны на базе Архива Президента РК создан Центр по изучению архивных материалов.

Для восстановления полной картины во всех областях и городах республиканского значения созданы региональные комиссии по вопросам реабилитации жертв политических репрессий под руководством заместителей акимов, курирующих вопросы внутренней политики. В них вошли депутаты маслихатов, ученые, краеведы, представители общественности, правозащитники и поисковики. Деятельность комиссий в регионах направлена на выявление и сбор архивных и исторических материалов в отношении жертв репрессий, организацию экспедиций в районы областей по выявлению новых имен, составление карт массовых захоронений репрессированных граждан страны, а также открытие музеев жертв политических репрессий на базе сохранившихся административных зданий лагерей ГУЛАГ. В целом, была работа развернута в более 60 государственных и ведомственных архивах во всех регионах страны.

В целом благодаря Государственной комиссии активизировалась работа по рассекречиванию документов, связанных с политическими репрессиями, на которые были ориентированы ресурсы Генеральной прокуратуры, МВД и КНБ. За истекший период Генеральной прокуратурой рассекречено более 2,4 млн. материалов, КНБ – более 1,5 тыс. архивных дел и документов, МВД – более 5,3 тыс. документов. В рамках деятельности Госкомиссии органами прокуратуры выявлены новые данные и в порядке прокурорского надзора реабилитировано более 250 тыс. граждан, в основном из числа ссыльных и спецпоселенцев [11].

На сегодня в Казахстане в рамках политики исторической памяти проводится большое количество историко-просветительских мероприятий, направленных на увековечение памяти жертв репрессий, воспитание молодого поколения в духе патриотизма. И эту тенденцию необходимо продолжать, ведь для построения подлинно демократического государства необходимо выдвигание в особую ценность гражданских прав и свобод человека, что возможно только в преодолении тяжелых страниц совместной истории.

Список использованной литературы:

1. О Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий. Указ Президента Республики Казахстан от 24 ноября 2020 года № 456.
2. Кстаубаева, У.А. Реабилитация жертв политических репрессий в постсталинский период (1953-1968 гг.) в Казахстане: особенности и противоречия // Исторические исследования: материалы III Межд. науч. конф. (г. Казань, май 2015 г.). Казань, 2015. С. 7578. // URL: <https://moluch.ru/conf/hist/archive/129/7349/> (дата обращения: 07.05.2022).
3. Архив Президента РК. Ф. 708. Оп. 28. Д. 1574. Л. 57
4. Кәрімхан З. День, когда оправдали деятелей Алаш // <https://e-history.kz/ru/news/show/3820/>
5. Национальный архив РК. Ф. 2. Оп. 1. Д. 97. Л. 17-18
6. Центральный государственный архив РК. Ф. 1109. Оп. 3. Д. 2828. Л. 18-22.
7. Заключение Комиссии Президиума Верховного Совета Республики Казахстан // Казахстанская правда. 1992. 22 декабря, № 292 (21217). С. 1-3.
8. О реабилитации жертв массовых политических репрессий. Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года // Электронная база законодательства «Параграф», 2011.
9. Указ Президента Республики Казахстан «Об объявлении 1997 года Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий» // Сборник нормативно-правовых актов о реабилитации жертв массовых политических репрессий. Алматы: Жеті Жарғы, 1997. 64 с.
10. Указ Президента Республики Казахстан «Об установлении Дня памяти жертв политических репрессий» // Казахстанская правда. 1997. 6 апреля.
11. Интервью с Госсекретарем о результатах работы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий // Агентство Казинформ. 2022. 31 мая. // <https://www.inform.kz/ru/interv-yu-s-gossekreterem-o->

rezul-tatah-raboty-gosudarstvennoykomissii-po-polnoy-reabilitacii-zhertv-politicheskikh-repressiy_a3938798?

**«ОБ АНТИСОВЕТСКОЙ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ЧЛЕНА КП(Б)К БАЙДАКОВА БАХИТЖАНА БАЙДАКОВИЧА». СУДЬБА
ПЕРВОГО
ПРЕДСЕДАТЕЛЯ КУСТАНАЙСКОГО ОБЛИСПОЛКОМА В
РАССЕКРЕЧЕННЫХ
АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТАХ**

Пимичева А., ист. 20-111-11.

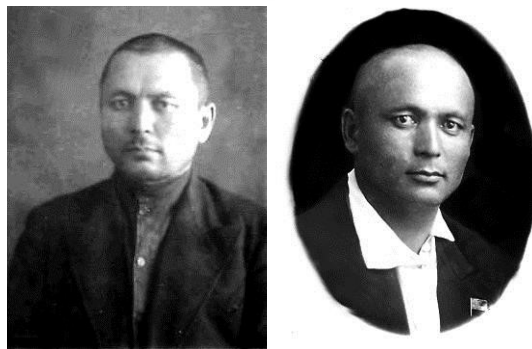
Легкий Д.М., д.и.н., профессор, КРУ им. А.

Байтурсынова

В 1937 г. фактически полностью была обезглавлены советские и партийные организации Кустанайской области. Среди расстрелянных значились имена председателя Облисполкома Б. Байдакова, второго секретаря обкома партии Е. Курманалина, зав. ОРПО обкома партии (отдел кадров) А. Бросалина, первого секретаря обкома комсомола Н. Тленшиева, редактора газеты «Большевикті жол» Т. Сарходжаева, облвоенкома К. Абдрахманова, Из 11 членов и кандидатов в члены бюро Кустанайского обкома партии 10 человек были репрессированы в 1937-38 годах. Вот таким образом проводилась «кадровая чистка».

26 июля 1936 г. вышло в свет постановление Президиума ВЦИК об образовании Кустанайской области, когда город Кустанай получил статус областного центра. У истоков ее создания стоял Бахитжан Байдаков, который в ту пору работал председателем Оргкомитета Президиума ЦИК Казахской АССР, а затем (с августа 1936 г. до сентября 1937 г.) председателем исполкома Кустанайского областного Совета, то есть первым главой вновь образованной Кустанайской области КазССР.

Расскажем о судьбе первого главы нашего региона. Что же известно об этом человеке? 75 лет назад он стал жертвой большого террора. Но ведь именно Байдаков стоял у истоков развития нашего города как областного центра. Сведения о первых областных руководителях, доступные широкой общественности, очень краткие.

*Спецархив ДКНБ по Костанайской области. Архивное уголовное дело на
Байдакова
Бахитжана.*

В «Книге скорби», в которой опубликованы «Расстрельные списки» по Костанайской области, значится: «Байдаков Бахитжан Байдакович, род. в 1898 г. в Актюбинской обл., Темирском районе, аул № 13. Казах. Образование начальное. Проживал в г. Костанайе.

Осужден Военной коллегией Верховного суда СССР 28.02.1938 г. по ст. 58-10, 58-7, 58-11, 58-8 УК РСФСР к ВМН. Реабилитирован 31.12.1958 г. Военной коллегией Верховного суда СССР».

Крайне удивительным выглядит тот факт, что не только в известных книгах по краеведению, изданных еще в годы СССР («Кустанай: вчера, сегодня, завтра»), но даже в современных фундаментальных изданиях («Костанайская область. Алтын дала» и «Энциклопедия. Костанайская область», посвященных ее 70-летию) отсутствует не только отдельная биографическая справка, но даже не упоминается имя человека, создавшего нашу область, - в них просто нет имени ее первого руководителя.

Костанайские архивисты установили («Костанайская область: страницы истории. 1936-2006 гг. Сборник документов»), что состав руководства исполнительной власти был утвержден на заседании бюро Казкрайкома ВКП(б) 23 августа 1936 г. в г. Алма-Ате. Постановление за подписью секретаря крайкома ВКП(б) Л. Мирзояна: «Утвердить Оргбюро Советов вновь образованной Кустанайской области в следующем составе: Байдаков – председатель, Саакян – секретарь Оргбюро Казкрайкома ВКП(б) по Кустанайской области».

Вместе с тем, большая часть архивных документов осталась вне поля зрения историков. Родственники Бахитжана Байдакова в период перестройки передали в областной историко-краеведческий музей ряд интересных документов, включая его автобиографию, судебные материалы. Из них известно, что родители Байдакова, как он сам указывал в анкетах, «занимались сельским хозяйством, жили очень бедно, отец умер в 1919 г., мать же умерла, когда мне было всего три года». Окончив 2 класса русско-киргизского

училища и 1 класс гг., с 1922 г. работал аульным учителем. Его учительской семинарии в 1917-1918 жена «воспитывалась в детдоме, никаких родственников не имеет». Когда стал членом ВКП(б), началась партийная карьера. Байдаков работал секретарем обкома в Актюбинской, Алма-атинской, Западно-Казахстанской, Южно-Казахстанской областях.

Должность председателя Кустанайского облисполкома стала последней в его биографии. Накануне ареста он подробно 31 августа 1937 г. описывал в автобиографии свои заслуги перед Советской властью. Процитируем: «Руководил чисткой парторганизаций, а также советского аппарата с начала до конца. Руководил конфискацией баев, полуфеодалов в 1928 г. Принимал участие в подавлении бандитизма в Темирском и Иргизском районе, особенно во время коллективизации в 1929-30-х гг.».

В областном архиве также имеется ряд важных материалов, многие из которых были рассекречены только в годы независимости Казахстана. Среди них - содержимое «Особой папки» за 1937 год. Бросается в глаза «телеграмма тов. Сталина от 3 июля 1937 г. о создании «тройки» по проверке кулаков и уголовников» (в чем и видят начало террора), поступившая 20 июля в Кустанайский обком КП(б)К. Сразу было в спешном порядке решено: «Создать «тройку» по проверке кулаков и уголовников по Кустанайской области в следующем составе: 1) тов. Кузнецов – Первый Секретарь Обкома КП(б)К, 2) тов. Байдаков – Председатель Облисполкома и 3) тов. Павлов – Начальник Обл. УНКВД». Такие печально известные «тройки» создавались по всей стране. Показательно, что вся «тройка» в полном составе сама затем (буквально в течение двух лет) станет жертвой большого террора. Так что знаменитые «тройки» не были верхушкой репрессивной машины.

Партийная печать, опять же по указанию вышестоящих партинстанций, стала рупором террора. В октябре 1937 года появляется статья в главной газете страны – «Правде» «На поводу у буржуазных националистов», а затем в «Казахстанской правде», дублирующей статьи «Либерализм Кустанайского Обкома» и «Долгое раздумье Кустанайского Горкома».

По действовавшим в те времена правилам «Сталинский путь» в Кустанае перепечатал эти статьи. Последовали и кадровые изменения, которые превратились в настоящую чистку парткадров. Спустя 3 недели после «газетного промывания» 10 ноября 1937 года «на III Пленуме исключили из состава членов Пленума бывшего председателя облисполкома Байдакова». Главе советской власти в Кустанайской области поставили в вину «руководство филиалом областной организации контрреволюционеров-националистов». Конечно, для этого требовались какие-то основания. Главным документом была «СПРАВКА Управления НКВД по Кустанайской области «Об антисоветской националистической деятельности члена КП(б)К Байдакова Бахитжана Байдаковича».

Кустанайское УНКВД фактически вынесло на местном уровне смертный приговор председателю Кустанайского облисполкома. Приведем дословно: «Байдаков Б.Б., 1898 года рождения, уроженец Темирского района, Актюбинской области, по национальности казах, по соцпроисхождению из крестьян-бедняков, положению служащий, член КП(б)К с 1926 года, в настоящее время работает председателем Кустанайского облисполкома. Лично был связан и получал задания от одного из руководителей Московского центра организации в г. Москве – Нурмакова. По заданию руководителей организации и собственной инициативе создавал контрреволюционные повстанческие кадры, готовясь к вооруженному восстанию против Советской власти. Организовал контрреволюционную вредительскую работу в колхозах, совхозах, учреждениях и предприятиях г. Кустаная и районах области».

В фондах спецархива ДКНБ по Костанайской области хранится архивное уголовное дело на Байдакова Бахитжана. Судя по двухтомному следственному делу, по которому проходили десятки обвиняемых и еще большее число свидетелей, цели организации были совершенно невероятными: «насильственное отторжение Казахстана от СССР и создание в Казахстане буржуазного государства под протекторами Японии, подготовка вооруженного восстания, приуроченного к моменту возможного нападения империализма на СССР, теракты против руководителей партии и правительства, полная коренизация аппарата». «Постановление об избрании меры пресечения» стоит 23 августа 1937 г. Приговор по делу № 8474 был вынесен Военной коллегией Верховного суда СССР 28 февраля 1938 г. Ровно полгода длилось следствие. Вот здесь и обнаруживаются факты, леденящие душу.

Возьмем один из документов – «Протокол осмотра происшествия». Сухие протокольные строки гласят: «10 сентября 1937 г. в 16.00 телефон сообщил о самоубийстве председателя Облисполкома тов. Байдакова. Прибыв в квартиру Байдакова по ул. Советская, 52, обнаружили следующее: во дворе, в каменном сарае, крытом жестью, на земляном полу приваленным к стенке деревянного курятника лежал на правом боку председатель Облисполкома тов. Байдаков с тяжелой раной из огнестрельного оружия в правой височной стороне головы. Около него вблизи лежало двуствольное 20-го калибра ружье с одним заряженным и другим выстреленным патроном... Серая простреленная кепка, осеннее окровавленное кожаное коричневого цвета пальто ... изъяты». Картину дополняет «Докладная записка начальнику УНКВД Павлову от начальника ОУРКМ УНКВД Мильнера, начальника горотдела РКМ Васильева». Руководители городской милиции констатировали свершившийся факт: «Мы застали тов. Байдакова лежавшим на боку в курятнике при дворе при сильном кровотечении из головы после саморанения. Никаких предсмертных записок или же писем не обнаружено». Жена Фатима на допросе показала: «Дня три тому назад Байдаков говорил мне, что ему Сарходжаев, Ахметов, Курманалин,

арестованные в НКВД, прислали записку, но содержания он не рассказал. После этого он начал нервничать и взял у меня револьвер, и носил его при себе в кармане». «В связи с покушением на самоубийство гр-на Байдакова» был составлен протокол изъятия. Судя по этому документу, «причиной покушения явилось неизвестное для окружающих душевное волнение Байдакова». Вот так судебные советские эксперты поставили свой диагноз происшедшему событию. Солдат партии фактически умирал дважды, чудом оставшись в живых (после неудавшейся попытки самоубийства накануне ареста), а затем спустя полгода, 28 февраля 1938 г., приговорен к высшей мере наказания (расстрелу).

О реабилитации Байдакова (ровно через 20 лет) его родственники узнали буквально под Новый год, 31 декабря 1958 г. Через месяц вышло заключение «О возмещении стоимости конфискованного имущества у Байдакова Бахитжана», где было решено «выплатить его законным наследникам: жене – Фатиме Байдаковой и сыну Избасару» стоимость следующих вещей: «Ружье дуствольное 20-го калибра, гильзы, порох. Кожаное желтое пальто, поношенное – 1. Чемодан – 1. Кожаный портфель – 2. Авторучка – 1». Вот и получается, что самым дорогим у главы области было охотничье снаряжение, отражающее увлечения советской номенклатуры того времени.

Сейчас становится ясно, что полная картина большого террора в Кустанае так и не раскрыта. Необходимо комплексное исследование костанайских ученых, краеведов, музейных и архивных работников, избегая передергивания исторических событий.

Список использованных источников

1. Книга скорби. «Расстрельные списки» по Костанайской области. Костанай, 2001.
2. Костанайская область: страницы истории. 1936-2006 гг. Сборник документов. Костанай, 2006.
3. Государственный архив Костанайской области «Особая папка» за 1937 год.
4. Областной историко-краеведческий музей. Фонд Б. Байдакова 5. Спецархив ДКНБ по Костанайской области. Архивное уголовное дело на Байдакова Бахитжана

**ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС
ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ**

ЖҰРҚАБАЕВ МАРАТ КЕНЖЕБЕКҰЛЫ	ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО.....	3
ИСМАИЛОВ АРМАН ОРАЗАЛИЕВИЧ	ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО.....	5
ӨМІРЗАҚ ОЗҒАНБАЕВ	«ЗАМАНА ЗАПЫРАНЫ»	7
АХМЕТ АҚҚАЛИ ҚАБИЖАНҰЛЫ	«АЛАШ» ОТРЯДЫ ТУРАЛЫ АҚИҚАТ	9
ТАБУЛДЕНОВ АЛИБЕК НУРМАГАМБЕТОВИЧ	О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ДЕПОРТАЦИИ НАРОДОВ В КОСТАНАЙСКУЮ ОБЛАСТЬ В 1930- 1950-Х ГГ. И РАБОТЫ ПО РЕАБИЛИТАЦИИ ЖЕРТВ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ	16
ИСМАИЛОВ СЕРИКЖАН САГИНДЫКОВИЧ	ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ РЕПРЕССИЙ И РЕАБИЛИТАЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ	24

ҚАЗАҚСТАН: ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМ САЯСАТЫ

БЕККЕР В.Я.	СИСТЕМА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ КАК ФАКТОР НАСИЛИЯ И РЕПРЕССИЙ В СССР	29
АЙТМУХАМБЕТОВ А.А	ДЕПОРТАЦИЯ И РАЗМЕЩЕНИЕ НЕМЦЕВ В КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ	36
СТЕПАНОВ М.Г.	«БОЛЬШОЙ ТЕРРОР» В СССР И СУДЬБЫ	

	ХАКАССКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ	45
БЕКОВ Д.С. ИСМАИЛОВ С. С.	ҚАЗАҚСТАН ЖЕРІНДЕ ОРНАЛАСҚАН ПРОРВА ЛАГЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ЖҰМЫС ЖАСАУЫ	48
БЕККЕР В.Я.	НЕКОТОРЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СТАЛИНСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ В ДОВОЕННЫЙ ПЕРИОД И УСЛОВИЯХ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ ...	51
АЛЛАНИЯЗОВ Т.К.	ВООРУЖЕННЫЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ И ПОВСТАНЧЕСКИЕ ДВИЖЕНИЯ 1929-1931 ГОДОВ:ОРГАНИЗАЦИЯ, СОСТАВ, ВООРУЖЕНИЕ И ТАКТИКА	58
КОРЖУНБАЕВ А.А. ТУРЕЖАНОВА С.А.	РЕПРЕССИИ В СССР В ОТНОШЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ	66
ИБРАГИМОВ М.А.	ҚАЗАҚ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯСЫНЫҢ КӨРНЕКТІ ӨКІЛІ Е.БЕКМАХАНОВ	73
ЗАКИРОВА А.Б.	РЕПРЕССИВНЫЙ ХАРАКТЕР ПРОВЕДЕНИЯ МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ	
<hr/>		
ИСМАИЛОВ С.С.	КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА И СКОТА У НАСЕЛЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ)	79
ЗАКИРОВА А.Б. ШАЛГИМБЕКОВ А.Б.	КОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНДА 1920-1930 ЖЫЛДАРЫ ХАЛЫҚТАН МҮЛІК ПЕН МАЛДЫ ТӨРКІЛЕУ ПРОЦЕССИНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	85
ЖУСУПОВ Р.Б. ИБРАЕВ Б.И.	XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДІНИ ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК	

	ПОРТРЕТИ (ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША)	91
ДОСМАГАМБЕТОВА Ш.А. ИСМАЙЛОВ С.С.	ХАЛЫҚТЫҢ ТҰРМЫС-ТІРШІЛІГІНЕ, ЗОРЛЫҚ- ЗОМБЫЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІНІҢ ӘСЕРІ (ТӘРКІЛЕУ, ҰЖЫМДАСТЫРУ, ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ)	96
БАЙДІЛДИН Ш.	ТАҒДЫРЫ ТӘЛКЕККЕ ТҮСКЕН КИЕЛІ САТЫБАЛДЫ ИШАН ӘУЛЕТТЕРІ	100
АСЫЛБЕКОВ Е.С.	«АЛЖИР». ЛАГЕРІ МЕН ОНДАҒЫ АЗАП ШЕККЕН ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӨМІР ТАРИХЫНАН ДЕРЕКТЕР	108
СЕЙТҚАЗИЕВА А.Ж.	ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВ	116
ПЛОТНИКОВ Д.С.	ОПЫТ ПОЛИТИКИ ПАМЯТИ В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЯ ПРОШЛОГО В КАЗАХСТАНЕ	121
КОЗЫБАЕВА М.М.	ПРОЦЕССЫ РЕАБИЛИТАЦИИ ЖЕРТВ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ 20-50-Х ГГ. XX ВЕКА В КАЗАХСТАНЕ: ЭТАПЫ И ПРОБЛЕМЫ	124
ПИМИЧЕВА А. ЛЕГКИЙ Д.М.	«ОБ АНТИСОВЕТСКОЙ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЛЕНА КП(Б)К БАЙДАКОВА БАХИТЖАНА БАЙДАКОВИЧА». СУДЬБА ПЕРВОГО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ КУСТАНАЙСКОГО ОБЛИСПОЛКОМА В РАССЕКРЕЧЕННЫХ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТАХ	130